

femme
harmone

A női dimenzió

Femme Harmone

A Kortárs Női Reflexiók Fórumának folyóirata
II. évfolyam 1. szám
2022/Tavaszi

IMPRESSZUM

A női dimenzió

Femme Harmonie

ISSN 2786-3905

Főszerkesztő és felelős kiadó:

Dr. Major Gyöngyi

A Szerkesztőbizottság elnöke:

Dr. J. Újváry Zsuzsanna

Olvasószerkesztő: *Dr. Józsa György Zoltán*

Korrektor: *Varga Virág*

Szerkesztőbizottság:

Dr. Antalfai Márta, klinikai szakpszichológus, művészetpszichoterapeuta

Birinyi József, UNESCO FIAMP-díjas filmrendező, népzenekutató

Dr. Domokos Tamás, szociológus

Dr. Garaczi Imre, filozófus

Dr. Józsa György Zoltán, irodalomtörténész, műfordító

Dr. Lázárné Balog Edit, Ferenczy Noémi-díjas kárpitművész

Dr. Major Gyöngyi, közgazdász

Dr. Márfai Molnár László, művészetfilozófus, kritikus

Gróf Nádasdy Borbála, író, korábban balettmester, színésznő

Dr. Prokopp Mária, Széchenyi-díjas művészettörténész

Dr. Szabó Géza, régész

Sziráky Gábor, balettmester, koreográfus, politológus

Dr. J. Újváry Zsuzsanna, történész

Kreatív menedzser: *Antal Csilla*

Web design: *Juhász Márton*

Webszerkesztő: *Ale Gábor*

Szakmai partnerek

MKT Kultúragazdasági Szakosztály

Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány

Szerkesztőség

1114 Budapest, Bosnyák utca 1.

info@femmeharmonie.com

Kiadó

Kortárs Női Reflexiók Fóruma

1138 Budapest, Váci út 165/56.

Tartalom

Szerkesztői köszöntő	4
Tavaszi	
„Bár tudnám elmondani ... a Hallgatók szavait, az ősidők eszméit.” Péli Ildikó grafikus, festőművész gondolatai a nőiségről, felelősségről, tavaszról	5
Táncművészet	
Sziráky Gábor - <i>Musica Historica: Nymphs</i>	14
Irodalom	
Giosuè Carducci: <i>Ó, Éj</i>	16
Friedrich Schiller: <i>A nő küldetése</i>	17
Gérard de Nerval: <i>Április</i>	19
Képző- és iparművészet	
Ardey Edina <i>tekintete</i>	20
Jóry Judit: <i>Párbeszéd az üveg két oldaláról: Bráda Tibor üvegfestészete</i>	24
Tudomány	
Prokopp Mária: <i>A magyar reneszánsz művészet jellemzése</i>	35
Vukov Konstantin: <i>Beatrix királyné alakja építészettörténeti szemmel</i>	46
J. Újváry Zsuzsanna: <i>A virágos magyar reneszánsz. A díszmagyar eredete és az úrihímezés</i>	62
Cselényi István Gábor: <i>Szófia-látomások. I. rész</i>	78
Józsa György Zoltán: <i>Beatrice alakja az orosz szimbolizmusban</i>	91
Ugrin Emese: <i>Globális politikai játszmák</i>	111
Nőportrék	
Balogh Edittel, az Európai Katolikus Felnőttképzési Szövetség alelnökével Major Gyöngyi beszélget	122
Kerekasztal	
<i>Kerekasztal-beszélgetés három fejezetben – Köszöntő</i>	128
<i>I. Nő a művészetben és a teológiában</i> (Antalfai Márta, Keserű Katalin, Garaczi Imre, Lindeisz Ferenc, moderátor: Józsa György Zoltán).....	129
<i>II. „Nem én kiáltok”</i> (Jánoki Dorottya, Major Gyöngyi, J. Újváry Zsuzsanna, Vészabó Noémi).....	138
<i>III. Ember és szingularitás?</i> (Kiss Károly, Sütő Zoltán, moderátor: Major Gyöngyi).....	146
Tehetségek fóruma	
Gallai Judit: <i>Nocturnalis narrativa</i>	156
Fazakas Réka: <i>Stohl Alíz nőiségtapasztalatainak megmutatkozása művészetében</i>	158
Ismeret-Szerző	
<i>Húsvét misztériuma Tóbiás Klára versében</i>	163
Józsa Judit: <i>Sarlós Boldogasszony és Tündér Ilona</i>	165
Father Dominic White: <i>Images of Holy Wisdom (Sophia)</i>	167
In memoriam	
Géczy Olga emlékére.....	168
Ivancsó István: <i>Búcsú dr. Cselényi István Gábor atyától</i>	171

Szerkesztői köszöntő

A nő más

A címben megfogalmazott állítás az, amiben bizonyosak vagyunk. Ez az állítás azonban kérdéseket vonz, és csakis az azokra adott válaszokkal együtt értelmezhető. Az első kérdés, amit mindjárt felvet, hogy mihez képest más.

Erre a kérdésre még van rövid válaszuk: A nő más, mint amit a jelen kultúrában elgondolunk róla. – Igen, tudjuk, ez az állítás sem tartalmaz sokkal több konkrétumot, mint amiből kiindultunk. Mégis, vannak benne fogódzók. Mert ha a nő más, mint amit a jelen kultúrában elgondolunk róla, azzal azt is állítjuk, hogy az, amit a jelen kultúrában a nőről el tudunk gondolni, lényegében érvénytelen. Márpedig a nő az embernek – vagy ha tetszik, az emberiségnek – legalább a fele, következésképpen valahogyan az emberről magáról kell hibának lenni a gondolkozásunkban. Még továbbmenve pedig, mivel az embert, önmagunkat a világ meghatározó tényezőjeként értelmezzük – mondhatni, magunk körül forgatjuk a világot –, valamit, valami lényegeset bizonyosan a világról is rosszul gondolunk el. És ebből a perspektívából már remélhetőleg látszik, hogy összehasonlíthatatlanul mélyebb problémáról van szó, mint amit az unalomig mantrázott „férfi dominancia” jelent vagy a feminista felvetés. A probléma pedig létezik, és egyre tapinthatóbb, különös tekintettel azokra a víziókra, amelyek realizációja, amely csak részben folyik a színpalak előtt, varázslatos nevű technológiákba csomagolva, az emberiség jövőjének szánva.

A nő más. Többek között, nemigen érdekli a technológia. Esetleg megnézi, esetleg megcsodálja, és mindenképp tudomásul veszi, de nem érdekli a mechanikus üzemmód. Nem látjuk a gépjármű motorháza alól nyakig olajosan előbújó nőt. Nem látjuk a kattogó gépezetet lelkesen tervező nőt. Nem látjuk az igenekre és nemekre egyszerűsített bitek világába teljes erőbedobással utat törő nőt.

A nő szép. A férfi szívnek oly kedvesen szép a nő. De az már tipikus férfigondolat, hogy a nő a férfi szívnek tetszés végett oly szép. Ez talán a maszkulin kultúra legelementárisabb tévedése. Mert a nő mindenképpen szép, és szép akar lenni, ha egyetlen férfi sem látja. Belenéz a tükörbe, és akkor is eligazít magán egy hajfonatot, ha egész nap elvan magában, és nem hiányzik neki senki.

A nő maga a szépség, s mint olyan, nem lehet „erős”. Mert ha erős lenne, nem lehetne érdek nélkül kifejtene szépségének ellenállhatatlan vonzását. A férfire kényszeríthetné a szépségét.

Másik oldalról nézve – a nő gyenge lenne?

Legkevésbé sem. Ha végignézzünk a nők által romlásba taszított „erős” férfiak végtelen során, nyilvánvaló a felvetés naivitása.

A nő más. A szépség, az valami más. Zavarbaejtően más, mint a kimódolt férfi racionalitás, s zavarba ejtő, ahogyan a racionalitás minden ereje széttörik és semmivé válik a szépségen. Elgondoljuk, ahogy génebérszek, informatikus mérnökök meg társadalommérnökök megtervezik nekünk a szép új világot tápoldatba lógatott gyökérzetekkel, robotokkal, űrhajókkal, gondolatainkat leső és helyettünk élő gépezetekkel, és nem találjuk benne a nőt.

És mielőtt ez bekövetkezik, talán jó lenne megfejtteni, hogy mi a nő. Mert nélküle mintha nem lenne érdemes. És ha sikerülne megfejtteni, talán többet tudhatnánk a férfiről is, és többet tudhatnánk a világról. Ennek a rejtélynek mi egy folyóiratot szentelünk. Most, tavaszba fordulva, az élet éledésével gondolunk a nőre, az élet hordozójára, csendes misztériumban összekötve a létezés ismeretlen alapzatával. Mert a nő más.

Major Gyöngyi

Tavaszi

*„Bár tudnám elmondani ... a Hallgatók szavait, az ősidők
eszméit.”*

(Ptahhotep tanítása)

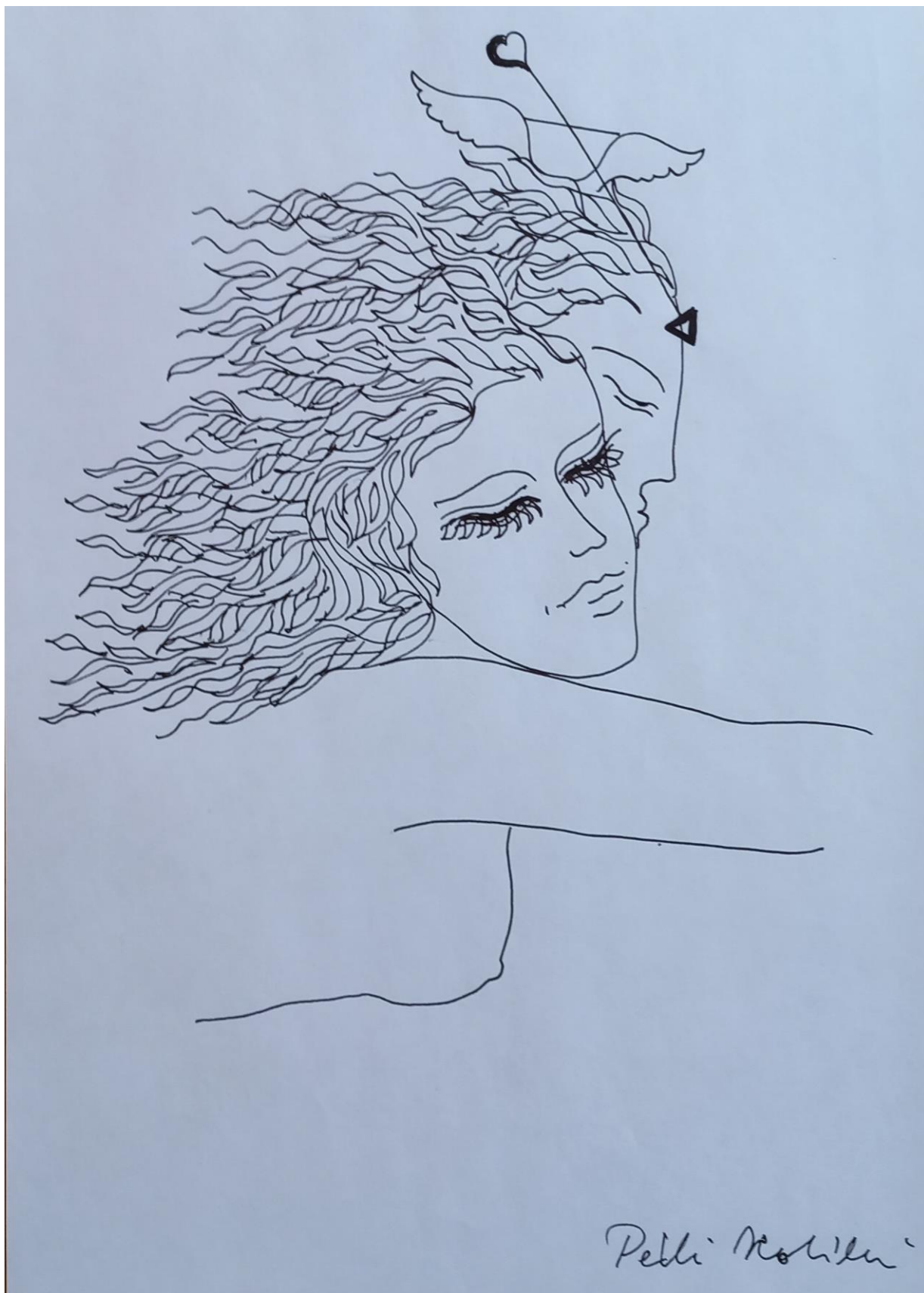
**Péli Ildikó grafikus, festőművész gondolatai a nőiségről, fe-
lelősségről, tavaszról**

Péli Ildikó: Nut

Péli Ildikó: Artemisz

Péli Ildikó: Mnemoszüné

Voltak történelmi korok, amikor az embernek fontos volt, hogy a környezetével harmóniában éljen. A mítoszok őrzik még azt az ismeretet, amely tudott az emberi létezés nagyobb rendszerbe való beágyazottságáról, s tudott arról, hogy az ember kiszolgáltatottsága éppen a természetből való kiszakíttóságával növekszik. Régen még tudták, hogy amennyiben felborul a nagyobb rendszer egyensúlyi állapota, azzal a saját létezésük kerül veszélybe. Azt is tudták, hogy a nagyobb rendszer nem csupán értük van, hanem rajtuk kívül megszámlálhatatlanul sokféle lényért, akik nekik – az embereknek – a lakótársaik, s akik létezése nemcsak tudomásul vehető, hanem egyben átérezhető is.

Az egész Univerzumnak, az egész létezésnek nagyon fontos üzenete a megmarthatóság, a fenntarthatóság. Ebben a nőiségnek óriási szerepe van. A mítoszokban olyan tudással találkozunk, amely a nő nélkülözhetetlenségét közvetíti. Egykoron még tudták, hogy a nő a kezdet és a vég.

Ha visszatekintünk több ezer évet, láthatjuk, hogy a régieknek egészen más szemléletmódjuk volt, s az időt is, az egész létezést teljesen máshogyan érzékelték. Manapság nem az ősi tudások szerint élünk. Kibillent a társadalom, senki és semmi sincsen a helyén. Pedig amikor egy növény is a helyére kerül, gyönyörűen elkezd nőni, virágozni. Aki a helyén van, hasonlóan sugárzó lesz, mint amilyen tüneményes szépséget sugároznak még mindig a világban megmaradt Istennő-ábrázolások.

Az élet maga a szépség. Hogyha ezt nem sugározzuk, akkor megszűnik a szépség, megszűnik az igaz. Saját munkáimban arra törekszem, hogy az élet ciklikus mozgásában való örök szépségét mutassam meg. A természetben a fejlődés nem lineáris, hanem körkörös. Ez pedig azt jelenti, hogy amennyiben most olyan ponton vagyunk, ahonnan nem látszik semmilyen továbblépés lehetősége, mégsem kell félnünk. Nem a teljes pusztulás következik. Most térhetünk vissza egy újabb ciklus elejére. Több vonatkozásban is.

A tavaszi napéjegyenlőség mindig az újrakezdekről szól. Ismét tavasz van, rügyeznek a fák, bimbóznak a virágok. A Nap újra elhozza az életet, a termékenységet. A Nőiség újjászülethet.

A világ organikus értelmezése több tízezer éven keresztül jelentette kultúrák működésének bázisát, ezek nagyon tanulságos és biztos dolgok voltak, mert különben nem tudnánk most róluk. Persze, nem a mai értelmezési keretből kell visszatekintenünk, hiszen ez nagyon szűk keresztmetszet az akkori tartalom megismeréséhez. Mi már nem gyakoroljuk, ezért nem is értjük ezt a tudást. Fontos lehetne azonban visszatérnünk ezekhez az ismeretekhez, mert szerencsére még mindig léteznek. Ha belegondolnánk, hogy milyen sok generáció született és ment el közben, és még mindig itt vannak ezek az üzenetek, akkor talán nagyobb figyelemmel nyílhatnánk meg az irányukba. Ha egy ásatáson találnak valami apróságot, azon mindig megjelenik valamilyen ősi szimbólum, amivel egykoron kapcsolódtak a világ-egyetem működéséhez. Régen eszerint éltek.

„A monumentális diskurzus nem egyszerűen kommunikációs közeg, hanem az üdvösség útja. Évezredek távlatában megadja az utókorral való összeköttetés esélyét, és kinek-kinek testre szabott örökkévalóságot kínál... A monumentális diskurzus az Erény (egyiptomiul Maat, vagyis Igazságosság, Igazság és Rend), az

örökkévalóság és a politikai hovatartozás diskurzusa: ilyenként pedig Egyiptomban a kulturális emlékezet centrális szerveződésformája.” (Jan Assmann: A kulturális emlékezet, 2013)

A mai ember nagyon távol került mindettől az értelmezéstől, és már úgy gondolja, hogy ennek a felhalmozott ismeretanyagának nincs is létalapja.

„Ami számunkra elképzelés, az az egyiptomi (és a korabeli) ember számára valóság. Ami számunkra elképzelhetetlen, illogikus, az az egyiptomi életfelfogásban ugyanannak a célnak több úton való megközelítése, ahol az egyik nem zárja ki a másikat.”

(Wessetzky, V.: Egyiptomi kultúra - egyiptomi bölcsélet Ptahhotep tanításában. Valóság, 1988/3)

A mai ember más szimbólumokat használ, másként kommunikál. Meg kell azonban nézni, milyen a zenénk, a levegőnk, a növényzetünk, az állatvilágunk. Milyenek az emberek. Nagyon rossz állapotban vannak fizikailag, a lélektől és a szellemtől pedig el vannak szakítva. A mai ember belebújik a kis tányérszerű készülékekbe, és innen várja a nagy kinyilatkoztatásokat. Leszoktatta már önmagát a gondolkodásról. Leszoktatta magát arról, hogy felnézzen a csillagos égre. Egyszerűen nem is gondolkozik azon, hogy miben él, hogy ki ő valójában. Az anyagi testét még el tudja képzelni, de az igazi énjét, a lelkét nem találja. Ezek nagyon lényeges dolgok, és mi nők felelősek vagyunk azért, hogy az ősi tudás ne tűnjön el. Felelősek vagyunk az életért – és ez az ősi tudás, ez maga az élet. Amikor ezt a tudást hagyjuk eltűnni, akkor az életről döntünk. Mégpedig nagyon rosszul.

Tulajdonképpen a mai fenntarthatósági törekvés semmit sem ér, ha nem válik szemponttá a teljesség, nem térünk vissza a harmonikus létmódhoz. Hatalmas erőket veszítettünk el azzal, hogy nem tudunk az idő végtelenségében, a létezés teljességében gondolkodni. Az elmúlt 200–300 évben a „profit”, a pénz vette át Isten szerepét. Ez az elv azonban a test, a lélek és a szellem hármasságát nem ismeri. Csak az anyagot, és éppen ezért nem tudja működtetni a létezést. Nem tud energiával feltölteni; betegessé tesz és pusztulásba visz. Látni kell, hogy az élet másról szól, mint a profit.

A nimfák a görög mitológiában a természetet szimbolizálják, nagyon elevenen. Csodálatos társaság. A Föld legszebb helyein jelennek meg, a tájakhoz kötődnek, és a vizes helyeket kedvelik. Az életet. Hiszen ahol víz van, ott élet van. Ezt tudjuk az úrkutatásokból is egyébként. A bűbájós nimfáink tehát az életet jelenítik meg. Könnyedségben, gyönyörűségben. Ők kísérik az isteneket és az istennőket, hogy csodákra inspirálják őket. Ez a női minőség. Mindarra, amire a férfiak képesek voltak valaha, a nő inspirálta őket.

A nőknek istennővé kell válniuk. A férfinak szüksége van arra, hogy istennője legyen. Ahhoz, hogy ő megmutathassa az erejét, ahhoz ott kell mellette lennie az istennőnek, akinek bizonyíthat. A férfinak ott van a teljesítési vágy, attól érzi jól magát. Amikor nemes a motivációja, akkor nemesebb dolgokra fejt majd ki az energiáit is.

A nő és a férfi együtt csodákra képes, de ennek a nőiség a mozgatórugója. Üzeneteivel a nő folyamatosan inspirálja a férfit, aki így olyan dolgokat tud létrehozni, amiket nélküle nem tudna.

Su és Tefnut, az egyiptomi istenpáros. Su – a férfi – tartja az eget, hogy ne szakadjon le, és hogy az ég és a föld, ez a két minőség elkülönült maradjon. Felesége Tefnut, a termékenység istennője. A férfi az eget tartja, a hatalmas energiákat mint például a Napot, felesége pedig a föld és a víz istennője. Látjuk, hogy együtt kiegészítik egymást. Ez a termékenység feltétele.

Miért szükséges tehát a férfi energia? Azért, hogy ne szakadjon ránk az ég. Ha ott van a férfi, ő majd megtartja. Persze a férfi is önmagában mire jutna ezzel? Csak lebegne a semmiben a nő nélkül. Látni kell, hogy ezek fontos üzenetek voltak az akkori embernek. Mindennek megvolt a miértje, és ezt mi

már nem igazán értjük. Nem is érdekel bennünket. Pedig olyan ismereteket adnak át ezek a mítoszok, amelyekkel meg lehet élni női és férfi mivoltukban azt, ami a feladatuk itt a Földön.

A nők ezekben a mítoszokban ugyanolyan fontosak, mint a férfiak. És régen senki, egyetlen nőszemély sem akart férfi lenni, és a férfi sem akart nő lenni. Mindenki tudta, hogy isteni a minősége, hogy Istentől való a szellemisége és az energiája. Azt is tudták, hogy mi a céljuk és a szerepük a teremtésben, a létezésben.

Amikor azt mondjuk ma például, hogy jószágos, hűséges, igaz, hogy nagyon tud szeretni, hogy gyönyörű gyermekeket tud szülni, hogy nagyon kitartó, nagyon hazaszerető, hogy nagyon tud küzdeni – ezek mind-mind lelki képességek. Először a lélekben kell valaminek megszületnie, és csak utána válik a test cselekvésévé. A mítoszokban a női istenségek képviselték ezeket az ideákat. Őket azóta elfelejtettük, és ebből iszonyatos problémák lettek. Az emberek pszichiáterhez meg pszichológushoz járnak ma, régen pedig elmentek a megfelelő istenség templomába. Például az ég istennőjéhez – Egyiptomban Nuthoz –, azok mentek, akik az eget meg a csillagokat szerették figyelni. Elmentek Nuthoz, és vele ráhangolódtak a létezésre.

„Fölmegy az égbe, a csillagok közé, az El Nem Fáradó Csillagok közé. Ereje őrajta, kései az ő két oldalán, varázsereje lábain. Megy oda, ahol az ő anyja, Nut (az égistennő) van...”
(Piramisszövegek, § 476–77. és 940.;
(Sethe: Altägyptischen Pyramidentexte, 1908 Leipzig)

És nem nőgyógyászhoz kellett elszaladni, ha nem született gyerek, hanem elmentek Tefnuthoz, a termékenység Istenasszonyához, és egy kicsit elbeszélgettek vele. Az égiekkel beszélgettek, és ez ugyanazt jelentette, mintha önmagukkal beszélgetnének. Mert önmaguk szellemi síkját meg tudták szólítani magasabb szinteken.

Ma azért vannak a problémák, azért nehéz élni, mert élni ténylegesen csak az igazságban lehet.

„Ha az igazság tavára szállsz s azon hajózol kedvező széllel és vitorlád nincs megfosztva vásznától, hajód nem lesz lassú, nem éri károsodás árbocodat, nem törnek el keresztgerendáid, nem töretsz össze, mikor örvendezel a földnek, az áradat nem ragad el, nem ízleled

meg a folyó gonoszságait, nem látsz félelemben lévő arcot, s félénk halak is hozzád jönnek, és eléred a kövér madarakat.”
(A paraszt panaszai)

A mai világ igaztalan gondolatiságból építkezik, ezért jól megfigyelhető nehézségek következnek. Egész környezetünkre érvényes az igaztalan viszonyulásunk, jóllehet nem különíthetjük el magunkat a méhecskétől, nem különíthetjük el magunkat a pingvinektől, a bálnáktól, a méztől, a muskátlitól, ami esetleg az ablakban van, mert mindez él, és ugyanabból a Napból jövő energia hívja életre, mint ami minket is. Tehát, ha nem tudjuk, hogy kik vagyunk, akkor egyszerűen ezt a „játékot” elvesztettük. Mégpedig úgy, hogy mi vagyunk ezért a felelősek.

Azzal pedig ne gondoljuk, hogy megoldhatjuk a problémákat, ha bogyókat szedünk be, ami majd egészségessé tesz és energizál. Energiát nem lehet bevenni tablettában, mert a tableta kémiai anyag. Az

energia viszont fizikai jelenség. Tehát ezt a két dolgot külön kell választani. Ha valakit nagy öröm ér, akkor feltöltöttnek érzi magát. És elgondolkodhatunk azon, hogy ez, ugyan miért van. Honnan jött ez az energia?

Energiát csak úgy lehet magunkba gyűjteni, ha valódi öröm ér bennünket, valódi megélt dolgokon, valódi megoldásokon keresztül. S akkor, tényleg boldogok vagyunk.

Ezért nagyon fontos, hogy kapcsolódási pontokat keressünk, elsősorban a természettel, mert a természet képes arra, hogy feltöltsön bennünket. Tehát nem pótcselekvésekre kell fókuszálnunk, hanem a természetbe kell menni. Fák közé, és tanulni tőlük, ráhangolódni a kommunikációjukra. Belemerülni Isten teremtő fantáziájába. Gyönyörködni a több százmillió féle rovar és bogárfajta létezésében, lelkenedezni a madarak kimeríthetetlen tárházának láttán. Az állat- és a növényvilág, végeláthatatlan gazdagságán.

Gondoljunk csak bele, van valami azonosság ezekben az érző lényecskékben, pedig mindegyikük más, és ha kipisztulnak, megszűnik ez a „történet”. A mi történetünk.

Nos, akkor a mai ember, vajon miért dicsőíti az egyformaságot? Miért próbál globalizálni?

Mindegyikünknek teljesen másnak kellene lennie. Egyediségben születünk, megismételhetetlenek, és miért kellene utánozóként meghalnunk? Miért kellene azonossá tenni a gondolkodást, az életmentálást, a táplálkozást?

Mi ide születtünk a Kárpát-medencébe, itt egy kánaáni helyen vagyunk, mert itt azok a növények, gyümölcsök, állatok tudnak megélni, amik a mi táplálásunkra tökéletesek. Mi ettől egészségesek vagyunk, és jól vagyunk. Nekünk nem gond, hogyha télen nem eszünk narancsot meg banánt, mert van almánk, ami eláll. És lehetnek még más gyümölcsök is, különböző szárított, bogyós gyümölcsök. Mi ezekre vagyunk hangolva.

Az egészség abból következik, hogy a teremtmény a helyén van; a megfelelő létállapot feltölti energiával, ugyanakkor ő is ott tud funkciókat, szerepeket betölteni, ahova tartozik. Energiáinkkal életben tartjuk azokat, akik körülöttünk vannak, és ők is segítenek nekünk. Tehát mi egymást tartjuk fenn a környezetünkkel. Ez törvényszerű. Ez a fenntarthatóság titka.

Az emberi lényt vissza kell nemesíteni, mert ez a szó valamikor nagyon sokat jelentett. Sokkal többet, mint ma, sokkal többet, mint statisztika, statisztikai adatok. A nők nem engedhetik meg, hogy a világban érzéketlenség működjön. És azt se szabad elhinni, hogy szűkösségekben élünk. Kimeríthetetlen energiák vannak. Azt gondolom, hogy az egész világegyetem él, mert élet csak életből keletkezhet. Valójában nagyon mély lelki, szellemi kapcsolatunk van az univerzummal. Nagyon nagy erőket kapunk, amiket tudhatnánk mozgatni. Ennek tudását mindig is a nő hordozta magában. Bizonyára egy kozmikus törvényszerűség ez. A nőiségnek, a befogadóságnak van ugyan egy kifele áramlása is, de maga a befogadás – a befogadó – azt jelenti, hogy nagyon sok mindent képes felhalmozni. Tárolni tudja a tudást.

Mnémoszüné az emlékezés istennője. Zeusszal kilenc szerelmes éjszakát töltött, és mindegyikből egy-egy leány született. Ők lettek a múzsák. Kilenc testvér. Kilenc gyönyörűséges költemény. Valamennyien nagy tudású lények. Kálliópé a filozófia, a tudomány és a költészet, Terpszikhoré a tánc istennője. Thália a színház, Melpomené a tragédia és a dráma, Polühümnia a költészet, az ima, a himnusz, a magas szintű értekezések istennője. Euterpé a zene istennője. Ezek most is működő gondolati szférák, de az utóbbi évszázadokban ezek a férfiak felségterületeivé váltak. Pedig ez mind női minőség, mindennek műveléséhez „női lélek” kell. Ezért születtek Zeusznak leányai és nem fiai. Lányaiban adta át ezeket a tudásokat. Erató a szerelmi költészet istennője, Kleió pedig a történetíráse. Manapság az mondják,

hogy ezek is férfi műfajok. El kell csodálkoznunk. Ismét látjuk, hogy a nő az, aki inspirálja és tanítja ezeket a tudásokat. És egykoron tudták, hogy ez a nőiség lényege. Gondoljunk bele, Uránia a csillagászat és az asztrológia múzsa. Mivé lehet az úrkutatás nélküle? Jóllehet még mindig van Uránia csillagvizsgálónk. Tehát a dolgok nem mentek feledésbe, csak azt felejtettük már el, hogy Uránia egy múzsa volt.

Ahhoz, hogy visszataláljunk a harmóniába – a tényleges fenntarthatóságba –, a nő szerepét kell megértenünk és visszaállítani Őt az istennői piederstálra. Pontosabban, neki magának – a Nőnek kell oda felemelkednie. És ehhez bátorság kell. Női bátorság. Ez azt jelenti, hogy a nőnek tudnia kell, hogy például a görögöknek voltak sebezhető és sebezhetetlen istennők. A sebezhetőség azt jelenti, hogy például Héra, aki a házasság és az anyaság, a jólét istennője, azért sebezhető, mert az élet kiszámíthatatlan megnyilvánulásait magára kell vállalnia. Ő kiteszi magát mindennek, mert a létezés gazdagodásához, a szaporodáshoz ez elkerülhetetlen. Tehát, ha belemegy valaki egy házasságba, akkor tudnia kell, hogy az egy életre szól, és hogy ezen belül nagyon sok konfliktus lesz, de az nem baj. Tehát régen elmondták a nőknek, hogy mit jelent a sebezhetőség.

Déméter a mezőgazdaság, a gabona, a termés, a földművelés Istenasszonya. És ő is sebezhető, hiszen mindezen dolgokat a házasságon belül, ahhoz kapcsolódóan értelmezték.

Egy másik istennő, Perszephoné, szintén sebezhető. Ő az a fiatal lány, akinek el kell döntenie, hogy sebezhetővé válik, vagy sem. Nagyon sok nő van, aki vacillál: legyen házasság, vagy ne legyen. Ezek női problémák, és ma ugyanúgy megvannak, mint régen, és abszolút érvényesek ránk is. Régen azonban ilyenkor bementek Perszephoné templomába, kicsit meditáltak, gondolkodtak – fogom bírni, nem fogom bírni. Tudták, hogy a döntésük egy vállalás.

Más istennőkre nem a sebezhetőség volt jellemző. Ez is roppant izgalmas, ők a sebezhetetlen istennők, akik szabadok, mint a Veszta szüzek. Ők nem mentek bele konkrét kapcsolatba, házasságba, mert olyan tudást képviseltek, az egyetemes tudás olyan különböző területeit, amelyeket csak úgy tudtak fenntartani, hogy érintetlenségükben vigyázták. Ők ezt vállalták. És ennek a vállalásnak ugyanúgy megvolt a funkciója, mint a másik vállalásnak. Nem úgy, mint a mai kiüresített szinglinek nevezett életmód. Aminek semmi értelme sincs. Funkciótlanná és feleslegessé teszi a személyt. Istennővé csak a vállalásunk által lehetünk. Így vagy úgy, de tudnunk kell, hogy a nőiséget fel kell vállalni.

És nem kell félni, mert nincs is mitől félni. Az élet folytonos, folyamatos és ciklusos. Ebben pedig a nő – a női – örök. A női bátorság ma nagyon fontos. Létkérdés.

Siva istennő lefelé néz. Ő a háború, a katasztrófák Istenője. Amint felnyitja a szemét, mindent elpusztít. Ha Siva felébred – mindig akkor ébred fel, amikor már megelégette a dolgok folyását –, és ha felnéz, akkor olyan dolgok következnek be, amelyek nem igazán lesznek örömteliek. Ezért szeretik őt sokkal inkább meditatív, szunyókáló állapotban ábrázolni. Mert akkor nyugodt. Azonban, ha kérdőre vonó tekintetével ránéz valakikre – mégis hogyan viselkedtek –, akkor ott már nincs visszaút, akkor ő már meghozta döntését.

Siva is nő. Bátor és határozott. És mindent, a pusztítást is az életért teszi. Akkor, amikor annak folyamatossága abban a minőségben nem mehet tovább. Amikor rendet kell rakni, akkor ő ezt megteszi, és ezzel azt segíti, hogy tiszta lappal újra lehessen mindent kezdeni.

Ez roppant tanulságos. Merthogy mindaz, ami ma történik, az teljesen az értelem ellenében van. Mindenféle „elem” ellenében van; az értelem, az érzélem, a szerelem, az élelem. Márpedig, az „elem”-ek nélkül semmi sem működik.

A tavaszi napforduló csodálatossága abban van, hogy elhozza az újjászületést, a termékenységet, az életet. A nimfa szó ugyebár rózsabimbót jelent. Ez egy új ciklus kezdete lehet.

A magyar nyelv varázslatos. Ha odafigyelünk, megüzeni a mélyebb értelmet. Ha azt mondjuk magyarul, hogy Nő, egyben megjelenik a jelentés is. Mert a „nő” cselekvést is jelent: növekedést, terjeszkedést, nagyobbodást, fejlődést kifejező ige. Nagyon aktív, impulzív tartalom, ami az életet jelenti és hordozza magában. A termékenységet, magát a teremtés mítoszát.

Péli Ildikónak köszönjük, és gratulálunk a Pro-Civibus Díjhoz.

(Szerk.)

Táncművészet

Sziráky Gábor - Musica Historica: Nymphs

Nymphs (Nimfák) – táncfilm

Koreográfus és rendező: Sziráky Gábor

Zene: Pavanne Ferrarese és Branle Simple - Pierre Phalasé 1583

Előadó: Musica Historica (Kovács Gábor: Reneszánsz táncok 2010)

Szólisták: Jávor Lili, Kékesi Diána, Kékesi Kitti

Link: <https://youtu.be/SBZwCpTrp68>

Sziráky Gábor három táncossal – Jávor Lili, Kékesi Diána és Kékesi Kitti – egy több műfajt magába foglaló, és a műfaji határokat feloldó alkotás létrehozására vállalkozott. A produkció összességében kétségtelenül film lett, mert olyan kameravezetési, lassítási, montírozási technikákat alkalmaz, melyek miatt a darab hasonló koncepcióval színpadra nem adaptálható. A szüzsét absztrakt jellege teszi táncként előadhatóvá, így a mondanivaló főként fokozatosan felpörgő, helyenként mozgásművészeti határokat feszegető, rendkívül expresszív táncban került megfogalmazásra, ami nem kevésbé épít a táncosok kiváló színészi képességeire. A mű reneszánsz zenei alapon jeleníti meg a természet tavaszi élendésével egylényegű női energiák metamorfózisát. A jól hangolt arányok, a felhasznált eszközök széles skálája, az ösztönszintig csupaszított, erotikus kisugárzású boszorkánytánc extázisa az érzékekre közvetlenül ható, félreérthetetlen pontosságú filmnovellában, vagy filmetűdben foglalja egyetlen egészbe Sziráky Gábor mondandóját a női energiákról.

(Szerk.)

Giosu  Carducci:

 ,  j

Sötét pal stod m lyein elillan,
a bánatom, a könnyem szelíden:
 , új, csak a te kedves karjaidban
csitul el  rva, békétlen szívem.

Nyugalmat adsz és tiszta-tiszta b k t,
lankadt lelkem kegyesen  nt z d,
let ped a b s eszme régi f k t
s sz guldhat az  g és a föld között.

 , istenasszony, új;  n nem tudom, mi
h v most aludni, feledni, nyugodni,
harag-csit t , b -feledtető.

Megnyugszom benned, mint a csecsemő,
ki sírva alszik el, mindent feledv n,
 reg nagyanyja ráncos barna keblén.

Kosztolányi Dezső fordítása

Friedrich Schiller:

A nő küldetése

Hódolj a nőnek! Az asszonyi jószág
Földi tusába fűz isteni rózsát,
Hímzi a szerelem arany övét.
Szúzi kezekkel a báj, a szemérem
Vesta ruháiban őrizi ébren
Mind, mitől édes az emberi lét.

Férfierő a törvénynek
Gátján zordan elhalad.
Tengerén a szenvedélynek
Ing a férfi-gondolat.
Telhetetlen száguld vágya,
Szíve mindent megkíván,
Föl, a csillagok honába
Tör egy álomkép után.

Ámde varázsa hú asszonyi szemnek
Élvezetéhez az enyhe jelennek
Bűvöli vissza a vad szökevényt.
Mint a természet szende leánya
Ős küszöbén átlépni se vágyva
Őrzi az otthont, a tiszta szerényt.

Küzdelem a férfi kedve,
Dúlja, mi útjába áll,
Ellenséggel vetekedve
Nyugtót, szűnést nem talál.
Mint teremtett, elpusztítja,
S amint lehullt hydrafő
Maga magát megújítja –
Minden nap új vágya nő.

Ámde szerényen beéri az asszony,
Mai virágot hogy csöndbe' szakasszon,
Élvezi mélyen a pillanatot.
Ő szabadabb köteléki között még,
Mint a hitese, kinek bő, nagy örökség:
Képzelet és tudomány adatott.

Férfiszív, ős gőggel telve
Zordonul nem éri be,
Ha egy hű kebel szerelme
Hatol fagyos mélyére.
Szívet szívért nem cserélhet,
Nem könnyez, csak lánggal ég,
Bősz küzdelmivel az élet
Csak zordabbá teszi még.

Ám ahogy éled széltől a hárfa,
Könnyű fuvalmon rezzen a nyárfa,
Búra, öröme, úgy gerjed a nő.
Keble szorul, ha közelg csak a bánat
S méla szemében bú harmata támad,
Mennyei ölből permetező.

Férfi mezsgyéjét hasítja,
Mondva: „Enyim, jussom ez!”
Karddal bizonyít a szittyá
És a perzsa szolga lesz.
Keverednek harci tűzbe
Szilaj vágyak, ösztönök,
S Charist, az enyhét elűzve,
Eris fennen mennydörög.

Ámde csitítani, hízelní készen,
Int a szelíd jogar asszonyi kézen
S apad a gyűlölet, enged a láz,
Egybe simítja a pártos erőket,
Az örökétig egymásra törőket,
Kelleme mindent megzaboláz.

Radó Antal fordítása

Gérard de Nerval:

Április

Megjött a szép idő, a porban
fény leng s a ház falára lobban,
az alkony hosszan ég ma már;
s nem zöldel semmi még, a fákon
a nap kis rőt visszafénye táncol,
s az ág sötét fenn és kopár!

Fáraszt e gyors tavasz ma engem,
de új látvány csodája lebben
esős napok varázsaképp,
kibomlik majd a tájak csokra,
mint nimfa, nedvesen, ragyogva,
ha fényes vízből partra lép.

Radnóti Miklós fordítása

Képző- és iparművészet

Ardey Edina tekintete

Egy festőnek bizonyosan nehéz önmagát, saját festői vízióját megtalálnia a kor áramlatainak meghatározó befolyása mellett, esetleg azokkal szemben. Ardey Edina messze túl az útkeresés és letisztulás fázisain, nemcsak a jelen izmusainak külső nyomásától szabadon fest, de nem lett rabja saját beidegződéseinek sem, s jellemzően, képei mindegyikénél tárgya sajátosságosan hívja elő az adekvát festői szemléletet, esetenként más és meglepő stílusjegyekkel. Jól követhető eszköztárának szabad dinamikája portréfestészetében, ahol mintegy az ábrázolt személy belső világában elmerülve, a szemeken át tör a kép előterébe, a lélek legbelső tartalmával megszólítva a nézőt. Ez úgy lehetséges, hogy a művész valójában nem arcot fest, nem szemeket, hanem tekintetet. A tekintet az összhatás, ahogyan az arc érzelmi környezetében a szem sugarának vetítésében megjelenik a lélek belső jelentése, maga a személy.

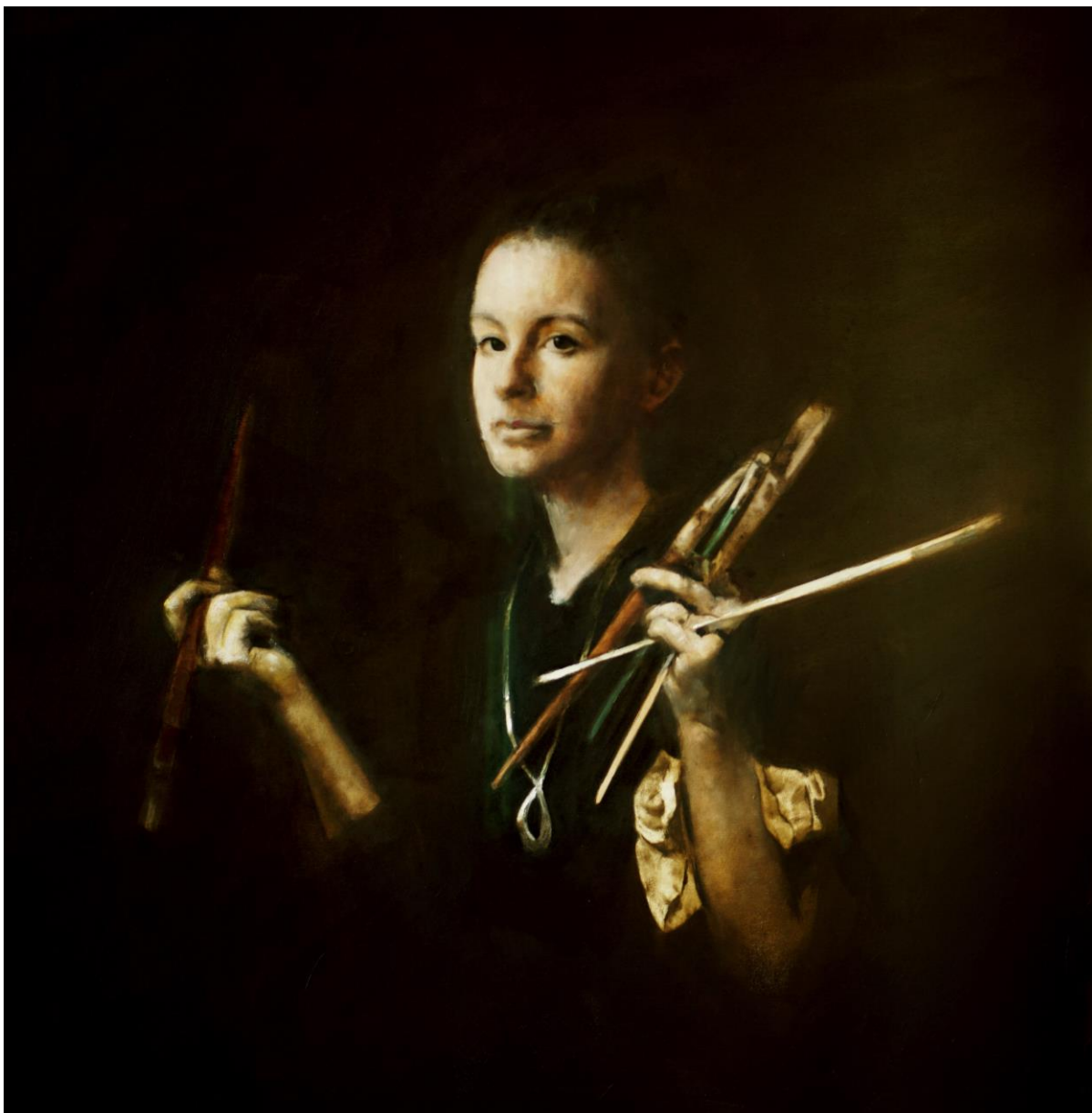

Camille Claudel

A gyönyörű, zseniális, de annál szomorúbb sorsú Camille Claudel finom érzékenységét nyitott könyvként helyezi elének a festő. Az eszköztelen, grafikai egyszerűségű rajzolat, a leheletnyi faktúra, ami nemcsak a festéket, hanem a festék hiányát is használja a képalkotáshoz. Légies átszellemültség, az eleven

lélek néz ránk, de önmagáról nem sok jót ígér. A létezés teljes súlyát cipeli ez a törékeny nő, aminek materiális lenyomata csak a sötét árnyékba boruló hajkoronában testesül.

Tehát a tekintet. Az alábbi képen Ardey Edina a nagy portréfestő előd, Diego Velázquez önarcképeit parafrázálja. A színvilág, a kidolgozottság, a sötét tónusok, a fény-árnyék erős kiemelései mind-mind visszarepítenek bennünket a barokk korbá, egy nagyon is mai, figyelmét az alkotásra összpontosító, szép női arccal. S csakúgy, mint a mesternél, a tekintet elevenen néz ki a képből, s jóllehet kétségtelenül önmagára figyel, mégis aktív kapcsolatot létesít az őt szemlélővel.

Melyiket válasszam

Másik stílus, másik tekintet.

Bárki megmondhatja, hogy Petrik Andrea egy szép nő. Sőt, arisztokratikus megjelenése nem is feltétlenül engedi bármiféle színpadi- vagy filmszerep eljátszását. Ardey Edinát viszont nem ennek a nőnek a szépsége érdekelte. A maszkszerűségig absztrakt arc azért kétségtelenül felismerhető, a hajzuhatag

épp csak stilizált. A merev, kontúros vonalvezetés, a száj egyszerű rajzolata a kortárs amerikai portréfestészeti irányzatokat, vagy akár a képregények világát idézi. Csak a szemek lehelnek életet az arcba, és ettől mégis és megint itt a nézőt megszólító tekintet.

Az első portrén a tragédiájában feltárulkozó személy egyenesen szembenéz velünk, a másodikon a művész nő önmagát keresve átnéz rajtunk, itt enyhén felülről lenézve, átsuhanó ironikus mosollyal, mintha azt üzenné: – Ilyen egyszerű. A modell sok rejtélyt nem tartalmazó lelki tartása azonban a mű egészének üzeneteként kérdéssé transzformálódik: – Ilyen egyszerű?

Petrik Andrea

A művészi oeuvre összetettségének érzékeltetésére ide emelünk még egy képet egy New York-i sorozatból.

Unatkozó lányok New Yorkban

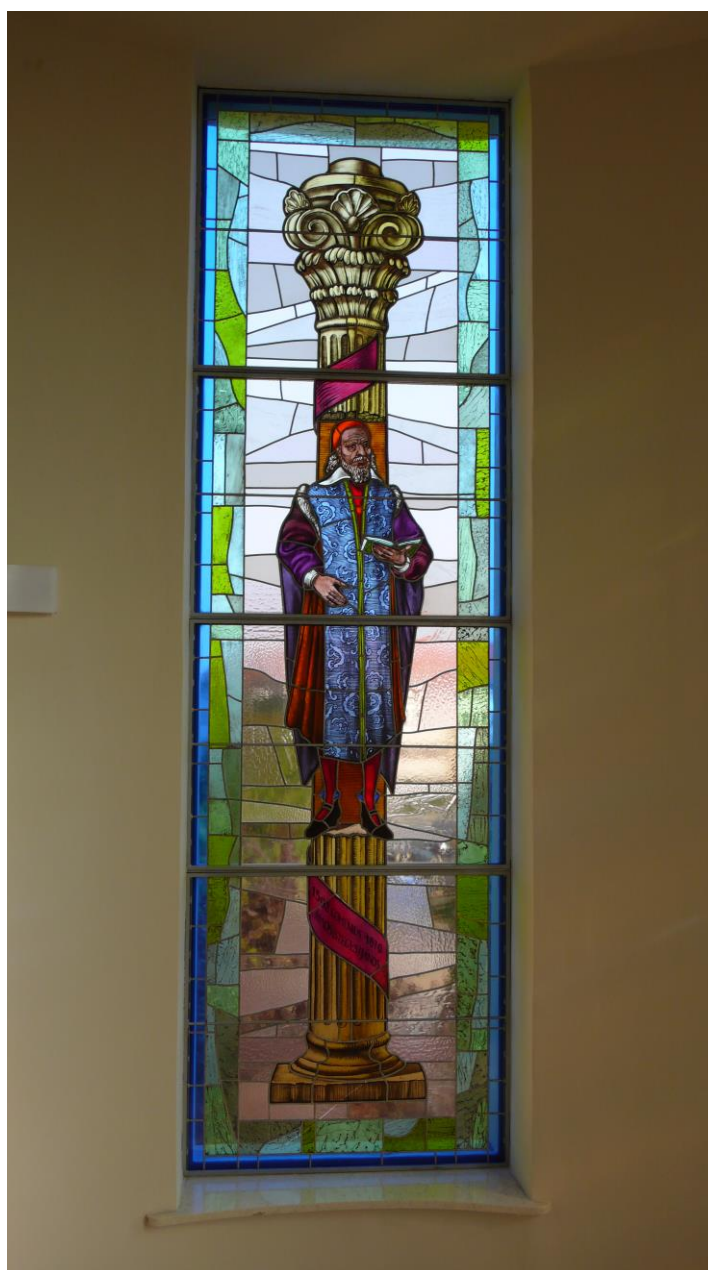
Az absztrakt foltokból felépített testek szinte tapinthatók. A testtartásokban, az arcokon a várakozás passzivitásának megadása. Mégis, a két fiatalabb és a két idősebb nő egészen más jelleggel éli meg a helyzetet. Előbbiekben ott feszül az egyelőre féken tartott aktivitás, utóbbiak viszont mintegy belesüppednek a tétlenségbe, amit most csevegéssel lehet kitölteni. Ez az élethelyzet, ami egy természetközeli korban fel sem merülhet, sokat elárul a modernitás intézményesített létezéséről. Ahogyan a bevásárlótáskák által jelezve, a pénzért megszerveződik az ellátottság, másrészt viszont az intézménynek kiszolgáltatva létrejönnek az élet üresjáratok. Ezt mintegy hangsúlyozza és karikírozza a falnak támasztott reklámtáskára egy gyermekrajz esetlenségével odafestett szabadságszimbólum.

Ardey Edina festményeiben nemcsak a szemléleti szabadság, a festői eszközök széles palettája dominál, hanem a tárgy iránti megértő, szemlélődő türelem, a helyenként megcsillanó szelíd ironia, sőt humor, ami miatt a vizuális élményen túl ezek az alkotások befogadhatók, szerethetők az ember intim, személyes környezetében is.

(Szerk.)

Párbeszéd az üveg két oldaláról: Bráda Tibor üvegfestészete

Merész, mert konzervatív. Műfajában, témájában is az, a kánon, a tradíció ismerete és a formai szabadság elegyét hordozó művekkel. Pedig az ősi, de szemlátomást örökifjú üvegfestés Egyiptomból ered, már az őskeresztény bazilikák rácsozott, vékony áttetsző alabástromhéjakkal vagy márvánnyal készült ablakai is a fény és a szakrális együttrezgését voltak hivatottak szolgálni, a konstantinápolyi Hagia Szophia Székesegyházat egykor festett üveglablakok ékítették.

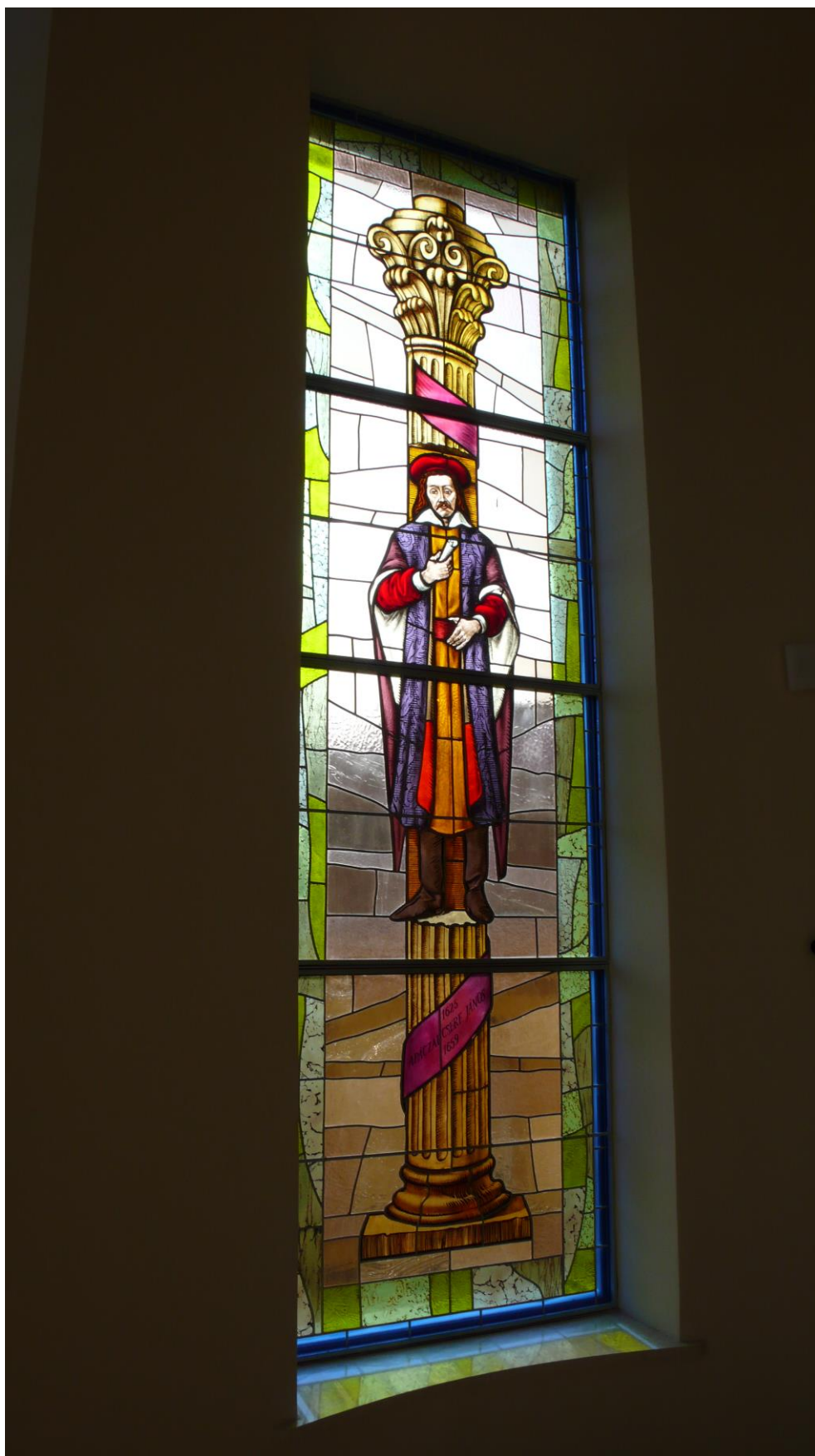

Bráda Tibor: Comenius Ámos (Szeges) János (Győr, Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Kar)

Bráda Tibor: A Tudás fája (Győr, Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Kar)

Bráda Tibor: Apáczai Csere János (Győr, Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Kar)

Bráda Tibor hetvennél is több üvegkompozíció megalkotója, a Képzőművészeti Egyetem nyugalmazott docense, nemzedékek nevelődésén munkálkodó mester, számos magas rangú művészeti, egyházi és állami kitüntetés – köztük Munkácsy-díj (1984), a Magyar Püspöki Konferencia Pro Cultura Christiana díja (2021) és a Magyar Arany Érdemkereszt (2002) – birtokosa, egy képzőművész-dinasztia pátriárkája.

A dr. Oláh M. Zoltán tervei alapján felépült, hagyomány és modernség összhanggá válását, egyesíthetőségét erősítő dunaújvárosi Krisztus király főtemplomát bevilágító roppant üveglakokat Bráda Tibor készítette. Ezek a festett üveglakok a magyar szentség ábrázolásaival Prokopp Mária értékelésében a templomtérbe „életet lehelnek”.¹ A templom impozáns méretei Melocó Miklós szobrászművész Baltási Nándor plébános úrhoz intézett jövőbe tekintő szavainak is jelentős mértékben köszönhetőek: „Merjen nagyot álmodni!” – abból lehet ugyanis valami.

Ahogy ez a különleges művészeti ág az indiai Mumbaiban épített Szent Tamás katedrális angol neogótikus, historizáló formakincsének részévé válik, eljut az iráni mecsetekig, kifejeződésre jut a mexikói Ciudad Nagyszálló pazar vesztibüljében, virágzik a szecesszió korában és Csuvasföldre is beköltözik, úgy Bráda Tibor mind szakrális, mind világi terekben elhelyezett munkái is fellelhetők Canberrától (a Magyar Nagykövetség díszterme) a Dél-Franciaországban, Mougins-ben lévő triptichonig – mely Picasso művének „megüresedett” helyét tölti be – fellelhetők még Tiszaújvárosban, Törökbálinton, Budapesten, Győrött, Sáropatakon (a nemzetközi szinten is nagy kultusszal rendelkező magyar szent születési helyén, a misztikus Szent Erzsébet-zarándokút kiindulópontját jelentik²), Pusztaszabolcson, Százhalombattán és Dunaújvárosban találkozhatunk az alkotásaival. Bráda Tibor pályájának kezdetét az otthon kapott vallásosság, a plain air festést szenvedélyesen művelő tanítónő anyja, a fáradhatatlan kísérletező fizika–matematika szakos tanár apa elvesztése a háború végén, a remek középiskola, a számos példakép és mester, az önfeláldozó és korábbi szerzetesnő Purucki Mária így semmi értelme kiváló rajztanár, majd a főiskolán az évszázad „egyik legnagyobb koloristájának” tekintett Szentiványi Lajos és az akkor indított „murális szakot” vezető Z. Gács György határozza meg.

A festett üveglak eleven műfaj, a világ számtalan pontján erős kultusszal rendelkezik. Története már az újjászületés, a folytonosság és a szakralitás jegyében alakul. A festett üvegen keresztül beáramló fény az ábrázolt személy vagy jelenet szakrális ideájával töltekezik, a közismert villoni balladában rögzített valóság tapasztalatot teremt újra, ahol az anya és Miasszonyunk képe felel egymásra. A kegyelem kiáradását, a szépség szentségét érezzük. Ezt az öÖzönvíz csapását is túlélő, az újjászületést, az élet fenntartó elvét láthatjuk szimbolikusan megfogalmazódni, látjuk az ószövetségi történetet szimbolikusan feldolgozó, a krisztusi szőlőindákba fogódzó Noé képén. Vizuális, mélyértelmű ars poetica.

A szelenit megnevezésére használt máriaüveg (*ném.* Marienglas) szó is kifejezően érvényre juttatja ugyanakkor a műfaj közelségét az Anya képéhez.

Ennek megfelelően a Kádár Kata-ballada emblemikus újratemtése az üvegtáblán már túlhalad a népi költői műfaj földi keserűségén.

Bráda Tibor: Kádár Kata balladája

Sipos Endre így summázza Bráda Tibor ezen művének üzenetét és a formavilág egyes elemeinek eredettörténetét:

„Az üvegfestészetben lehetőség nyílik a földi és az égi világ kapcsolatának, átmenetének, az átmenet stációinak megjelenítésére, vagy inkább kifejezésére. Kádár Kata balladáját mindannyian ismerjük. A két embernek vagyoni különbség miatt földi életükben nem teljeshetett be szerelmük. Haláluk után annál inkább. Az összefonódó két oltárvirág a földi szerelem égi beteljesülését szimbolizálja. Ez az allegória, képi megoldás jól ismert a magyar népművészetből, díszítőművészetből. A hármas tagolás, a szimmetrikus formaképzés, a centrális képkiemelés, a figuratív és díszítő elemek tiszta egyensúlya éppen annyira üvegfestészeti, mint népművészeti képi megoldásnak számít. Azt is nyomom követhetjük a kompozícióban, hogy az emberi alakok miképpen metamorfizálódnak díszítő motívumokba, organikus és geometrikus ornamentikává.”³

Az oltár elé és mögé temetettek az Égi Anya egyesítő ereje reményé-életté változtatja, a bűnön erőt vesz a szeretet – ez mintegy alaptörvény. Irodalmi hermeneutikának is beillő alkotás a népi hitvilágot idéző szimbólumokkal. A virág életszimbólumként szökik a magasba, a kompozíció szimmetriájának biztonsága harmóniába vonja az alakokat, a négy sarokban elhelyezett archaikus szöveg formájában megőrzött citátumok ikonszerűen felidéznek, sűrítenek, tagolnak, mementóul szolgálnak. A művész egy másik alkotásán, a Golgotáról létrehozott vízióban, az Írás szavához hűen, helyet kap Magdolna, a szerelmesek patrónája.

Ez az egymásra felelés, a dialógus szinergiája a művészet lényegéhez (minthogy a lényeg mindig elvonatkoztatott) tartozik, egyesítő erő. Nem véletlen tehát Spányi Antal megyéspüspök Brádát méltató szavaiban idézett XIV. Benedek pápa megfogalmazása, mely a művészet és az Egyház barátságát hirdeti,⁴ a kifejezőerőben megnyilatkozó szentség, az életigenlés hitvallása jegyében. Mert az üvegfestészet végső soron a dialógus mestersége, üveg és mester, műalkotás és szemlélő, múlt és jelen, a tudás és a jövő nemzedékei között.

Utóbbi téma a Nyugat-magyarországi Egyetem győri Apáczai Csere János Kara számára készített kompozíció-sorozat triptichonja, a két, már-már az oszlopos szentek sorába törekvő Comenius (Ámos [Szege] János) és a magyar enciklopédista Apáczai alakjaiban magaslik előttünk, ám a ráció ezen két apostola mellett az anya (alma mater? – vagyis a tápláló anya) fenséges megjelenítése a *Tudás fájának* középső ágán nemcsak a műgonddal akvarellező, eredetileg textilművészi pályáról álmodozó anya önéletrajzi motívumát sugározza a fénybe, valahol jelen van a mindent egyesítő Sophia, a Mennyei Bölcsesség archetipikus képének ábrázolása is a szent kvaternitás négyes számának misztikájával, a pávák halhatatlanságot szimbolizáló párosával. A fa (a szimbolika egyes részeivel, mint pl. a páva- és nőmotívummal) a C. G. Jung által leírt ősi, a keresztény konceptusokkal operáló filozófiai alkímiában is ismert képzet, a filozófusok fája⁵ spirituális harmóniát teremtő szimbóluma.

Bráda Tibor: Comenius Ámos (Szeges) János
(Kartonrajz Győr, Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Kar üvegképéhez)

Bráda Tibor: A Tudás fája (Kartonrajz Győr, Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Kar üvegképéhez)

Bráda Tibor: Apáczai Csere János
(Kartonrajz Győr, Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Kar üvegképéhez)

A XX. századi magyar hitélet és szentség alakjai közül Kaszap István, az erőszak áldozatául esett Bódi Mária Magdolna, Márton Áron, Prohászka Ottokár és Mindszenty alakjait ábrázoló, egyetlen nagy családként megjelenítő festett ablak több változatban készült terveinek megvalósulására a közeli jövőben kerülhet sor. A Szent Pantaleonról készült kompozíció szakrális helytörténet, a formai kánon újraértelmezését jelenti a Dunapenteléhez (a gyógyító vértanú szent nevéből eredeztethető a jelenlegi város korábbi toponímája, akinek tiszteletére monostort emeltek a folyóban álló, egykori Duna-szigeten), vagyis Dunaújvároshoz kötődő szimbólumok ábrázolásával. A szentség jelenvalóságát hirdeti, a kontinuitásban rejlő potenciált mutatja fel. Ugyanakkor int az életáldozat erejére. Mindez alapos stúdiumok során érlelődik, a méltán emlegetett osztálytársakkal, Márffy Istvánnal, Gajzágó Sándorral, Somogyi Győző pappal és festőművésszel, továbbá a legendás tudású Vanyó László teológussal folytatott dialógus szellemi aurájában, kinek egyebek mellett *Ars sacra – ars liturgica a 20. században* című könyvét a művész mindmáig emlegeti.

Bráda Tibor: Tűz (Sárospataki Bazilika)

Bráda Tibor ábrázolásaiban békében megfér az örömmámort megtestesítő boristen Dionüszosz – Borbély Károly nem hiába nevezi a mestert „mediterrán léleknek”,⁶ – az Árpádházi szentek dús galériájával, kezdve a Szent László életéből vett jelenetekkel, Szent Erzsébet legendájának ritkán említett „tűzjelenetével” (a Sárospataki Bazilikában), IV. Béla király és szentéletű leányai ábrázolásain keresztül, a palmetta ornamensek közé helyezett, Jessze ószövetségi nemzetségeinek barokkizáló, a historizmust idéző portréival (a gyöngyöspatai templom oltárképe örökíti meg ugyanezt a témát, az alkotót Mátéffy Balázs teológus segítette az egyes alakok kiválasztásában), mely az aranyba öltözött Magyarok Nagyszonya és Szent István központi alakjába ágazik, a Feszület színeiből sugárzó erővel.

Jóry Judit

Jegyzetek

¹ PROKOPP Mária: *A dunaújvárosi Krisztus király plébániatemplom*. In: *Fény és áhítat. Bráda Tibor festő és üvegfestő művész alkotásai a dunaújvárosi Krisztus király plébániatemplomban*. (Katalógus és ismertető) 2019: 6. o.

² BRÁDA Tibor: *Hogyan készítettem a sárospataki Bazilika Minor díszüvegeit?* In: *Egy üvegfestő belső monológja. Bráda Tibor üvegfestészete*. Budapest: Cser Kiadó, 2014: 31., 43–45. o.

³ SIPOS Endre: *Kádár Kata Balladája*. In: *Egy üvegfestő belső monológja. Bráda Tibor üvegfestészete*. Budapest: Cser Kiadó, 2014: 86. o.

⁴ SPÁNYI Antal: *Püspöki köszöntő*. In: *Fény és áhítat. Bráda Tibor festő és üvegfestő művész alkotásai a dunaújvárosi Krisztus király plébániatemplomban*. 2019: 2. o.

⁵ LÁSD JUNG C. G.: *A filozófusok fája*. (Ford. Tóth Tamás Boldizsár). Budapest: Édesvíz Kiadó, 2000, különösen a kötet elején található számozott rajzokat: 1–32.

⁶ BORBÉLY Tibor: *Üvegkép a tanításról. Nyugat-magyarországi egyetem, Apáczai Csere János Kar, Győr*. In: *Egy üvegfestő belső monológja. Bráda Tibor üvegfestészete*. Budapest: Cser Kiadó, 2014: 110. o.

Tudomány

DOI: [10.55344/andfh.2201035](https://doi.org/10.55344/andfh.2201035)

PROKOPP Mária

A magyar reneszánsz művészet jellemzése

A tanulmány azt mutatja be, hogy az az elképzelés, miszerint a nyugat-európai kulturális-művészeti áramlatok csupán késve és annak hatására jelentek meg hazánkban, a művészettörténeti tudományos irodalomban ma is él! A tanulmány ezzel szemben rámutat, hogy a hazai emlékeink töredékes állaga is igazolja az európai stílusáramlatok *kortárs, vagyis egyidejű* jelenlétét hazánkban! Így a reneszánsz művészet a Magyar Királyságban Itáliával egy időben, a 15. század közepén, egyéni vonásokkal ékesen, magas színvonalon virágzott.

*

A Magyar Művészettörténet tudományos kutatása a Budapesti Tudományegyetem keretében 1872-ben kezdődött. Ekkor öt évvel voltunk az 1848–1849 évi szabadságharcunkat vérbe fojtó és kegyetlenül megtorló Haynau rémuralmát, az ún. Bach-korszakot lezáró osztrák-magyar kiegyezés után. Jól ismert, hogy ez a kompromisszumos egyezség amelyben a külügy és a hadügy, valamint az azt finanszírozó pénzügy közös maradt az Osztrák Császársággal, az adott viszonyok között nagy eredmény volt, és biztosította az ország számára, hogy közös névvel felkerülhessünk a térképre Osztrák-Magyar Monarchia néven. De 20 évvel a szabadságharcunk után éltek még a szabadságharcban részt vett vértanúk családtagjai és a számos, börtönbüntetést túlélte vitéz is, akik mindent elkövettek, hogy ébren tartásuk nemzetünkben a Magyar Királyság 526 évének dicső történetét!

Tehát, ma sem szabad elfelejtenünk, hogy a magyar művészettörténet-tudományt a kezdetektől fogva, az adott kor politikai viszonyai korlátok közé szorították. A Habsburg Császárság érdekeinek megfelelően születtek a nemzetünk történetét, művészetét, kultúráját értékelő, első „tudományos” munkák, amelyek átértékelték, primitívként jellemezték a mohamedán hódoltság előtti független Magyar Királyság történetírását, amely köztudottan Európa egyik leghatalmasabb, legtekintélyesebb állama volt 500 éven át.

Az 1867. évi kiegyezéssel megindult „tudományos” történetírásunkhoz kapcsolódó művészettörténet-írásunkra épül mindmáig a hazai művészettörténeti irodalom.

Ennek az immár 155 évnek a revíziója nem könnyű feladat, de tanúi vagyunk annak, hogy megkezdődött ez a nem kevés vitával járó törekvés az 1000 éves államiságunk első dicső 500 évének a hiteles megismerésére. Ebben nagy segítségünkre van az egészen a napjainkig tartó, azt követő 500 év hősi küzdelmének átélésére, amit II. Rákóczi Ferenc szabadságharcától a nemzetünk 1956. évi forradalmáig a honfitársaink tettek.

Az 1872-ben a pesti tudományegyetemen önálló katedrát kapott Művészettörténeti Intézet megalapítója, első vezetője *Dr. Henszlmann Imre* (1813–1888) kassai születésű polgár volt. Ő a diplomáját tekintve orvos volt, de mint lelkes hazafi, miután hazatért a Kossuth-emigrációból, minden idejét a magyar történelem hiteles kutatásának szentelte. Ő vezette a meginduló székesfehérvári, pécsi és kalocsai székesegyház maradványainak a feltárását, amelyek eredményeit meg is jelentette Pesten az 1864-, 1869–1872, 1873-as években. A kiegyezés évében megalakult Műemlékek Országos Bizottságának első előadója, 1873-tól a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, országgyűlési képviselő. Szerkeszti a művészettörténetet is magába foglaló *Archeológiai Közleményeket* és folytatását, az *Archeológiai Értesítő* című színvonalas szakmai folyóiratot. Még a szabadságharc előtt, 1846-ban megjelenteti *Kassa városának ó-német stílusú templomairól* című kötetét, amely az első magyar művészettörténeti monográfia. A számos további művészettörténeti áttekintő korszak monográfiái közül említsük még *Magyarország ó-keresztény, román és átmenet stílusú műemlékeinek rövid ismertetése* (Budapest, 1876) és *Magyarország csúcs-íves stílusú műemlékei* (Budapest, 1880) című kötetét.

Henszlmann Imre szorosán együttműködött a kortárs *Ipolyi Arnold* (1823–1886) ugyancsak felvidéki, nagy műveltségű hazafival, katolikus pappal, aki 1859-től, a '60-as években jelentette meg a mindmáig alapvető jelentőségű művészettörténeti tanulmányait. Ő volt az, aki elsőként vette számba előbb a szülőhelye és környéke, a Csallóköz középkori művészeti emlékeit, majd az ország, a Kárpát-medence művészeti emlékeit, és igyekezett kimutatni, hogy milyen szervesen kapcsolódik az európai művészethez az egyes korszakokban, annak részét képezve. Nála még szó sincsen a következő korszakok művészettörténet-írását jellemző *hatás-fogalomról*, amely az évszámmal nem igazolható emlékeink datálását a rokon európai emléknél mintegy 50 évvel későbbi időben határozza meg.

Ipolyi Arnold volt tehát a pozitivista, tudományos magyar művészettörténet-írás, mindenekelőtt a topográfiai irodalom megteremtője. Főbb művei a Győr és Pozsony közötti jelentős középkori emlékeinkről, *Csallóköz műemlékei* (*Új Magyar Múzeum*, 1859) után *A deákmonostori XIII. századi román bazilika* (Pest, 1860), *A középkori emlékszerű építészet Magyarországon* (*Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei*, Pest, 1863), *A középkori magyar festészet emlékeiből* (*Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei*, Pest, 1864), *Az egri megye szent János apostol és evangélistáról nevezett régi székesegyháza az egri várban* (Kny., Eger, 1865) stb. című értékes munkái a hazai művészeti emlékek első nemzetközi jelentőségű, tudományos feldolgozásai. 1861-ben a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjává választották. 1862-ben ők ketten kutatják fel Isztambulban, a török szultán palotájában *Mátyás király Corvina* könyvtárának 1541-ben a törökök által elhurcolt kötetek egy részét. Ipolyi Arnold 1871-től beszercebányai, majd nagyváradai püspök lett, 1878-tól haláláig, 1886-ig a Magyar Történelmi Társulat elnöke, aki az éves Vándorgyűlések szervezésével kezében tartotta az országot, a Kárpát-medence egészének, a Trianon előtti 1000 éves Magyarország hazafias nevelésének az irányítását.

Értékes művészeti gyűjteményének egyik része a Szépművészeti Múzeum műkincseit gazdagította, míg a másik része az 1875-ben a nyilvánosság számára is megnyílt Simor János alapította Keresztény Múzeum része lett. Ide került Ipolyi Arnold püspök Úrihízmés- és népi-kézimunka gyűjteménye is, amely révén a püspök nagy gondot fordított a nők művészi ízlés-nevelésére.

A magyar művészettörténet alapítóinak harmadik tagja *Rómer Flóris* (1815–1889) bencés tanár, aki az 1848–1849. évi szabadságharcban – a tanítványaival együtt – aktívan részt vett. Ennek leverése után éveken át raboskodott. S mivel a tanári pályától eltiltották, kiváló ősrégésszé képezte magát. 1868-tól a pesti Tudományegyetem archeológia tanára lett. 1871-től a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. A művészettörténet számára is jelentőset alkotott az 1874-ben megjelent *Régi falképek Magyarországon* című korpuszával.

A Pázmány Péter SJ, Magyarország prímása által 1635-ben Nagyszombatban alapított, és a török hódoltság alól 1683-ban felszabadult Budára (1777), majd Pestre (1784) költözött Magyar Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, tehát 1868-tól régészeti tanszék, 1872-től pedig művészettörténeti tanszék működött, amelyek egymással karöltve és az európai egyetemekkel szoros kapcsolatban igyekeztek a magyar művészeti emlékeket az európai művészettel megismertetni, és az európai művészet részévé tenni.

Az idén éppen 150 éves az első, ma is működő Magyar Tudományegyetemen a Művészettörténeti Tanszék. Ez alatt az idő alatt, az országunk politikai-gazdasági súlyának alakulásával sok változáson ment át a hazai művészettörténet megítélése, kutatása és tanítása.

Reméljük, hogy miután 33 éve már nem tartózkodik idegen hadsereg hazánkban, s igyekszünk független állammá válni, ez mielőbb a kultúrában, és azon belül a művészettörténetben is egyre erőteljesebben érezhetővé válik.

Témánk a magyar reneszánsz művészet jellemzése, amelyhez illő lenne a magyarság művészete korábbi korszakai alkotásainak ilyen jellegű ismerete, amelyekhez még behatóbb kutatásokra van szükségünk.

A reneszánsz kori, 15–16. századi művészetünk viszonylag gazdagabb emlékanyaga – legalábbis a korábbi korokhoz képest – lehetővé teszi, hogy megállapíthassunk bizonyos sajátos vonásokat, amelyek az ország politikai-gazdasági és társadalmi kiemelt helyzetének megfelelően, az európai reneszánsz stílus általános jellemzői mellett a hazai reneszánsz művészet egyéni vonásokkal ékes, magas színvonalú jelenlétét igazolják.

Az egyik legszembevetőbb jellemvonás, hogy az antikvitás formavilágát újjáélesztő, Itáliában már a 15. század elején megjelenő építészeti elemek és ezekkel együtt a látványt követő perspektivikus ábrázolásmód és a reális vonásokkal egyre gazdagabb festészeti alkotások egykorú jelenléte a hazai emlékszerkezetben is.

Ezek közül szeretném megemlíteni a *magyar humanizmus atyjaként* ismert *Johannes Vitéz* Könyvtárának jól ismert Lívius kódex-köteteinek all'antica *diadalív-motívummal* ékes címlapjait (1. kép). Ezek a kötetek és Johannes Vitéz váradi püspök, majd esztergomi érsek és a királyi kancellária egyre magasabb rangú hivatalnok, majd vezetője könyvtárának ma ismert 35 kötete jól igazolja az Itáliában elterjedt nagy hírnevét, amelyet a *Lux Pannoniae* megjelölés fejez ki a legjobban (2. kép). Ő volt Pannónia fénye, amely beragyogta Európát!

1. kép: Johannes Vitéz, Lívius-kódex, München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 15733. f. 1v.

2. kép: Johannes Vitéz - Lux Pannoniae, OSZK Cod-419, Casparus Tribrachus (1439–93), Eclogae

Ezek igazolják, hogy a Magyar Királyság gazdasági-társadalmi és kulturális súlya messze jelentősebb volt, mint a kis firenzei városállamé. Onnan Magyarországra kellett jönnie egy jobb mesterembernek, hogy hírneve túlterjedjen a szülővárosa határain. Így jöttek is számosan építészek, szobrászok, festők, intarzia-mesterek, könyvmásolók, technikusok és más szakemberek, hogy jobban keressenek, híresebb emberektől kapjanak jelentősebb megbízásokat, így nagyobb hírnévre tegyenek szert.

Napjainkban, amikor az itáliai levéltárak anyaga elektronikus úton is elérhető, és így egyre ismertebbé válik, egyre több irat tanúskodik egy-egy neves, Európa-szerte ismert jeles itáliai bankár-család, mint pl. a Medici család, és annak legismertebb tagjának, Lorenzo Medicinek, Firenze polgármesterének – aki magát II Magnificónak, vagyis Nagyszerűnek, Csodálatosnak nevezte – a kortárs magyar király, Corvin Mátyás iránti határtalan nagy tiszteletéről. Ezek közül néhányat már a kiegyezés utáni történészek is megtaláltak az 1880–90-es években, és kézírással lemásoltak, de ezek nem váltak általánosan ismertté.

A fent említett hatás-kifejezés a hazai művészettörténeti tudományos irodalomban a két világháború közötti időszakban terjedt el, a Trianoni békediktátum után, amikor Európa térképéről eltűnt az Osztrák-Magyar Monarchia és a Magyar Királyságot is hat részre osztották fel az I. világháború győztes hatalmai. Ekkor terjedt el, hogy a nyugat-európai kulturális-művészeti áramlatok – a középkortól szinte napjainkig a 20. századig, így a közelmúltban nagyszabású kiállításon bemutatott Szinyei Merse Pál művészetéig – csak késve jelentek meg.

A jelenkori tudományos kutatás folyamatosan rámutat, hogy a hazai emlékeink töredékes állaga is igazolja az európai stílusáramlatok *kortárs*, vagyis *egyidejű* jelenlétét hazánkban. Így nemcsak a jelen tanulmányunk tárgyát képező reneszánsz művészet jelent meg a Magyar Királyságban Itáliával egy időben – ami természetes is, mivel Pannónia római provincia művészeti emlékei éppen úgy jelen voltak a 15. században hazánkban, mint a Római Birodalom emlékei Itáliában. S akkor nem is említem a Pannon-császárok korát, amikor Pannónia adta a Római Birodalom császárait – hanem már a *gótika* is egyidejűleg ismert hazánkban és Franciaországban. A Suger apát által építtetett Saint Denis székesegyház szentélyével – amelyet az európai gótika első emlékének tart a szakma – egy időben építteti III. Béla királyunk az esztergomi vár ma is álló gótikus kápolnáját. S Reimsből a francia királyokat koronázó székesegyház építő-műhelyéből *Villard de Honnecourt* 1230 körül Magyarországon járt a vázlatkönyve bejegyzése szerint, és azt írta a gótikus építészeti részletek rajza mellé, hogy „*engem Magyarországra KÜLDTEK, és ezeket láttam...*”¹ Vagyis Reims nagy hírű gótikus építőműhelyéből hazánkba küldték az egyik mestert, hogy gyarapítsa szakmai ismereteit!

De térjünk vissza a hazai reneszánsz művészetéhez! A fent említett Johannes Vitéz, a Lux Pannoniae, az élete végén, 1465-ben már mint Európa-szerte ismert és nagyra becsült tudós humanista, művészetpártoló lett esztergomi érsek, Magyarország prímása. Ő nem csupán az unokaöccsét, Janus Pannoniust segítette az európai humanista költői hírnevének kialakításában, a hazai egyházi és politikai pályafutásában, hanem számos itáliai humanista költő és tudós, valamint a német Regiomontanus és a lengyel Ilkus Márton matematikus, fizikus és természettudós mecénása is volt! Ezek, az ő humanista tisztelői képezték a még 1465-ben pápai jóváhagyással megerősített Academia Istropolitana néven általa alapított magyar egyetem tanári karát a hazai tudósokkal együtt.

S ennek a négyfakultásos magyar egyetemnek a programját Johannes Vitéz érsek Dante Isteni Színjátéka Paradisójára alapozta, és vizuálisan is megjeleníttette az Esztergomi Várban kialakított Studiólójában. Ebben az első emeleti, egykor pompás teremben az oldalfalakon ma is láthatók a reneszánsz loggiában megjelenő, négy sarkalatos erény, egész alakos, remekművű ábrázolása (3. kép). Az erények allegóriáit, amint ez köztudott, az antikvitástól kezdve NŐ-alakok jelenítik meg, amint az erény szó is nőnemű minden európai nyelvben.

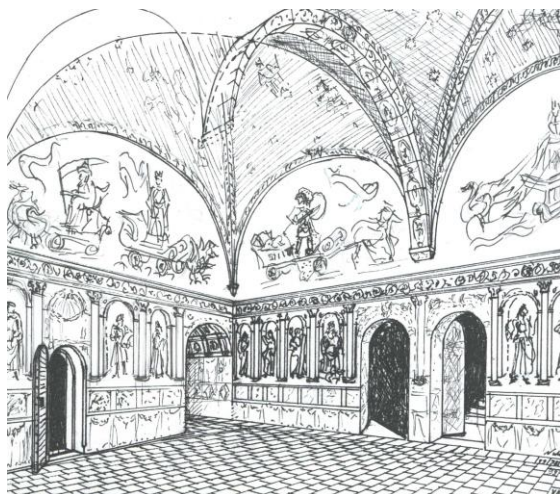
3.kép: A Négy sarkalatos erény allegóriája, freskó, Botticelli, Johannes Vitéz Studiólójában, Esztergom, Vármúzeum (MNM Budapest)

4. kép: A Mértékletesség és az Erő allegóriája (részlet)

Ugyanis csak a női lélek végtelen gazdagsága tudja megjeleníteni az Erényt, vagyis a legfőbb JÓT a társadalomban, az emberi érintkezésekben, az ember viselkedésében! Erényes lehet természetesen, a férfi is, de annak belső lelki világa, az érzelmei általában NEM jutnak annyira felszínre, vagyis láthatóvá, mint a nőknél! Sőt még az Erősség, a legfőbb JÓ négy sarokpillére egyikének is, amelyik kétségtelenül a férfi legfőbb jellemzője, annak is női alak a jelképe, aki többnyire az oroszlán, az állatok fejedelmének a legyőzőjeként jelenik meg a képzőművészeti ábrázolásokon. Esztergomban, a humanista Vitéz érsek megbízásából, az Erősség erényét jelképező fiatal lány egy hatalmas, dőlni készülő korinthoszi fejezetű márvány oszlopot tart fel a baljával, míg a jobbában buzogányt tart, amely az egyik legősibb hadi eszköz, amelynek mint hatalmi jelvénynek, szimbolikus jelentése is van. A magyar királyi jelvények egyike, a jogar is a buzogány hatalmi jelentését képviseli.

4/a kép: : Johannes Vitéz Studiójának rekonstrukciója (Dr. Vukov Konstantin építészettörténész munkája)

5. kép: Botticelli: Erősség allegóriája, 1470, táblakép, Firenze, Uffizi Képtár (Ltsz.:1890 n. 1606)

Az esztergomi erényeket, a legújabb művészettörténeti kutatás szerint, kétségtelenül a jeles reneszánsz festő, *Botticelli* festette (4. kép). S immár az is egyértelmű, hogy az Európában nagy tekintélynek örvendő Johannes Vitéz érsek hírneve révén gyorsan eljutott Firenzébe is az esztergomi humanista Studiolo pompás festészeti díszítésének a híre (4/a. kép). S ennek alapján rendelte meg Lorenzo Medici megbízottja, Tommaso Soderini a város főterén álló Mercanzia, a kereskedők céhének székháza díszterme számára az *Erősség* erényének allegóriáját (5. kép) az 1470-ben, többéves távollét után Firenzébe hazaérkező fiatal *Sandro Mariano* festőtől, akit a ragadványneven *Botticelli*-nek neveztek. Ezt az Uffizi képtár kiállításán látható táblaképet tartja a Botticelli szakirodalom a művész első biztos művének, tehát joggal állíthatjuk, hogy Botticelli művészi karrierje hazánkból, a Mátyás király-kori Magyar Királyságból, pontosan Esztergomból indult el a világhírnév felé.²

S végül fontos megjegyeznünk, hogy a Magyar Királyság kancellárjának, Johannes Vitéz érseknek az esztergomi, reneszánsz loggiával ékesített Studiolója egy külső formájában *gótikus* palotaegyüttesben kapott helyet. Vagyis a gótika művészete tovább él hazánkban a reneszánsz művészet korszakában is, szerves egységet alkotva a látványhoz hűségesebb művészi felfogás idején is, mint annak szerves része, amely gazdagítja annak érzelmi kifejezését.

Ennek megvilágítására a kor, a 15. század második felének, Mátyás király korának a festészetéből számos példát említhetünk. Ezek közül emeljük ki Kassa polgárváros plébániatemplomának a 48 képből álló hatalmas szárnyasoltárának egyik képét.

A Szent Erzsébet életét bemutató 12 képből álló képsor egyike azt a jelenetet ábrázolja, amikor a jótekonyságáról ismert fejedelemasszony az egyik leprás beteget, mivel már a palota minden ágya foglalt volt, a férje ágyába fektette.

S amikor Lajos, Erzsébet rajongva szeretett férje hazaérkezett, a szolgák felháborodva jelentették neki az eseményt, és kérték, hogy vessen véget a felesége ilyen jellegű tevékenységének. Ezt a nem mindennapi drámai helyzetet a kassai városi tanács megbízását teljesítő jeles festőművész úgy jeleníti meg, hogy a helyszínt, a palota egyik helyiségét, a fejedelem hálószobáját a reneszánsz művészetnek az ókori Euklideszi perspektíva szabályait követve mutatja be, de magát a drámát, a szereplők érzelmi megnyilvánulását a gótikus művészet kelléktárából vett eszközökkel tárja elénk (6. kép).

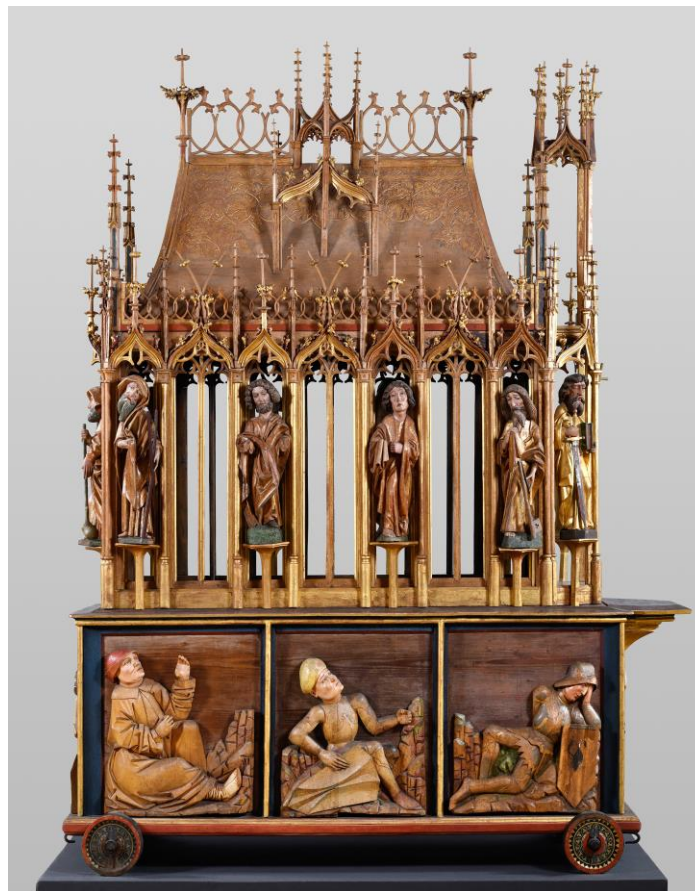

6. kép: Kassa, Szent Erzsébet Dóm, Szent Erzsébet főoltár, (15. század). (A szerző fotója)
Táblakép Árpád-házi Szent Erzsébet életéből vett jelenettel, az ún. leprás-csoda: Erzsébet imájára a férje ágyába fektetett beteg Megfeszített Krisztussá változik.

Olyannyira, hogy a képet – az oltár teljes egészével együtt – a művészettörténet-írás a gótika művészetéhez kapcsolja, és figyelmet sem szentel a gótika sajátosan új szakaszának, a kortárs reneszánsz érzelmi világának a gótikus külső formákkal, főként a női öltözettel, az alakok arányaival való megjelenítésére. A kép középpontjában, a képsíkra merőlegesen, tökéletes perspektivikus rövidülésben látjuk az ágyat. Mellette áll Erzsébet, az öntudatos fejedelemasszony, az ágyban fekvő felé fordulva. A kép tengelyében, az ágy lába előtt jelenik meg a szolgák által felhergelt férj, aki éppen belép a szobába, és máris térdre esik, mert meglátta az ágyában fekvő, keresztre feszített Krisztust, piros rózsákkal körülvéve!

Ez a kép a sajátosan magyar reneszánsz művészet magas színvonalú megjelenítése, amelyhez a Nemzeti Galéria régi magyar művészeti kiállításának és az esztergomi Keresztény Múzeum anyagának számos 15. századi alkotását is felsorakoztathatjuk. Az utóbbiak közül említsük csak a Garamszentbenedeki bencés apátság pompás gótikus templomából származó remekműű *Úrkokorsó* színes falfaragású, Mátyás király kori bányavárosi művészeti együttesét, ahol ugyancsak a magyar reneszánsz művészetnek a gótikát is a reneszánsz gondolatvilágának a mély érzelmi kifejezését tolmácsoló megjelenítésével találkozunk (7. kép). Az *Úrkokorsó* felső részét, a gótikus templomarchitektúrát az apostolok egyéniségeinek változatos és mély érzelmi kifejezését tolmácsoló, testetlen, gótikus alakjai ékesítik, míg az alsó részen a Krisztus sírját őrző katonák plasztikusan, térben megmintázott, hús-vér alakjai jelennek meg ugyanakkor a műhelynek az alkotásaként.

Az *Úrkokorsó* hátsó keskeny oldalán, a *Három Mária* húsvét reggeli látogatását ábrázolja Krisztus üres sírjánál. A Mátyás kori jeles művész a három Mária rémületének, amely az üres sír láttán eltölti őket, a női lélek kivételesen mély érzelmi jellemzését adja a testetlen, gótikus alakok megrendítően reális ábrázolásában (8. kép).

7. kép: A Garamszentbenedeki úrkokorsó, 15. század (Esztergom, Keresztény Múzeum, Fotó: Mudrák Attila)

8. kép: A Garamszentbenedeki úrkoporsó hátsó oldaláról részlet: az üres sír láttán megrettent Mária döbönt arckifejezése (Esztergom, Keresztény Múzeum, Fotó: Mudrák Attila)

A fenti néhány példa erősítsen meg mindnyájunkat az önálló jellemvonásokkal bíró magyar reneszánsz művészet létezésében, amely a francia, német és az osztrák reneszánsz művészethez bizonyos hasonlatosságokat is mutat a gótikus vonások használatában, de azoktól eltér a kedvesebb, emberibb érzelmi kifejezésben, és főképpen az azoknál időben korábbi 15. századi megjelenésében.

Jegyzetek

¹ ROSTÁS TIBOR: „Magyarország földjére küldtek”: Villard de Honnecourt és az érett gótika megjelenése Közép-kelet Európában: A klosterneuburgi Capella Speciosa és Pannonhalma francia kapcsolatai. (Rostás Tibor, Pintér Farkas és Bajnóczi Bernadett tanulmányával.) Budapest [Nagykőrös], 2014: 220. o.

² Lásd erről FÖLDESI FERENC–ZSUPÁN EDINA: *Csillag holló árnyékában: Vitéz János és a humanizmus kezdetei Magyarországon. Az OSZK kiállítása a Reneszánsz Évében. 2008. március 14. – június 15.* (Katalógus).

VUKOV Konstantin

Beatrix királyné alakja építészettörténeti szemmel

Építészettörténeti szemmel tekintjük Mátyás király hitvesének, Beatrix életpályájának azon elemeit, amelyek példákat adhattak a magyar reneszánsz építkezésekhez. Beatrix Nápolyból indult Budára, s az útvonalat követve sorra vettük a nápolyi Castel Nuovo díszkapuját, a paloták reneszánsz ablaktípusát, Alberti építészeti kisugárzását, a nápolyi majolika padlók és a budaiak hasonlóságát. A ferrarai Castello Estense kis teraszkertje lehetett az egyik inspiráció a budai Cisterna Regia feletti függőkerthez. Még az esztergomi „menedék” tartózkodását is megvizsgáltuk. Az építőművészeti elemzés mellett Beatrix női személyiségének belefónódását sem hanyagoltuk el.

*

Bevezető

Mivel építészettörténeti szemmel vázolom fel a témának néhány vonását, célszerűnek láttam Mátyás király hitvesének, Beatrix életpályájának azon elemeit felderíteni, amelyek intuíciókat, netán példákat adhattak Buda reneszánsz építkezéseihez. Természetesen Beatrix személyiségének meghatározó voltát ebben a folyamatban nem hagyhatjuk figyelmen kívül. Arra keresnénk válaszokat, hogy a 15. század utolsó harmadában milyen építészeti-eszmei-kulturális környezet működött Mátyás és Beatrix korában, s ez mennyire hatott, mennyire ült át a magyar udvar világába, alkotásaiba. Az udvari reneszánsz kultúra érezhetően két szakaszra válik szét Mátyás idején. Az első valódi humanista lendület megtorpant a Kázmért ellenkirályként behívó összeesküvéssel, amelyben Vitéz János és Janus Pannonius is részt vett 1471-ben. Újabb lendület Beatrice (olaszosan) belépésével érzékelhető 1476-tól, de már nemcsak a humanizmus, hanem az uralkodói reprezentáció és ezt kifejezni kívánó építkezések, művészi munkálatok által. A legnagyobb gondunk és bánatunk az, hogy a Mátyás kor világi építészeti alkotásaiból, különösen a központi hely, a budai palota építészetéből csak töredékek maradtak ránk. Főként Buda reneszánsz építészeti kultúráját tekintjük, mert jellegzetes és meghatározó jelenség, s mert ez volt kihatással az ország többi részére. Mindazonáltal egy érdekes fejezet kapcsolódik Esztergomhoz is, ahová a megözvegyült királyné visszavonult.

A humanizmus magyarországi gyökérhajtása Zsigmond udvartartásában elindult már Pier Paolo Vergerio hatására, aki nemcsak a latin, hanem a görög nyelv ismeretében, és így a régi görög szerzők műveinek ismeretében is jártas volt. Az antikvitás újjáélesztésének irodalmi törekvéseiben, vagyis az igazi humanizmus megteremtésében rá lehetett támaszkodni. A másik nagyság, aki az itáliai humanista körökhöz méltó színvonalon művelte az új tudományok és művészetek ápolását, Zrednai Vitéz János váradi püspök volt. Ő, mint a Hunyadi fiak szellemi nevelője teremtette meg annak az udvari reneszánsz kultúrának az alapjait, amelyekre Mátyás kiválóan építhetett Budán. Vitéz János 1465-ben az esztergomi érseki székre emeltetvén, továbbra is kiváló szellemi légkört tartott fenn, nagy elismertségnek örvendett az itáliai humanisták, „könyvészek”, egyházi személyek részéről. Mátyás tehát már

nem „kezdő” a reneszánsz udvartartásban, amikor a nápolyi hercegnő, Aragóniai Beatrix feleségként az udvarába érkezik.

Nápolyban: Beatrix építőművészeti környezete

1. kép

Beatrix a nápolyi aragóniai ház, Ferrante (Ferdinánd nápolyi formája) király leánya volt, 1457-ben született. (1. kép) Testvérei közül számunkra jelentős nővére, Eleonora és bátyja, Giovanni, akiknek szerepére alább utalni fogunk. Nápoly pedig Itália egyik meghatározó fejedelemsége volt, s ehhez méltó építészeti és művészeti emlékeket hagyott maga után. Vannak már a 14. századnak is jelentős magyar vonatkozásai, elég ha csak magyarországi Nagy Lajos hadjárataira, Mária királynőre és a Donna Regina templom magyar szentek freskóira emlékezünk. (Prokopp Mária professzor emeritus asszony kiválóan mutatta be számunkra ezeket az értékeket). Ha Mátyás és Beatrix uralmának építészeti kultúráját próbáljuk feltárni, akkor elengedhetetlenül meg kell vizsgálnunk a korszak építészetét, amely a reneszánsz művészetnek leglátványosabb megnyilvánulását jelentette, annak létrejöttét hazájában, Itáliában, továbbá az építészet eszmei, alkotói körét, a mérvadó épületek formálását, s Beatrix hazájának, Nápolynak építészeti környezetét. A rezidenciáknak vezető jelentősége van, ezért fontos azok kialakításához felkutatott minták nyomon követése.

Az egészen bizonyos, hogy az elméleti építészet, vagyis az építészetelmélet legalább olyan fontos szerepet töltött be az udvari építészeti kultúrában, mint maga az új stílusú, antik módon történő, azaz

all'antica építkezés, vagy inkább az eszme adaptálása az élő későgótikus épületekbe. Ezért a megvalósulásokban szinte jelentősebb, de mindenképpen épületrangú a belső építészeti megformálás, kialakítás, így a burkolatok, a falfestés és a berendezési tárgyak alkalmazása. Az uralkodói, fejedelmi, főúri nagyságnak kifejezése feltétlenül elsődleges célja minden megnyilvánulásnak, ahogy Feuerné Tóth Rózsa meggyőzően kifejtette. Egy fejedelemhez illik a *magnificentia*, amely a műpártolásban tud leglátványosabban érvényesülni.¹ A humanisták is ezt sugallták a fejedelmeknek. Fogalmainkat kissé finomítanunk kell a humanizmus és a reneszánsz vonatkozásában. Ma többen úgy interpretálják a humanizmust, hogy e szóban az ember szerepének új értelmezése, az emberiség új korszakát jelenti. Valójában ez is benne van a korszellem alakulásában. A korhoz közelebb állóan, helyesen értelmezve a humanizmus – humán tudományok (*humaniora*) – művelőinek („*umanista*”) tevékenységét jelenti, azaz alapvetően irodalmi, filozófiai felfedezését az antik latin, de főként a görög szerzők műveinek és a mintáknak követését. Petrarcat tekintik az úttörőnek.² A humanizmus újraéleszti Platon filozófiájának ismeretét, ezért a középkorban előtérbe helyezett Arisztotelésztől kissé elfordul. Az antik filozófiát a keresztény eszmeiséggel próbálják összeegyeztetni, illetve felfedezni benne a keresztény erényeket. Maga az újjáéledés, a humanizmus gyakorlatra váltása jelenti a *rinascimento*t, amikor is az antik példák attitűdökké lettek, az életmódba kívántak átkerülni, amelynek legmutatósabb megnyilvánulása az építészet. Személyében sok esetben nem vált szét művészeti ágak szerint az alkotó építész, szobrász, festő, fa-intarziátor-faműves (*legnauolo*). Egységben tekintették a művészetet, sőt a kiválósághoz hozzá tartozott a sokrétűség.

Mivel Mátyás a leánykérést távolról bonyolította le, s személyesen nem tudott az aráért Nápolyba utazni, követek útján biztosította a „személyes jelenlétet”. A hercegnőt még Nápolyban Mátyás képviselőjének jelenlétében magyar királynévá koronázták, amelyet aztán 1476. december 13-án Székesfehérváron megismételtek, már szabályosan, Mátyás személyes jelenlétével. A Budára készülődő királyné ebből a nápolyi építészeti környezetből jött. Ezt a környezetet még talán a leendő hitvesért érkező magyar főméltóságok és követek is feldolgozhatták, valamint feltehetően Beatrix kísérei Budára érkezésükkor interpretálták. Kézenfekvőnek tűnik ezek után az a feltételezés, hogy Beatrix Nápolyból hozott magával művészeket. De ez nem pontosan így van. Ha Nápoly reneszánsz építkezéseit áttekintjük, akkor kiderül, hogy ott is firenzei művészek dolgoztak, méghozzá Firenze engedélyével vagy egyenesen ajánlásával. Itt még láthatóan érvényesül római és velencei hatás is, Velence révén pedig dalmát mesterek is érkeztek,³ így az adriai térség mesterei is szerepet kaptak, például Raguzából átkelve az itáliai félszigetre. Nápoly udvarának legjelentősebb reneszánsz építészeti alkotása a Castel Nuovo díszkapuja. Ez a római diadalívek mintájára készült, többemeletes kapuzat már egy különleges későgótizáló rezidenciafejlesztés új korszakba lépő folyamánya. A bástyákkal erősített várkastély nagytermének, a Gran Sala, másként Sala dei Baroni későgótikus, spanyol jellegű boltozatát 1453-ban csillagboltozat formában építi meg Guillén Sagrera. Az 1442-ben trónra lépett Alfonso d'Aragona már korábban eltervezte egy kapuzat építését a porta Capuana két nagy hengeres tornya közé. (2. kép).

Az eredeti tervnek Rotterdamban maradt fenn egy változata 1446 tájáról, amely mindenképpen elárulja, hogy közvetlenül a római diadalívek és a római szobrászat megoldásainak alkalmazása a cél. Nem ez az elképzelés valósult meg 1451–1465 közt, hanem a fő elemeiben sokkal pompásabb. A földszinti nyílást, a bejáratot jobbról-balról kettős oszlop szegélyezi. A párkány felett egy nagyobb magasságú attika-részben került elhelyezésre a „trionfo d'Alfonso”, Alfonso békés uralomra lépésének bevonulási jelene, előlött újabb oszloppáros nyílásszint jön, amelyet pilaszterekkel tagolt, kagylós fülkés szoborsor koronáz, végül egy szegmens íves timpanon zárja a kompozíciót. A kapualjat gazdag kazettás mennyezet fedi, s a belső kisudvar építészeti és szobrászati kialakítása is gazdag, azonban ezt már Ferrante, Alfonso utóda fejezte be 1467–1468-

2. kép

ban. Figyelemre méltó, hogy Alfonso a Raguzai Köztársaságból szerződtet mestereket, akik egyben szobrászként is működtek, köztük Onofrio di Giordanóval 1451-ben köt szerződést, aki az építészeti munkákat végezte. Sok szobrász is dolgozott a szinte teljes plasztikájú domborműveken, akik már itáliaiak (Pietro da Milano, Isaia da Pisa, Francesco Laurana, Paolo Romano, Andrea d'Aquila). Köztük Isaia, aki például Riminiben, a Tempio Malatestiano templomon tevékenykedett. Ezt a templomot Alberti tervezte újjá. Leon Battista Alberti szerepe a nápolyi kapuzaton kétségtelenül kimutatható. Érdekes, hogy a diadalkapu oszlopai nem sudarasodnak (nincs entházis), mint az Alberti által tervezett firenzei palazzo Rucellai homlokzatán, vagy Riminiben a Tempio Malatestiano főhomlokzatán.

Ami figyelemre méltó Nápoly reneszánsz építkezéseiben, az a római kapcsolat és sajátos módon a velencei hatás Dalmácián keresztül, illetve az önálló raguzai hatás. A homlokzatok egyenes záródású kőkeretes ablakait emeljük ki. Ez az ablaktípus Nápolyban is alapvető szerepet kapott a reneszánsz palota építészetben. Szemmel látható, hogy nem a tipikus firenzei íves záródású reneszánsz bifórium ablakok jelennek meg, hanem máshonnan származó minta. Ez pedig Rómából ered, és ahogy említettük, Nápolyban honos lesz. A római hatás mind a nápolyiaknak, mind a magyaroknak egyenes vonalon az egyházi kapcsolatrendszerből természetszerűen eredeztethető, csak az a kérdés, hogy milyen erősen. Rómában a velencei származású II. Pál pápa fényes magánpalotát emeltetett, amelyhez egy kertet magába foglaló, külön kisebb épületet toldott. Ez a mai palazzo Venezia, mellőle viszont az eredeti palazzót sajnos városrendezési okból lebontották. A palazzo Venezia szigorú, szerkesztett szépségű homlokzata, amely a szimmetriát (értsd itt a jó arányokat) valósította meg díszes keretezésű kapuval, és egyenes záródású kőkeretes főemeleti ablaksorral ékeskedik. (3. kép)

3. kép

Ez a fajta ablakalkalmazás tehát bátran nevezhető római eredetűnek, emellett Leon Battista Alberti működéséhez köthetőnek. Nápolyban is látunk a kőkeretes ablakokra példát, nyilván római befolyás hatására. A palazzo Diomede Carafa (4. kép), továbbá a palazzo Como (5. kép), a Castel Capuano ugyanerről az egyenes záródású kőkeret alkalmazásáról tanúskodik. (6. kép)⁴ Egyfajta kapcsolati vonalat találhatunk abban, hogy Diomede Carafa bíboros Beatrix közvetlen környezetébe tartozott, ő készítette fel a budai udvarról való ismeretekre és az útjának állomáshelyein várható viselkedési módokra. Diomede Carafa külön „útravalót” állított össze Beatrix számára, amelyben többféle élethelyzetben való magatartást ajánl a leendő királynénak.⁵ Ebben szerepel az udvarias viselkedés, bőkezűség, a magyar nyelv némi ismeretének megszerzése. Szomorú módon zárja le ezt a vonalat a Castel Capuano oly módon, hogy az a reménytelenül visszatérő, megfáradt magyar királyné elhunytának színhelye.⁶

4. kép

5. kép

6. kép

Út Magyarországra

Beatrix minden előzetes felkészítés ellenére szinte az ismeretlenbe „ugrott”, de nem kellett csalódnia, mert a nápolyit túlszárnyaló udvarban találta magát, amely megszokott életvitelét rövid beilleszkedés után még fényesebbé tette. Berzeviczy Albert részletes életrajza forrásokra támaszkodva jól bemutatja az itáliai rokoni kapcsolatok erőteljes érvényre juttatását, a magyar főurak rosszallását kiváltva.⁷ Beatrix szerepe főként az egyházi stallumok juttatásában feltűnő. Az esztergomi székbe idősebb fivére, Aragóniai János kerül, majd elhunyt után őt követően unokaöccse, Ippolito d’Este, mai szemmel hihetetlen módon, hétéves korában lesz érseki adminisztrátor, s 14 éves – férfiúi – korba lépve valóságos érsek, sőt még kijárták bíborossá kreálását is...

Tehát a hercegnő 1476-ban, 19 éves korában már királynéi rangban elindult élete nagy kalandjára, Budára. Még álljunk meg egy pillanatra! Abban a korban egy 20 év körüli leány már nem számított egészen fiatalnak, sokkal korábban, 12–14 éves korukban mentek férjhez ténylegesen (jóllehet az eljegyzések már gyermekkorban megtörténtek). Mikor Mátyás megözvegyült, ismét rangban, kapcsolati tőkében és műveltségben méltó feleség után érdeklődött. Így került a képbe Beatrix, akiről elbeszélések és kis arcképek alapján kapott információkat. Kiemelték természetes szépségét és kellemes modorát, valamint nagy műveltségét. Öt éve a spanyol központi levéltárban rátaláltak néhány olyan iratra, amely Nápolyból odakerült, de akkor már nem tudták értelmezni tartalmát, s a katonai lovagrendek iratai kötött lappangtak. Ezek pedig Beatrix hozományára és a házassági szerződésre, valamint a követek meghatalmazására vonatkozó iratok.⁸ A hozomány pénzben számszerűsítve van, a felsorolt vagyontárgyak közt ékszerek, drága kelmék szép számmal vannak, és néhány könyv is. Egy nemrégiben közzétett különleges „iromány” így jellemezte a hercegnőt:

„Beatrix, Ferdinánd és Chiaromontei Izabella másik leánya (*megj.*: az egyik leány Eleonóra volt) 1457-ben született, s noha nemét és korát felülmúlva, csodálni valóan eszes volt, és idővel latinul igen kiválóan tudó, nagylelkű, bőkezű királynő lett, akinek minden egyéb uralkodóhoz illő tulajdonsága megvolt...” (A szöveg folytatása már dehonesztáló: „mindazonáltal tisztességtelen szerelemmel élt mind leányként, mind férjes asszonyként”)

Ez az írás egy szerző és cím nélküli elbeszéléseket összegyűjtő kötet a *Különböző tragikus és szerelmi esetek, melyek Nápolyban és nápolyiakkal máshol történtek (Successi diversi tragici ed amorosi occorsi in Napoli, ed altrove a' Napoletani)* botránykrónika része, amely a 17–18. században nagyon kedvelt volt, nem számított, hogy mekkora az igazságtartalma. Történeti adatok és semmilyen más forrás a tisztességtelen kapcsolatokat nem támasztják alá.⁹ Jó is, hogy az „iromány” kései mű, Mátyás korában sejtelmük sem volt ilyesmiről, így nem zavarta meg a frigy előkészítését és létrejöttét. A bevezető mondat jellemzése mégis figyelemre méltó, amit aztán a budai évek teljesítményei igazoltak, azaz Beatrice méltó társa volt Mátyásnak, sőt jelentős befolyással volt rá.

7. kép

Ha Beatrix Nápolyból Budára tartó útvonalát és állomásait áttekintjük,¹⁰ akkor egy érdekes szakaszra hívja fel a figyelmet: Beatrix és kísérete kihagyta Rómát járványveszély híre miatt. Átvágott az Appeni-neken Benevento felé, és Manfredonia kikötőjében hajóra szálltak 1476. október 12-én. (7. kép) A kíséret kb. négyszáz főt számlált! Az akkori *karak* típusú hajókon 40-50 utas férhetett el normálisan, és a rakomány egy része, evezős gályákon körülbelül másfélszer ennyi. Elképzelhetünk egy 8–10 hajós rajt, amint part mentén navigáltak a bemutatott útvonalon. Az Adrián Chioggiáig hajóztak, majd partra szállva elhatároztak egy ferrarai rokoni látogatást, ahol ugyanis Beatrix nővére, Eleonora Ercole d'Este herceg felesége élt. Eleonora fiacskája volt Ippolito d'Este, aki a magyar történelemben mint esztergomi érsek fog szerepet játszani. Útközben a Po melletti Corbolában, egy kedvelt átkelő városkában pihentek meg, ahol már ferrarai küldöttség gondoskodott fényes ellátásról. Október 16-án Ferrarában az Este család vendégeként a Palazzo del Cortile-ben szállásolták el, a Castellóra néző nagyterem szolgálta reprezentáció céljaira. A vendéglátó Ercole Rómához, Firenzéhez hasonló humanista udvartartással rendelkezett.

Beatrix és kísérete közel egyhetes ferrarai kitérő után Rovigon keresztül tért vissza a hajóhoz Chioggiába. Velence előtt a turzásokra épült Malamocco kikötőjéből átkelve a kis San Clemente szigetén kötöttek ki. Maga Andrea Vendramin dózse fogadta, és gondoskodott rangos vendéglátásról, de a városba nem hívta be. Velencéből október 29-én indult a menyasszony és kísérete tovább szárazföldön Treviso-Villach irányában, a friuli hágókon át. Már akkoriban rossz hírek keringtek a törökök betöréséről, egészen Isztriáig, s így magyarázható a Tagliamento völgyében észak felé tett kerülőút, hogy miért is nem mentek Zengg-Modrus felé. A novemberi, decemberi hegyi utazás meglehetősen rideg és fáradtságos lehetett, ugyanakkor a téli utak szilárdak voltak, nem áztatták fel járhatatlan sártengerré az esők. Az utazás változtatott módjai bizonyítják Beatrix hihetetlen elszántságát és erejét. Az utazás utolsó szakaszait főként lovon ülve tette meg. Villachtól a Dráva völgyén haladtak Ptuj (Pettau) városáig, ahol már Mátyás anyja, Erzsébet ment elébe, s innen tovább az ún. királyok, később katonák útján Muraszombat, Körmend, Vasvár, Lövöld (Városlőd) vonalán Fehérvárig, ahová december elején érkeztek meg.¹¹ Az ünneplő magyarság október óta várt. Az egész viszontagságos út művészeti szempontból fontos állomása tehát egyedül Ferrara volt.

Ferrarában az Este család zord külsejű városi várát gazdagon kiképzett belső terekkel és kisebb-nagyobb fejlesztésekkel tette lakályossá I. Ercole herceg és felesége, az erélyes Eleonora D’Aragona. Ferrara híres volt kertjeiről, amelyek a város környékén voltak, és a falak közé szorított belső zöld szigetekről. A Castellóban Eleonora az újjá formált konyhaszárny felett, a nagyterem keletre néző ablakai előtt kis teraszkeretet létesített narancsfákkal, amellyel Beatrixnak eldicsekedhetett (hiszen a narancsfákat még nem kellett a védett loggiába vinni). Maga a kert 18 x 15 méter alapterületű volt, amelyhez egy téli narancsház funkciójú loggia épült, az eredeti terasz hossz méretét 3 méterrel csökkentve. (8. kép)

8. kép

A fénykor: Beatrix Budán

Mátyás, a fogadó fél kiváló felkészültséggel és kapcsolatrendszerrel volt megáldva. Diplomáciai dokumentumok és levelek tanúsítják Firenzével és Urbinóval fennálló kapcsolatait. Mátyás mintákat igyekezett követni és felmutatni a nagyszerűsége érdekében, a reneszánsz fededelmhez méltó „magnificencia” megmutatására és bizonyítására. A Magyar Királyság számottevő hatalom és mecénás volt, vonzó célpont a művészek számára. Beatrix érkezésével a humanista udvar reneszánsz élete új lendületet kapott. A király nekilátott a budai palotájának átépítéséhez és újjáépítéséhez. A kiteljesedés az 1480-as évek köre csoportosul időbeliségben, Beatrix Mátyás mellett valódi mecénássá fejlődött. Neki köszönhetjük Pietro Ransano művét, *A Magyarok történetének rövid foglalatát*, amelyben a szerző nyilatkozik a királynéről:

„Amikor tavaly télen Bécsben voltam, a te Beatrixed, a legbölcsebb királyné átadott nekem olvasásra egy bizonyos könyvet, amelyben azoknak a fejedelmeknek a sora látható, akik Attilától kezdve egészen a te korszakodig uralkodtak Magyarországon.”
(1489)

A fejedelemhez a magnificentia kifejezésére a műpártolás és a fényes építkezés a legillőbb. A firenzei köztársasági időkben még erény volt az észszerű és takarékos építkezés, mivel a közösség pénzéből történik, még Piero de Medici idejében is, míg már Lorenzo il Magnifico idején lassan elhalványult a látszólagos puritanizmus. Jelentékeny magánépítők esetén pedig valóban a legmagasabb rang kifejezője volt az építkezés, ezzel sok újítást hozva az új stílusú alkotás számára. Ezen utóbbi szemlélethez köthetjük Mátyás és Beatrix építkezéseit a budai rezidencián. Mátyásnak természetesen kellett olyan kiválóságok, akik ebben segítségül voltak, akik gyakorlatilag megtanították az auktorok dolgaira, értésére. Az első uralkodási periódusában egyértelműen Vitéz János volt ez a személy. Építészeti szempontból jelentős, hogy megszerezték és ismerték Alberti *De re aedificatoria libri X.* művét, hiszen Vitéz ezt alkalmazta studiólójának festett építészeti környezetében. Láttuk, hogy Alberti hatása Nápolyban is jelentősen érvényesült. Ugyanígy segítőként 1476 után kiemelhetjük Antonio Bonfini, Galeotto Marzio és Francesco Bandini személyét.

A palotaépítkezéseket a megismert építészeti eszmei környezet és kiemelve az urbinói, ferrarai és a római gyakorlati megoldások befolyásolták. A technikai-műszaki megoldásokban Francesco di Giorgio Martini tudása és „tanítványa”, Chimenti Camicia munkálkodása működött közre. Ehhez még a minták beszerzése mellett a különféle útmutatások, auktorok szövegei, építészeti értekezések megszerzése is fontos volt. Midőn az épületekről alkotható ismereteinket áttekintjük, látni fogjuk, hogy nem feltétlenül szó szerinti alkalmazása történt ezeknek az iratoknak, hanem inkább az azok által sugallt helyes attitűd, az antikvitás helyes interpretációja a lényeg. Szerepel még az a szellemi kaland is, amelyet ezekkel az iratokkal való foglalkozás, a szümpozionok jelentenek mint igazi humanista magatartás. Ezt az értekezés-léggört szemléletesen érezhetjük Antonio Bonfini, *Beszélgetés a szüzességről és a házaset tisztaságáról*, a Symposium párbeszédeiben. A téma figyelemre méltó, hiszen a királyi pár frigyéből nem született utód, s egy házaspár esetében a szüzesség erényéről értekezni hízelgő és „igazoló” attitűdnek tűnik. Bizonyosságul idézzünk kiemelt részleteket.¹²

„BEATRIX KIRÁLYNÉ. Úgy vélem, vendégeink, eleget szolgáltunk a testi élvezeteknek, miután testünket fölfrissítettük, és testvérem tudakozódása meg Galeotto csípős válasza nem mindennapi jókedvre derítettek. Így hát még az van hátra, hogy lelkünk is megkapja a maga legnemesebb táplálékát. Mondjátok meg tehát nekem, s bizonyítsatok be hitelt érdemlő érveléssel, *hogy a többi erény közül általános vélemény szerint kiemelkedő szüzesség s a házaset tisztasága közül melyik véleményetek szerint az előbbre való.* S ha sikerül a helyes választ megfogalmaznotok, itt a hálánkat kifejező ajándékok tömegében részesülhettek. Galeotto kijelentette, hogy nincs édesebb dolog a házastársi szerelemnél és erkölcsi tisztaságnál, de lehet, hogy ebben az egy dologban véletlenül a legkevésbé sem bolondozott úgy, mint a többiben.” (Első Könyv, Beatrix királyné, Ferenc László, Galeotto beszélgetése) <...>

KIRÁLY. Végtelen hálát mondok neked, Jézus Krisztus, legjóságosabb és leghatalmasabb atya, hogy ezt a nőt adtad mellém az uralkodás gondját megosztó élettársamul, és miután őt jóságod nekem ajándékozta, már valóban nem egykönnyen tudom eldönteni, mi kívánságom lehetne még a földön. Ő számomra az élet, ő az én vigaszom, a békém, az egyetlen és üdvös gyönyörűség, s *leányomként, a gyermekeket is pótolva él mellettem.* Beatrixot adtad mellém, hogy boldoggá tegyen, s őrizd meg Beatrixot, hogy ő is őrizhessen engem.

Leányom e kor asszonyainak ékessége, akit örök hálát mondva neki ezért a vitáért, vég nélkül ezer és ezer csókkal borítanék el. Olyan módon beszélt ugyanis a szüzességről, hogy mindkét véleményt érvényesnek ismerte el. S bizony, Herculesre, ez így is van! *Nincs nagyobb dolog annál a szüzességnél, amely elősegíti a test és lélek legteljesebb érintetlenségét, viszont a házasság tisztasága értékesebb annál a szüzességnél, amely csupán a test, de nem a lélek tisztaságát őrzi meg.* Lehetetlen lett volna bármit is annál tetszetősebben és körültekintőbben megfogalmazni, mint ahogy ő ebben a kérdésben, mindkét erény méltóságát megőrizve, összhangot teremtett." (*Beszélgetések a házasság tisztaságáról, Harmadik Könyv zárszava*)

A Budán berendezkedő Beatrix és az Esztergomban széket foglaló Ippolito sok itáliai szolgát, familiárist és mesterembert vonzott magával. Ez a magyar vezető rétegben nemtetszést keltett, s ez kölcsönös volt. Több olasz beszámoló ír a lehetetlen közbiztonságról, a magyarok nyers modoráról. Galeotto Marzio:

„a Mátyás »Bölcs mondásai«-ról írt könyvében fölemlíti, hogy Beatrix »a királynék rendes szokása szerint« igen sok udvarhölgyet hozott magával, részben fejedelmi, részben más előkelő családból származottakat, a kik a könyvíró szerint Beatrix és az »igen szép magyar fajból« való nők mellett rútnak látszottak, a miért Mátyás egyízben helyeselte, hogy úrnőjük intését be nem várva, leültek, »mert így föl nem tűnnek annyira.«¹³

Antonio Bonfini közreműködéséhez kötődik egy reneszánsz építészeti mű budai „beágyazódása”. A Dél-Itáliából, Recanatiból jött Bonfini Retz alsó-ausztriai kisvárosban jelentkezett 1486-ban a Znaimból visszautazó királyi párnál műveivel és szolgálatainak felajánlásával. Az építészeti kultúra szempontjából és az ilyen irányú igény dokumentálásaként nagy jelentőségű az a felkérés a király részéről, hogy a Nápolyból hozott építészeti mű, Antonio Averlino (latinosan Averulino), humanista néven Filarete *Trattato d'architettura* volgaro nyelven, vagyis toszkán olasz nyelven írt, 1461-ben befejezett munkáját Bonfini latinra ültesse át. Az Averulino-fordítás 1487 nyarán készült, három hónapos igen kemény munkával (amely kódex 1492-ben Velencébe került, és ma is ott van). Bonfini előszót illesztett a munkához, s a fordítás több helyen egyszerűsít, visszafogja a terjedősséget, tehát szerkesztett fordításról van szó. Az ábrákban követték az eredeti kéziratokat. (9. kép) Averlino-Filarete nemcsak gyakorlati tanácsadó az építészeti értekezésében, hanem igazi fantazista is. Ez utóbbi vonás képes volt megragadni az uralkodói fantáziát, amely csupán két fejedelemtől volt tapasztalható: a milánói Francesco Sforzánál és Hunyadi Mátyás magyar királynál.

9. kép

A budai palotaépítkezések nagy része a korábbi épületek főként belsőépítészeti és egyes épületszerkezeti részek mint ablakok, ajtók kőkeretei és loggia oszlopok reneszánsz átformálását, kandallók építését, aranyozott famennyezetek elkészítését jelentette. Jelentős átépítéssel vagy teljesen új falakkal készült a Könyvtár, a Bibliotheca Corviniana otthona, amelyet a kutatás a Dunára néző homlokzaton a kápolna és a déli palota közötti szakaszon azonosít. Híres könyvtárának és épületbeli környezetének Mátyás a reneszánsz legpompásabb igényeihez illő formálást adott, a helyszín azonosításán túl egynémely töredékre és szemtanúk, követek leírására hagyatkozhatunk sajnos. Megjegyzendő, hogy Beatricének voltak saját könyvei, elég szép számmal, amelyek saját címerével voltak ellátva, s feltehetően elkülönítve tárolták (mivel magával vihette Esztergomba Mátyás halála után).¹⁴ Mindenképpen megállapítható, hogy akár firenzei, akár urbinói, gubbiói vagy mantovai belső térképzésekkel egyenrangú lehetett. A belsőépítészet kiemelten a falképprogramban és a famunkák kiképzésében, bútorok, kárpitok, textilek alkalmazásával valósította meg a reneszánsz fejedelmek rezidenciáinak legnagyobb pompáját. Van egy olyan belsőépítészeti elem, amely – úgy tűnik – jobban kapcsolható Nápolyhoz, mint a toszkán reneszánszhoz. A színes kerámia padlóburkolat gyönyörű elemeit találták meg Budán a régészek. (10. kép) Ugyanilyen elemválasztékkal, rajzollattal és mázas színvilággal találkozunk a nápolyi San Giovanni a Carbonara templom Caracciolo kápolnájában. (11. kép)

10. kép

11. kép

Kiemelnék egy olyan új létesítményt, amely nagyon is kapcsolódik Beatrix szellemi hozományához, ahhoz, amit Ferrarában tapasztalt és ahhoz, amit „kérői” útközben Urbinóban láttak Federico Montefeltre vendégeként: a függőkertről, a giardino pensile létesítéséről van szó. A budai palotában a nyugati várfal-szoros felé néző homlokzat nagy alépitményen jelentkező két szintet mutathatott, kőkeretes ablakokkal. Ehhez a palotaszárnyhoz egy különös rész kapcsolódik: négy hatalmas árkádiven nyugvó

ablakos kulisszafal, s mögötte terasz. A terasz alatti terekben azonosíthatóan ciszterna, az ún. Cisterna Regia volt. Ez az építészeti diszpozíció megfeleltethető az itáliai függőkert-példáknak. A palota együtteshez tartozó függőkert annyira különleges és jellegzetes reneszánsz elem, hogy érdemes figyelmet szentelni rá. (12. kép) Híres függőkerteket jegyez a művészettörténet Urbinóban és a lebontott római palazetto Veneziában, Pienzában. Ezek a pliniusi, Lucullusi antik villaleírások hatására jöttek létre a korai 15. századi reneszánsz rezidenciákban, a sirmionei Grotte di Catullónak nevezett óriás villa e korban gyakorolt hatását eddig nem elemezték. Ugyanígy nem szenteltek eddig figyelmet a ferrarai Castello Estense szigorú, védelmi építményében megvalósult kis kertnek, amelyet a kastély keleti nagytermének homlokzata elé építettek. Ercole d'Este udvara a békes fejlesztést tűzte ki célul, miután a belső – családi – lázadást talpraesett felesége, Eleonora d'Aragon a ferraraiakkal összefogva elfojtotta, s így lényeges volt a vár lakályossá tétele. A belső díszítések mellett Eleonora nevéhez egy függőkert létesítése köthető, amelyben narancsfákat tartottak.

12. kép

A kert alatt a megújított hercegi konyhaüzem működött. Vízugyító rendszerről itt nincs tudomásunk, de a konyhához egy hűsölő csatlakozik, amelyből grotta lett. Ezt a giardino degli aranci kertecskét a 15. században bővítették (kb. 15 x 18 méteresre) és pártázatos fallal látták el, oldalt pedig egy teletetőnek alkalmas loggiát építettek. Eleonora kertje azért kap fontos szerepet a mi példatárunkban, mivel ebben Beatrix sétálhatott, midőn Budára utazása közben Ferrarában rokonlátogató pihenőt tartott. A ferrarai humanista, reneszánsz udvartartás követését bizonyára élénken szem előtt tartotta Budán, s ennek egyik fő elemét, a giardino pensilét is. Jóllehet Budán más technikai megoldással valósult meg, de az eszmei igény beteljesülni tudott. (13. kép)

13.kép

A giardino pensile, azaz a függőkert művészi és műszaki létesítményt Mátyás megkedvelte, mivel arról emlékezik meg Bonfini, hogy midőn Bécs várát elfoglalta, függőkertet is létesített: „Bécs elfoglalása után (Mátyás király) a várban függőkerteket, loggákat (heliocaminos) épített és márványkutakat, melyekbe csöveken keresztül vezette a vizet.”¹⁵

A függőkert egy sajátos kertépítészeti jelenség, amelyet a reneszánsz rezidenciaépítészet igényeinek megfelelően alakítottak, mivel idegenek előtt zárva maradhatott, mégis kapcsolatot teremtett a tágas külső világgal. Mátyás és Beatrix udvari építészeti kultúrájának legmagasabb színvonalára a függőkert is fényes bizonyíték, éppúgy, mint a budai palotaegyüttes reneszánsz fejlesztésének építészeti, szobrászati, belsőépítészeti és egyéb művészi kialakítása.

Bécs elfoglalása sikeres fénypont Mátyás politikájában, ugyanakkor a királyi pár számára 1490 tragikus év lett. Kriston Dorottya tanulmányában az esetről újabb kutatási eredményeket tett közzé:

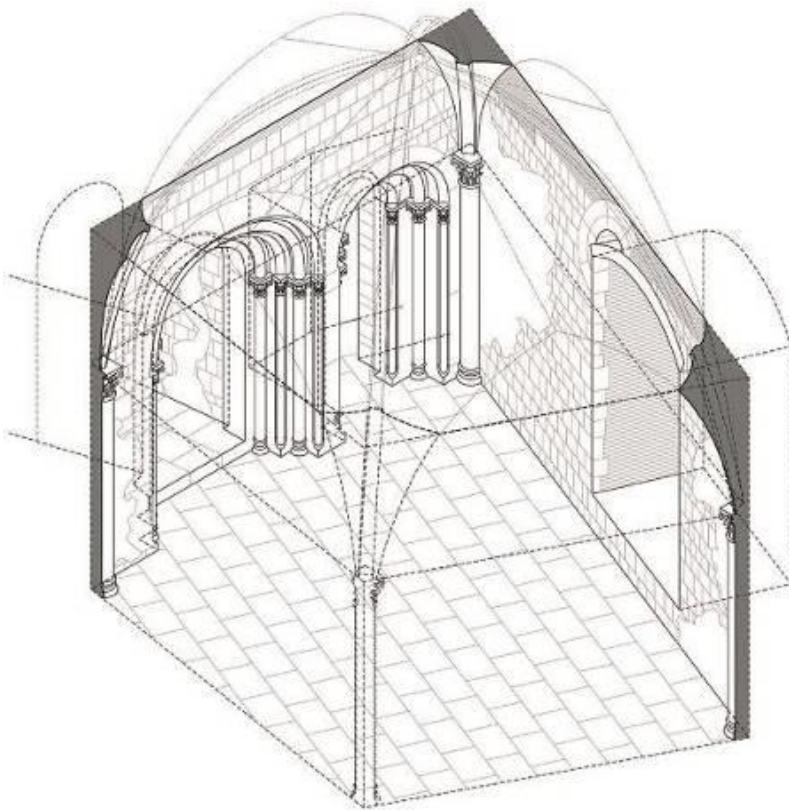
„A magyar királyné rendkívül ambiciózus volt, vezető szerepét férje halála után is megakarta őrizni. (...) ebből adódóan valószínűtlennek tartjuk azt a pletykát, hogy Mátyást megmérgezte, hiszen tisztában kellett lennie saját népszerűségével, és azzal is, hogy a magyar nemesség nőt nem fogadná el a trónon.” „Ha pedig már biztosra vesszük a hír valóságtartalmát (Mátyás halála), akkor nézzük meg az eseményeket a Bécsben tartózkodó követek szemszögéből. Ők mit tartottak említésre méltónak a virágvasárnaptól nagykeddig tartó időszak eseményeiből? A levelekben Mátyás halálának körülményeiről csak nagyon ritkán esik szó – ahol igen, ott leginkább a virágvasárnapi rosszullet mellett a füge jelenik meg. A pletykák szintén csak elvétve jelennek meg. Néhány jelentésben félmondat erejéig utalnak a Mátyás megmérgezésével kapcsolatos szóbeszédre, ám egyáltalán nem tulajdonítanak jelentőséget neki. Érdekes viszont, hogy a legkorábbi pletyka, amit a megvizsgált forrásbázisban találtam, nem a királlyal, hanem Beatrixszal kapcsolatos. Az április 11-én keltezett, ferrarai herceghez írott jelentés szerint már ekkor azt találgatták az udvarban, hogy ki lehet majd az özvegy új férje, aki ekkor még váltig állította, hogy soha többet nem hajlandó férjhez menni.”¹⁶

Mátyás halála utáni trónvetélkedés veszedelmes volt az országra nézve, de „a helyzet Ulászlónak látszik kedvezni, az ő megválasztását pártoló püspökök Beatrixban reményt keltenek az új királlyal kötendő házasságra”. Valóban, II. Ulászló trónjának biztossá tétele érdekében és Bakócz befolyására „zárt körben” házasságot kötött az özvegygel, aki már nem volt üde, fiatal teremtés. A celebráns maga Bakócz volt, s a források arra utalnak, hogy tudatosan hibát iktatott a szertartásba, mert meglátta, hogy a király nemigen érzi tartósnak ezt a frigyet. Ulászló hamarosan kijelentette, hogy nem érvényes a házasság, s kezdeményezi a pápánál az érvénytelenség kimondását (ez eltartott egy jó ideig). Beatrix számára ez nemcsak megalázó lehetett, hanem átérezte jelentős pozícióvesztését.

A menedék: a királyné Esztergomban, és hazatérés Nápolyba

Ahogy Mátyás 1490-es váratlan halálával Beatrix biztonságos élete megszakad, úgy megszakad a reneszánsz, de II. Ulászló korában tovább él, megújult, módosult szemlélettel, sokkal szélesebb elterjedéssel, mint korábban. Beatrixnek ebben már nincs komoly szerepe. Még akkor sem, ha beszámítjuk a lengyel királlyal kötött igen gyors házasságát. Úgy vélik, hogy II. Ulászló érdekből „orientálódott”

Beatrix irányába, hiszen a királynéi jövedelemhez tartoztak a bányavárosi juttatások, továbbá még a trón várományosaként Corvin János is fellépett, akit Beatrix nyilvánvalóan nem kedvelt. Végül is távozott a budai környezetből. Esztergomban lelt rezidenciára, ahol szeretett unokaöccse, Ippolito d'Este székelt akkor. Ippolito a számadáskönyvek és leltárak tanúsága szerint sok-sok javítás és gazdasági épületek, istállók mellett egy komoly műszaki létesítményt hozott létre. Ez a szivattyús vízmű, amelynek megalkotása a budai hasonló művekhez mérhető,¹⁷ ezért valószínű, hogy a budai műszaki ismeretek személyeken át eljutottak Esztergomba. Nagy művészeti életről azonban nincs tudomásunk a kis primás udvarában. A férje halála után Esztergomba visszavonuló királyné története szomorú, néhány kísérlete az őt megillető udvartartásra kimutatható a primás palotájában, felújítások, „kifényezések” formájában. (14. kép)¹⁸ Bár, ha a következő forrás közlését olvassuk, lehet, hogy a felújító festés Ippolito idejében készült. Esztergomi életéről Donato Aretino levelei közt találunk egy utalást 1498-ból:

14.kép

„Amikor megérkeztem Itáliából, Felséges Asszonyunkat a szokott termeiben találtam, s jelenleg is ott lakik az érsek (ti. Bakócz Tamás) egyetértésével és jóindulatával. Amikor ideértem, akkora nyomorban találtam őt, hogy úgy hiszem, egy rühes kutya is megszánta volna. Megsegítettem őt egy kis búzával, rozssal, ami volt itt a várban, csupa együttérzésből.” (13. levél l.r.)¹⁹

Ez a dokumentum – többek közt – rávilágít arra a művészettörténeti téveszmére, amely szerint a Budáról elvonuló királyné átvitte budai fényes reneszánsz udvarát Esztergomba.

„Ennek az udvarnak a fénye, nagysága persze nem volt mérhető Mátyás királyi udvarához. Lehetséges azonban, hogy az 1490 utáni, egyre unalmasabbá váló budai udvarral szemben ezt a politikai rivalizálás is megkövetelte Esztergom erős olasz dominanciájával egyfajta kulturális alternatívát nyújtott: Mátyás és Beatrix Budájának folytatását.”²⁰

Mikó Árpád megállapítása sajnos nincs ilyen mértékben igazolva. A Vestigia Kutatócsoport forrásokat feltáró új eredményei, miként Donato Aretino levele, nem támasztják alá. Ez a megalázó időszak akkortól állt be igazán, amikor 1497-ben Bakócz Tamás elcseréltette Ippolitóval a főpapi méltóságot. Bakócz felajánlotta az egri püspökséget az esztergomi érsekségért cserébe, s ezt le is bonyolították. Beatrix unokaöcsének ekkor már sok itáliai javadalma és érdekeltsége volt, s túl keveset tartózkodott már az érseki székhelyén, amit Eger esetében még el is néztek, de Esztergom esetében országgyűlési határozatból eredően főbenjáró vétek lett volna, az érseki szék elvesztésével fenyegetett. Viszont Beatrix Bakócz „jóindulatából” Esztergomban, „szokott termeiben” lakhatott. Energiáját lekötötte jövedelmeinek behajtása (a bányavárosok sorra elpártoltak, átszerveződtek) és nemkülönben az Ulászlóval kötött – érvényteleníthetőnek kijátszott – házasságának realizálása és ismételt királynéi szerephez való jutása. Tudjuk, ez nem sikerült, 1501-ben elhagyta Magyarországot, abban a reményben, hogy quasi hozományát még visszapörölheti. Ez sem sikerült, érthető módon a pozícióvesztés okán, s csalódotan „hazatérve” Nápolyban a Castello Capuanóban hunyt el 1508. szeptember 13-án. Holtteste a San Pierto martire konventuális templomban lelt nyugalomra, a kórus felett. Ismeretes sírfelirata, egyszerű márvány szarkofág²¹ az Aragóniai-ház címerével, a kórus falában elhelyezve, alatta egy tábla a következő felirattal;

BEATRIX ARAGONAE PANNONIAE REGINA
FARDINANDI PRIMI NEAP. REGIS FILIA
DE SACRO HOC COLLEGIO OPT. MERITA
HIC SITA EST.
HAEC RELIGIONE ET MUNIFICENCIA SE IPSAM VICIT.²²

***

A képek jegyzéke

1. Mátyás és Beatrix kettős dombormű, márványtábla (Budapest, Szépművészeti Múzeum, Ltsz.: RSZ_6711, RSZ_6712)
2. Nápoly, a Castel Nuovo díszkapuja, amelyet Alfonso saját diadalmenetének emlékére építtetett*
3. Róma, a Palazzo Venezia ablaka (a velencei II. Pál pápa palotája)*
4. Nápoly, Dimede Carafa palotája, ablak (Napoli Aragonese)*
5. Nápoly, Palazzo Como*
6. Nápoly, Castel Capuano (ma: Igazságügyi Palota)*
7. Beatrix útja Buda felé (A szerző szerkesztése)
8. Ferrara, Castello Estense, narancsfás teraszkerth/ függőkert (Giadino pensile)*
9. A Nápolyból hozott, ma Velencében őrzött Filarete-fordítás, azaz Averulinus Kódex: „De Architectura Libri XXV.” lapja (Carta 5.r.), amely a budai építkezéseket illusztrálja (őrzőhelye: Venezia, Biblioteca Nazionale Marciana)**
10. A budai palota mázas kerámia lapjai (Budapesti Történelmi Múzeum, Fotó: Tihanyi Bence) (Közölve: FÉNYES, Gabriella: Le mattonelle maioliche del Castello di Buda, Nuova Corvina, 2008. http://epa.oszk.hu/02500/02582/00020/pdf/EPA02582_nuova_corvina_2008_20_212-221.pdf)
11. Mázas padlócsempék Nápolyból a San Giovanni a Carbonara templom Caracciolo kápolnájában*
12. Buda, királyi palota, a Cisterna Regia ívei, amelyek az egykori függőkert alépitményét képezték (A szerző fotója)
13. Buda, a Mátyás-kori függőkert rekonstrukciós látvány rajza (A szerző rajza)
14. Esztergom, a királyi palota, a „Beatrix-terem” mai állapota (A szerző rajza, 3D szerk.: Borosházi Tamás)

*jelölt képek: oktatási anyagból származnak, a forrás: VUKOV Konstantin: Mátyás és Beatrix. A magyar reneszánsz kultúra és építészet. Szent György Lovagrend Nyári Egyetem Jubileuma, Szent György Lovagrend: Visegrád, 2017. 203–216. o.

**jelölt képek: Venezia, Biblioteca Marciana, Lat. VIII, 2 (=2796), Data di pubblicazione: 0001 2000 Localizzazione: Biblioteca Nazionale Marciana – Venezia (Az Averulinus kódex képe megtalálható a virtuális Corvinában: <https://corvina.hu/hu/corvina/virtualis-corvinak/ms2796-hu>)

Jegyzetek

¹ FEUERNÉ Tóth Rózsa: *Művészet és humanizmus a kora reneszánsz Magyarországon*. (A szöveget gondozta Farbak Péter). // *Művészettörténeti értesítő*, 1987, №1–4, 9. o.

² KRISTELLER Oskar: *Szellemi áramlatok a reneszánszban*. Budapest: Magvető, 1980: 13–15. o., FEUERNÉ I. m. 5. o.

³ FROMMEL Chr. Luitpold: *Alberti e la porta trionfale di Castel Nuovo a Napoli*. // *Annali di architettura*, (20) 2008, Rivista del Centro Internazionale di Studi di Architettura, A. Palladio di Vicenza, 13–36. o.

⁴ BLUM Gerd: *Fenestra prospectiva – Das Fenster als symbolische Form bei Alberti*. In: *Leon Battista Alberti Humanist-Architekt-Kunsttheoretiker*, Münster: Hgg. Poeschke-Syndicus, 2008:107.

⁵ CARAFA Diomede: *De institutione vivendi. A pármái Corvin-codexből*. // *Magyar Könyvszemle*, 1890, 53–86, 1. o. újabban: VIGH Éva: *Virtù di vita civile tra Napoli e Buda. Memoriali di Diomede Carafa*. // *Nouve Corvina, rivista di Italianistica*, 2008, №20, 30–38. o.

⁶ Berzeviczy, II. könyv, továbbá Beatrix haláláról V. könyv III. fejezet.

⁷ BERZEVICZY Albert: *Beatrix királyné (1457–1508) történelmi élet és korrajz*. Budapest: Magyar Történelmi Társulat: Atheneum, 1908.

⁸ Martí Tibor fiatal kutató érdeme, közölte is az átírást szövegeket, Martí T.: *Oklevelek Aragóniai Beatrix hagyatékából. Magyar vonatkozású források a spanyol katonai lovagrendek iratanyagában*. // *Történelmi Szemle*, (59), 2017, №3, 495–496. o.

⁹ A névtelen pletykáit jellemzése és a szöveg olasz eredtije közölte Kovács Zsuzsa: *Aragóniai Eleonóra és Beatrix (szerelmi) élete az Ambrosiana egyik kódexében*. In: *Vestigia*, PPKE BTK, Piliscsaba, 2015: 213. o.

¹⁰ Berzeviczy, II. könyv

¹¹ Az útvonal ezen részének rekonstrukciójában nagy segítséget nyújtott Dr. Zágorhidi Czigány Balázs előadása 2014-ben a Szent György Lovagrend XXI. szombathelyi nyári egyetemén és a *Katonák útja* tájékoztató füzet, (Vasvár 2008).

¹² BONFINI Antonio: *Beszélgetés a szüzességről és a házaselet tisztaságáról*. (Ford. és jegyzetekkel ellátta Muraközy Gyula, a fordítás alapja Antonius Bonfinis: *Symposion de virginitate et pudicitia coniugali* [Edidit Stephanus Apró Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum, 1943]). Elektronikus hozzáférés: <https://mek.oszk.hu/20300/20337/> (Letöltés: 2022. 01. 30.)

¹³ Berzeviczy IV. könyv III.

¹⁴ CSAPODI Csaba: *Beatrix királyné könyvtára*. // *Magyar Könyvszemle*, 1964, №3.

¹⁵ FEUERNÉ I. m. 28, 43. o. Bonfini idézi: „Preterea Vienna capta pensiles in arce hortos, helocaminos marmoreosque subducta aqua fontes fecit.” (App. V.h.), az Averulinus-előszóban: „In arce Viennensipensiles hortos erexisti pensilique porticu obduxisti...” (App. IV.)

¹⁶ KRISTON Dorottya: *Mátyás halálhírének története Itáliában*. ujkor.hu 2019-09-03. <https://ujkor.hu/content/matyas-kiraly-halalhirenek-tortenete-italiaban> (Letöltés: 2022. 01. 30.)

¹⁷ DEÁK Antal András: *Az esztergomi reneszánsz vízgép históriája*. // *Esztergom Évlapjai*, 49–75, 73. o.

¹⁸ A palota lakosztályainak pompás reneszánsz falképeit, keletkezésük után közel 15–20 évvel felújította, átfestés révén. A vezető restaurátor, Wierdl Zsuzsanna szíves közlése egy felújító réteg regisztrálásáról.

¹⁹ DEMETER György–SCHRÖDL-LIBÁRDI Krisztina: *Donato Aretino magyarországi levelei*, // *Vestigia*, Piliscsaba 2018 (szerk. Domokos György, Kuffart Hajnalka, Szovák Márton.), 101. o.

²⁰ MIKÓ Árpád: *A reneszánsz művészet története Magyarországon. Akadémiai doktori értekezés*, 2011: 2. *Beatrix királyné Esztergomban*, 78. o.

²¹ BANFI Florio: *Magyar emlékek Itáliában* (bővített, átdolg. kiadás, szerk.: Kovács Zsuzsa, Sárközy Péter). Szeged: Magyar–olasz tanulmányok, 2005, 174. o., továbbá GULYÁS András tanulmánya szerint (GULYÁS András: *Hol nyugszik Beatrix királyné? // História*, 2009, №8, 24. o.), a királynő végóhaja alapján holttestét a 17. században Katalóniai Santa Maria in Pobletbe szállították, ahol azonban a templomot feldúlták és a csontokat már nem lehetett azonosítani (mint Fehérvár esete).

²² Berzeviczy fordítása VI. könyv III., 2321 jegyzetben: „Itt nyugszik Aragoniai Beatrix, Magyarország királynéja, I. Ferdinand nápolyi király leánya, ki e szent kollégium körül kiválóan érdemesült. Ő vallásosságával és jótévő bőkezűségével önmagát legyőzte.”

J. ÚJVÁRY Zsuzsanna

A virágos magyar reneszánsz A díszmagyar eredete és az úrihímezés

A mohácsi csatában vesztes, egykori közép-európai nagyhatalmi státusú Magyar Királyság ugyan három részre szakadt, ám gazdasági, társadalmi és kulturális szétesése mégsem következett be; 1526 után is virágzott a reneszánsz kultúra. Az Oszmán Birodalommal történő kényszerű együttélés során érték a magyarságot oszmán-török hatások, használati tárgyakat vettek át, de azokat „megmagyarosították”. Ekkor alakult ki a férfi- és a női díszmagyar, amelynek viselése a reformkorban politikai program lesz. A ruhákat, a házőltözetet és egyéb tárgyakat az európai és a magyar reneszánsz, valamint a török hímezés motívumaiból kialakult sajátos magyar úrihímezéssel díszítették.

*

Amikor a mohácsi csatában (1526) a Magyar Királyságot a nálánál területileg ötször nagyobb, és anyagi-emberi erőforrások tekintetében öt többszörösen fölülmúló Oszmán Birodalom legyőzte, az ország mögött már mintegy 150 éves folytonos küzdelem állt. A meggyengült és kivérzett egykori közép-európai nagyhatalom darabokra szakadt, ám mind a három országrészben élők meg tudták őrizni keresztény identitásukat, kultúrájukat, nyelvüket. Sem uralkodó osztálya, sem polgárai, sem a jobbágy-ság nem azonosult a hódítók ideológiájával, vallásával, nem épült be az Oszmán Birodalomba, miként az a balkáni országokkal történt; az alattvalók – persze egyedi esetek mindig akadtak – többnyire félve vagy bátran ellenállva, de mindenképpen gyűlölettel tekintettek a megszállókra. Így az a korszak – a 16–17. század –, amely az európai országokban a demográfiai növekedést, gazdasági fellendülést, új világ felfedezését, vagyis a világ kitágulását, a reneszánsz kultúra virágzását, a keresztény hit megújulását hozta, itt élet-halál harcot termelt. Természetesen, a Magyar Királyság sem maradhatott ki, és nem is maradt ki az európai nagy gazdasági és szellemi áramlatokból, sőt a Hunyadi-kor erős gazdasági-társadalmi-kulturális fejlődése megalapozta az elkövetkező évszázadban is virágzó szellemi és anyagi kultúrát. Erre jól jellemző a következő találó cím: „*Romon virág*”¹

„Az ellenség az országban”-helyzetre kellett berendezkedni; a meglévő gótikus és kora reneszánsz várakat, kolostorokat falakkal és bástyákkal megerősítették, a falusi templomokat, ahol lehetett, védőfallal vették körül. Mivel a védelem fontosabb volt, inkább várakat erősítettek, bár széles körben elterjedt a négy, kiugró sarokbástyás, árkados belső udvarú kastélytípus is, a párkány alatt gyümölcsfüzéres frízzel, főként a Dunántúlon és a Felföldön. Ezek egyik legszebb példánya a sopronkeresztúri Nádasdy-kastély vagy a nagybiccsei Thurzó-vár kettős árkados belső folyósós vára, a loggiákban a magyar királyok és nemesi ősök festett, sgrafittós alakjaival, de a felvidéki fecskefarkos pártázatú kastélyok is szemet gyönyörködtetőek voltak, hasonlóképpen az erdélyi reneszánsz udvarházak.² A védett, zárt városfalak mögé húzódó jómódú polgárok is reneszánsz stílusban építették házaikat.

A társadalom militarizálódott; a nagybirtokosok a kisebb, védelemre szoruló nemesekből, familiárisaikból saját magánhadsereget szerveztek, a végvárok pedig megteltek részben a közép- és kismemesi családok tagjaival, részben a falvak felszakított, gyökerüket vesztett lakóival, részben a társadalom periferiájára szorult hajdúkkal, akik ezerszámra rekrutálódtak, és gyakorta szabad hajdúkként éltek, nem tartozva a „vitézlő rend”-hez. Ám a harcok közepette is folyt tovább az élet; mindenki tette a dolgát...

A magyar királyi udvar ugyan kikerült az ország határán túlra, de a főnemesi várak igyekeztek az elvesztett gazdasági-kulturális központot pótolni; a nagyurak nagy hírű külföldi tudósokkal leveleztek, fiaikat Bécsbe küldték királyi apródnak, birtokaikon iskolát és könyvnyomtató műhelyt létesítettek, ifjakat küldtek külföldi egyetemekre, egyszóval gazdagon támogatták a kultúrát. A megalakuló Erdélyi Fejedelemségben Európa-hírű fejedelmi udvar működött.

A tűzfegyverek elterjedésével a nehézvértezű páncélos lovagok kora lassan lejárt, és mivel a török lovasságot a könnyűfegyverzetű, sisakkal, vékony sodronyíggal, kerek pajzzsal, handzsárral, íjjal fegyverzett szpáhik alkották, a magyar nemességnek és a végvári katonaságnak is ehhez kellett alkalmazkodnia: az ellenfél keleti típusú harcmodorához, fegyverzetéhez és ruházatához. Magas sarkú cipővel és csípőben buggyos nadrágban nem lehetett lóra pattanni és harcolni. A dolmányt³ és az arra rávetett mentét vagy hosszabb köntöst a keleti viseletből vették át, bár a letelepedett kunok sokáig őrizték ezt az ősi öltözetet.⁴ A dolmány derékban szabott, addig testhez álló, azon túl bővülő, bokáig vagy a csizma száráig ért, derékban övvel átkötötték, ahogy Batthyány I. Ádám (1610–1659) dunántúli kerületi és a Kanizsa ellen vetett végvidéki főkapitány egészalakos portréján láthatjuk.

1. Batthyány I. Ádám dunántúli kerületi és végvidéki főkapitány egészalakos festménye, 17. század közepe, ismeretlen mester (MNM Történelmi Képcsarnok. Ltsz.: 0569.)

A dolmány a 16. század közepétől többféle szabásmintával is készülhetett: rövidebb alakban, derékon alul rézsútos szabással (csákó-szabású), ujján hosszú „leppentővel” vagy éppen csonka ujjal. Elöl gombok vagy kapcsok tartották össze – ezek kifinomult ötvösremekek is lehettek –, és prémmelel vagy paszománnyal díszítették. Ebből alakul majd ki a magyar huszárság jellegzetes ruhadarabja, amelyet elől bőséges fémalapú zsinórozás, paszomány díszített – ez a szablyavágások ellen bizonyos védelmet is nyújtott. A dolmány fölött galléros vagy anélküli mentét hordtak, amely az alatta lévőnél hosszabb, a 16. század közepén bő köpönyeg volt, de ez is a lovagláshoz idomult: elől combig ért, hátul a ló hátára borult.⁵ A 17. századtól ezt gyakran vállra vetve, „panyókára fogva” viselték. Mindezek készülhettek posztóból vagy drága keleti selyemből, brokátból, bársonyból, arannyal és ezüsttel gazdagon szöve, hímezve, aranycsipke vagy paszomány rátéttel, belül selyem- vagy szőrmebéléssel. Ehhez hasonló volt a török zubbony is.⁶ Speciális viselet volt a „páncéling”, régiesen „páncéring”, amit rendszerint a sodronypáncél fölé vettek fel. Ilyen vörös selyemből készült, arany- és ezüsthímzéses ing maradt fenn az Esterházy Gyűjteményben – az inget az ifjú nádorfi, a vezekényi csatában hősi halált halt Esterházy László (1626–1652) viselte.

2. Esterházy László „páncélinge”: Borvörös selyematlasz, aranyozott ezüstfonallal hímezett, aranyfonalas vert csipke és paszomány díszítéssel.⁷ (Iparművészeti Múzeum, Esterházy Gyűjtemény. Ltsz.: 52.2370.1.)

A 16–17. században hazánkba bekerült a speciális török díszruha, a kaftán is; a török követek az erdélyi fejedelmek beiktatásakor, a szultáni kinevező okirattal (*athnáméval*) és a megerősítő jelvényekkel együtt „felkaftánozták” nemcsak a fejedelmet, hanem a tanácsurakat is, de a követek más ünnepélyes alkalmakkor is megajándékozták ezzel a ruhadarabbal a tárgyaló feleket.⁸ Mivel ezek igen finom és értékes, arannyal és ezüsttel átszőtt, többnyire gazdagon hímezett vagy rátétes munkával díszített, sokszor a híres burszai vagy isztambuli selyemszövő műhelyekben szőtt anyagból készültek, de a magyarok kaftánként nem használták, átszabták, *megmagyarosították*: dolmányt, mentét vagy akár miseruhát szabtak belőle.

3. Drága selyemtaszából (kemhából), arany- és ezüstfonállal átszőtt, ún. csúcsovális mintázatú török kaftánból magyar módra szabott gyermekemte a 16. század második feléből. A szakma korábban Oláh Miklós esztergomi érsek gyermekmentéjének tartotta.⁹
(Iparművészeti Múzeum, Esterházy Gyűjtemény. Ltsz.: 64.40. Fotó: Kolozs Ágnes)
4. Török kaftánból szabott miseruha hátlapja a 16. század utolsó harmadából. (Iparművészeti Múzeum, Esterházy Gyűjtemény. Ltsz.: 7375, Fotó: Kolozs Ágnes)

Ami az oszmán katonaoöltözetből, lófelszerelésből és fegyverzetből hasznos volt az ellenük való harcban, azt átemelték a gyakorlatba, miként a dolmány és a mente is eredetileg keleti hatású, de később már önállóan fejlődik; mind szabásában, mind díszítésében magyar ruhává válik.¹⁰ A többinek – amit átvettek a viselet- és lakástextíliából – megváltoztatták a funkcióját: például a dívánpárnát is használták, de hintóba tették,¹¹ és a keleti szőnyegre sem térdeltek imádkozni, hanem a falakra akasztották, vagy asztalra terítették, ritkábban a padlóra helyezték. Az erdélyi protestáns templomok tele vannak aggatva értékes 16–17. századi keleti szőnyegekkel.

Mindemellett a keleti textil- és egyéb alapanyagokkal és a török ruhadarabokkal már a hódoltság előtt is megismerkedtek a magyarok, hiszen a kereskedők közvetítették feléjük a török árut.¹² A hódoltság idején pedig a kényszerű együttélés során a török, örmény, zsidó és balkáni kereskedők, valamint a hódoltsági városokban élő török vagy balkáni kézművesek, nem ritkán a várakban élő török katonák közvetítették az ún. török árut. Természetesen a török béketárgyalások során sok portai áru érkezett hazánkba ajándék gyanánt, valamint az itt élő török méltóságok is gyakran küldözgettek a magyar nagyuraknak, főkapitányoknak török árut; minden főúr vágyott „úrnak való portai főlóra aranyos szerzőmostul”, vagy „vezérnek való kerek sátorra”, párducbőrre, török szőnyegre stb. – ezek igen drágák voltak –, miként a bégek, agák díszes magyar páncélra vagy egy pár míves pisztolyra. Míg az erdélyi fejedelmek, főként Bethlen Gábor (1613–1629) és I. Rákóczi György (1630–1648) többször kaptak ajándékba ilyen lófelszerelést, sőt nem egyszer vásároltattak vagy készíttettek ilyen árukat Isztambulban,¹³ addig a nyugat-magyarországi vagy felföldi nagybirtokosok sajátos módon – török rabjaik váltságdíja gyanánt – elégtették ki ilyenféle igényeiket. Batthyány I. Ádám dunántúli kerületi főkapitány 1646-ban egyik ziamet-birtokos¹⁴ foglyától, Pécsi Redzsebtől hatalmas váltságdíjat követelt, a pénzbeli fizetés mellett sok török árut, többek között:

„Úrnak való fő lovat No 2, olyakat pedig, az minemők kedvünk szerént legyenek, s ha olyakat hoz, az melyeket nem szeretnénk, másokat tartozzék helettek hozni. Mindeniken türkises (türkizes) szerszám, kötőfékével együtt, ezüst aranyos¹⁵ legyen, skófiomos¹⁶ caprangok¹⁷ rajtok, ezüst aranyos kármány nyergek¹⁸ kengyelével együtt, az is ezüst és aranyos legyen, kármány formára. Egy-egy ezüst, türkessel (türkizzel) rakott pallos rajtok; aranyas, türkessel rakott szablyát, no 2-t, ez pedig mindenik olyan légyen, az minemőt vezér emberek szoktak lovaikon és oldalakon viselni az császár Portáján.”¹⁹

Váltságdíjként a pénz mellett gyakorta szerepelt „egyéb török partéka”, például „jancsár” patyolat²⁰ vég²¹ számra, skófiomos (aranyfonal), selyemöv, zsinór, paplan, szőnyeg, csizma, kósó, abaposztó stb., ill. a másik oldalon magyar áruk; a rabkereskedelem – mindkét részről virágzott.²²

Visszatérve a férfióltözethez, a mindenkor szűk, testhezálló nadrághoz bőrcapca és rövid vagy hosszúszerű, vastagtalpú csizma tartozott – ezeknek a neve is török eredetű.²³ A dolmány derekán a férfiak övet, fejükön tollforgóval és kócsag, daru, sas vagy kerecsensólyom tollal ékesített süveget hordtak, bal oldalukon az elmaradhatatlan, főnemesek esetében, többnyire drágakövekkel díszes szablya, kezükben a hatalmi jelvényként is használt buzogány.

Ez a 16–17. századi magyar viselet lesz az alapja egyrészt a könnyűlovasok, azaz a huszárok színpompás öltözetének – ezt az európai könnyűlovasság is átveszi –, másrészt a nemzeti ébredés korában, a reformkorban divatba jött ún. díszmagyarnak. Már a 19. század elején is hordták, sőt 1790-ben, a Szentkorona hazahozatalakor a nemesség tüntetőleg abba öltözött,²⁴ de 1830 márciusában, V. Ferdinánd pozsonyi királlyá koronázásán mindenki ebben jelent meg. A bécsi titkosrendőrség már 1825-ben arról írt jelentést, hogy „az Árpádok és a hunok ősrégi viseletének behozatala (...) nem a véletlen műve, hanem holmi gonosz célzattal van összekötve”.²⁵

5. Barabás Miklós: *Divatkép magyar ruhás férfialakkal*, 1846, akvarell. (Kiscelli Múzeum, Budapest. Ltsz.: 5218.)

A 16–17. századi arisztokrata nők ugyan nem idegenkedtek a nyugat-európai spanyol, majd a divatba jött francia viselettől, hiszen az inventáriumokban nem ritkán olvashatunk spanyol köntösről vagy palástról, de a 17. században nagyon divatos lett a magyar szabású női mente és a suba is. Azonban a szoknya és annak felső része korán magyarossá vált; ünnepekre dúsan díszített, derékban ráncolt aljat vettek fel. Anyaguk selyem vagy bársony, az egyszerűbbeké posztó volt. Díszítésük fémfonalas paszomány, hímzés és csipke, gyakran korallal vagy igazgyönggyel kivarrrva,²⁶ amint alább láthatjuk az Esterházy Gyűjteményben ránk maradt, a hagyomány szerint Esterházy Orsika díszruháját. Thurzó Borbála 1612. évi esküvőjére a legdrágább szoknyára való anyag – „virágos vont ezüst” – rőfje²⁷ 23 Ft-ba került, amelyből 18 $\frac{3}{4}$ rőföt vettek.²⁸ Az ingvállon felülre azonos anyagból varrott ún. „magyar váll”-t²⁹ (másként: ruhaderék vagy pruszli), vállfűzőt viseltek, amelyet elől kapcsokkal vagy fűzéssel zártak – miként a neve is jelzi. E fölött női mentét vagy köpönyeget hordtak.³⁰ Elmaradhatatlan volt a 16. században inkább átlátszó fátyolból, recéből³¹ vagy patyolatból készített előruha (kötény), amelynek széléit végig csipke vagy szőrselyem díszítette. A 17. század elején feltűnnek a selyemből készült előruhák, amelyeket arannyal hímeztek, vagy arany- és ezüstcsipkével, rátétes recével díszítettek,³² miként az alábbiakban olvashatjuk Batthyány II. Ferenc (1573–1625) megrendelésében. Ezek lesznek az alapjai a reformkorban szintén divatba jött női díszmagyarnak; a drága selymekből vagy bársonyból készült ruhákat jellegzetes szalagbefűzéssel, buggyos ujjakkal és több méter hosszú uszályal díszítették. Magyaros pártát vagy főköttöt viseltek hozzá az elmaradhatatlan, kisméretű köténnyel és a fejdíszbe tűzött fátyollal.

6. Gróf Esterházy Ferencné Thököly Katalin egészalakos festménye, 1700 körül, ismeretlen mester. (MNM Történelmi Képcsarnok. Ltsz.: 1555.)

7. Szoknya és vállfűző az Esterházy Gyűjteményből: itáliai bársonyból, magyar módra szabott és hímzett díszruha a 17. század közepéből. A domború hímzések virágbokrait tulipánokból, palmettákból³³ és gránátalmából³⁴ mintázták.³⁵ A hagyomány szerint Esterházy Pál első feleségéé, Esterházy Orsikáé, majd a másodiké, Thököly Éváé volt. (Iparművészeti Múzeum, Esterházy Gyűjtemény. Ltsz.: 52.2855. 1–2.)

8. A szoknya hímzsmintája, részlet. (Iparművészeti Múzeum, Esterházy Gyűjtemény. Ltsz.: 52.2855. 1.)

9. Illésházy Gáspár ravataképe, 1648. A főúr magyar ruhában, dolmányban és mentében fekszik gyönyörű keleti szőnyegen; mellette kétoldalt szablyája és buzogánya, feje alatt úríhímzéses tulipános vánkös. Papucsja és a kezében lévő jellegzetes keszkenő is úríhímzéssel készült. (MNM, Történelmi Képcsarnok, Ltsz.: 30.)

Szembetűnő, hogy mind az ünnepi férfi, mind a női ruhákat és a hozzájuk tartozó kiegészítőket, az ingeket, a kötényt, a kézbe való „keszkenőt”, a díszes lóöltözetet (nyeregtakarót és nyeret), valamint az asztal- és ágyneműket (abroszt, ágyterítőt, ágyfüggönyt, lepedőt, párnahajat), de miseruhát és úrasztalterítőt is, mind-mind jellegzetes, ún. *úríhímzéssel* díszítették. Ezt a magas művészi és technikai színvonalat igénylő hímzést magyarnak nevezzük, és a 16. század második felében alakult ki, amelyet egészen a 18. század végéig alkalmaztak. Főként nagyasszonyaink kastélyaiban, gyakorta az ott nevelkedő leányokkal együtt, hímzőasszonyok vezetésével készítették a kelengyét, és hímeztek bársonyra, selyemre, patyolatra, vászonra, posztóra, bőrre (lótakarók, tarsolyok, nyergek, bőrpapucskok, kapcák esetében), arany vagy ezüst fémfonallal akár pedig selyemmel.³⁶ Az oszmánokkal való kényszerű együttélés során nemes asszonyaink előszeretettel alkalmaztak török rabnőket, ún. bulyákat³⁷ hímzőasszonyokként, akik elfogatásuk után bekerültek az udvarok női részlegébe, és ott hímeztek vagy szőttek. Nem egyszer előfordult, hogy az egyik nagyasszony a másiktól kért kölcsön szépen hímezni tudó török asszonyt. Ekként a virágos itáliai és magyar reneszánsz³⁸ motívumkincsei keveredtek az oszmán-török hímzéstudással; egymásba fonódó indás minták, palmetták, a virágszárakon stilizált gránátalma, szegfű,³⁹ tulipán,⁴⁰ rózsa⁴¹ és más virágok díszelnek.⁴² Ahogy azt az Esterházy Gyűjteményben fennmaradt dús hímzésű és „kalárral” (korallal) kivart szoknyán és vállfűzőn is láthatjuk. Mind a magyarországi, mind az erdélyi virágos reneszánsz hímzések egyik alapkompozíciója a virágtő, amely az életfa motívumból származik. Igen híres a klasszikus török stílust megjelenítő „négyvirágos motívum”: tulipánt, szegfűt, vadrózsát és jácintot hajtó virágtő, amit gránátalmák, nárciszok és gazdag levézet dúsít.⁴³ Sokféle öltéstechnikát alkalmaztak:⁴⁴ például a kétoldalú, ún. török laposöltést, azaz a „török varrást”, a perzsa eredetű „kazul varrást”, „spanyol varrást” stb.⁴⁵ Közismert, hogy I. Rákóczi

György felesége, Lorántffy Zsuzsanna (1602–1660) fejedelemasszony udvarában hímzőiskola működött, sőt egyik hímzőasszonyát még név szerint is ismerjük.⁴⁶ Nadányi János, aki egy francia kertészeti könyvet fordított magyarra 1669-ben, a következőképpen fogalmazott a magyar nők virágszeretetről:

„Koronás szekfűt⁴⁷ (...) az asszonyok annyira szeretik az ő szagának gyönyörűsége és színe böcsös volta miatt, hogy minállunk kevesen találatnak, akik az ő kertekben vagy földedényekben ablakonkint szorgalmatos nagy gonddal ne tartsák. Virága néki mindenek felett tekintetes, szaga mint a szegfű, de igen kedves. Melyek közül egynémely biborszínű, más skarlát, némely hófehérszínű vagy különb színnek tekintetes.”⁴⁸

Lippay János⁴⁹ az esztergomi érsek pozsonyi kertjében hatvan különféle, oltott sötétvörös, „*fehér veressel pettyezetett*”, „*királyszínű*” szegfűt említ.⁵⁰ Így nehéz eldönteni, hogy a végrendeletekben és hagyatéki leltárakban olvasható, drága selyemből vagy bársonyból varrott, több generációt is kiszolgáló, értékes „*szekfűszínű*” szoknyák valójában milyen színűek lehettek; feltehetőleg vörös vagy annak valamelyik színárnyalata. Mindezeket a virágmotívumokat az asszonyok, leányok szépen behémeztek a ruha- és házőltözetbe is.

Ismerünk hímzési mintalapokat, amelyek alapján megrajzolták a hímzés mintáit, ezekből azonban csupán nagyon kevés maradt fenn.⁵¹ Az úrihímzés, miként fentebb már említettem, egészen a 18. század végéig, 19. század elejéig fennmaradt, és egyszerűbb formában eljutott a polgárok, de még a paraszti otthonokba is.

10. Perzsa öltéssel és száröltéssel, aranyozott ezüstfonállal és selyemfonállal hímzett terítő Erdélyből, a 18. század elejéről. (Iparművészeti Múzeum. Ltsz.: 8524.)

11. Perzsa öltéssel és száröltéssel, aranyozott ezüstfonallal és selyemfonallal hímzett terítő Erdélyből, 18. század elejéről. A terítő részlete. (Iparművészeti Múzeum. Ltsz.: 8524.)

Az alábbiakban a Batthyány család levéltárában fennmaradt mintegy ezer darab magyar nyelvű török levél egyikét mutatom be, amely címzésében ugyan Batthyány II. Ferencnek, ám ténylegesen feleségének, Lobkovitz Poppel Évának szólt, és egy volt rabjuk, Besir szpáhi felesége írta, aki a fogságból szerencsésen kiszabadult.⁵² A levél hangvétele szerint Németújvár⁵³ ura és felesége tisztességesen bánhatott a török nővel, aki hazatérte után is kapcsolatban maradt velük – ez mindannyiuknak hasznos volt, üzleti szempontból is.

A levél írója és megfogalmazója egy magyar származású íródeák lehetett, akit talán még gyermek- vagy ifjúkorban hurcoltak el. Az irat írásképe rendezett, a levelet szépen megformált késő humanista betűtípussal vetették papírra. Ugyan a leírt szöveg a török nyelvre jellemző erős lágyítást mutat, például *n* helyett *ny*-t, *g* hang helyett *gy*-t stb. jelöl, de bizonyos szófordulatok, mondások a korabeli magyar beszédre jellemzőek, ezért joggal feltételezhetjük, hogy az íródeák anyanyelve magyar volt. Ilyen, a korabeli beszélt és írott magyarra jellemző szófordulat például „*az édös, szerölmcs asszonyom*”, vagy amikor a török nő leányainak ruhákat kér Batthyánynétól, „*kiből küldhet az édös fia egészségéért*” – ugyanis szokás volt valaki egészségére poharat üríteni, vagy a másik ember egészségére egy jót táncolni. Ezzel az egykori rabnő Éva asszony jóindulatát kérte, amit az Isten fia egészségével viszonz.

A levél fő tárgya a fonás, szövés és hímzés: a török asszony Batthyányné kérésére megírta a nagyon finom len árát, amelyet súlyra mértek, és 2 okát⁵⁴ (okkát) adtak egy aranyért.⁵⁵ Ennyiért vette az ura, Besir szpáhi Pécssett, és feléből küldte a megfont cérnát, feléből a „*huszonöt singre*⁵⁶ *menő keszkenőt*”, amelyek 25 singnyit (kb. 25 darabot) tettek ki. Az asszony azt is megírta, hogy a cérna, vagyis az aranyfonal miszkálja,⁵⁷ egységnyi súlya egy tallér⁵⁸. Örömmel vetet majd Batthyányéknak aranyfonalat a pécsi vásárban az urával, ha megbízható emberrel pénzt küld. Neki nincs aranyszála, ha lett volna, megszötte volna azt is. Viszont, ha a nagyasszony rendel ilyent, elkészíti neki. Amely keszkenőket elküldött, azok mintáját – és itt feltehetőleg azok hímzésére utal – senkitől nem látta, nem másolta, hanem „*csak magamtúl tanultam*”. Beszédesen meg is magyarázza, hogy miért nem másoktól átvett mintákkal dolgozik:

„mert én oly igen szegény nyomorult helyön lakom, itt műköztönk nincsen semmi jónak böcsületi, kibem mű gyönyörködnénk, hanem csak szögénség”.

A hely, ahol a tímáros szpáhi és felesége lakott, valóban szegényes kis palánk volt: a Simontornyai szandzsákban 1565 és 1570 között épült *Hidvég parkana* fából és földből épült erődített hely volt, amelyben 1580 körül közel 100 katona állomásozott, fele-fele arányban előkelőbb gyalogos műsztafiz és lovas, ill. néhány tüzér. Az 1606. évi zsitvatoroki béke után a palánk őrsege jelentős mértékben lecsökkent, bár a 35–40 főt tartalmazó zsoldlistákban csupán a zsolddal fizetett katonák szerepelnek.⁵⁹ A török asszony is érezte a hely szegényes voltát, pedig szépen szőhetett, hímezhetett, ha a kifinomult ízlésű Batthyányné vele dolgoztatott. A török nőt, munkája alapján, a nagyasszony megbecsülhette már rabsága idején is, talán a Frauзимerek (leányasszonyok) belső szobájába is felvitette, hogy ott hímezzen. Bizalmasabb viszonyba került vele, ezért kérhetett tőle szívességet; ruhákat két leánya számára, amiért szép fehér lent és cénát küldött viszonzásképpen, ingvállhoz vagy inghez „fodorra” valót. Ez készülhetett finom gyolcsból vagy csipkéből.⁶⁰ Az asszony a levél végén, az illő búcsúzás után még hozzátette: amilyen formát – szövés-, ill. hímzési mintát – a nagysága kért, olyant fog teljesíteni.

Sok ehhez hasonló üzletről tudunk az itt élő törökök és magyarok között.

1607 januárjában a pécsi Memi szpáhi, aki levelében igen bizalmasan „barátjának” nevezte a nálánál összehasonlíthatatlanul magasabb pozíciókat betöltő Batthyány II. Ferencet, a tőle kért és kapott 48 sing posztóval elégedetlen volt; egyrészt annak egy sing híja volt, másrészt jobb minőségűt várt volna. Az olyan „*hitvány szőrő*”, hogy ő abból semmit nem csináltathatott háza népének, így el kell, hogy adja – írta.⁶¹ Ahelyett a szpáhi kért

„egy igön jó puskát, minemőt az vitéz katonák szoktak hordozni ló hátán, olyant [!]. Ha mit küld Nagyságod, jót küldjön, hogy az Nagyságod küldöttét, ha ki megláttja [!], meg ne csúfollja [!] nálam! Jóllehet békesség vagyon, de mégis az hová megyök, velem hordozom, mert sok az gonosz embör.”

Batthyány feleségének egy vont arannyal hímzett előruhát kért, amelyet a török tiszt még nem tudott elkészíttetni, mivel a meglévő „vont arany” (aranyfonal) „*semmirekellő*”. Mind a készülő munkát, mind magát a főurat nem kevés dicsérettel – amúgy keleties módon – a következőképpen méltatta;

„Azért ha Nagyságod kérését és intését elmúlathattam volna⁶², másnak ezör foréntért is föl nem fogadtam volna az gondját. Mert oly lesz, oly, hogy embörnek szöme fénye is csak nem vész ki miatta, sok töötgetése⁶³ miatt, kivel embör szöbbit, jobbat nem látott. Minemő lesz, ha megkészöl, kit oda alá⁶⁴ sem tudnának úgy megcsinálni. Bizony Isten tudja, mi nagy költségömre leszön, az mellyet [!] köldöttem volt,⁶⁵ annál sokkal jobb és drágább, mert sok költséggel telik be. Nagyságod embörségét tekintvén föl kellött vennöm az gondját.”

Nem lehet pontosan eldönteni, hogy Memi szpáhi mikor küldte meg az elkészült ruhát. Mindenesetre majdnem öt évvel később, 1611 karácsonján, egy újabb levelében egy ruha elkészítését jelezte Batthyánynak, amelyről azt írta, hogy már régóta kész, de egyrészt nem volt kire bízni – most Varga Bálint veszi gondjaiba –, másrészt az utak sem voltak biztonságosak; a drága holmit nem merte elküldeni.⁶⁶ A ruha ára 300 Ft. A szpáhi azt kérte, a pénzt ugyanazon szolgálval küldje el, és az úr küldjön „*jó kedvőből*”, vagyis ajándékon 6 rőf világoszöld istamet⁶⁷ anyagot. Cserébe ő is mellékel ajándékban egy keszkenőt. Azt is megírta, hogy másnak ezt a nagy szívességet 1000 tallérért sem tette volna meg – ez a mondat jelzesszerű; talán valóban az 1607. évben megígért előruha elkészültéről és elküldéséről van szó.

Láttuk, hogy a hosszúra nyúlt oszmán-magyar kényszerű együttélésnek voltak kevésbé tragikus, kifejezetten gyümölcsöző oldalai is; ilyen volt a kereskedelem és a kulturális egymásra hatások hosszú sora. Azonban a rabszedés és rabkereskedelem, nem beszélve a háborús pusztításokról, falvak elnéptelenedéséről, a lakosság kiirtásáról – mindez az oszmán uralom fajsúlyos, negatív oldalát jelentette. A fentebbi Besir szpáhi feleségének sorsa – levele alapján – jóra fordult; kiszabadult a rabságból, hazatérhetett, és bár otthon semmiféle fényűzésben nem volt része, mégis örülhetett szabadságának, miként egyfelől sok török vagy rác, másfelől sok-sok magyar rab sosem szabadulhatott meg, nem láthatta viszont övéit és szülőföldjét.

Melléklet

Besir szpáhi feleségének levele Batthyány II. Ferenchez Hídvég, 1609. máj. 26.⁶⁸

(Címzés:) „Adassék ez levél az én nagyságos Batany Ferencz (Batthyány Ferenc) Uramnak nagy híven!⁶⁹

Az én éltömig való alázatos szolgálatomat ajánlom Nagyságodnak, mind az édes szerelmes Nagyságos Asszonyomnak! Isten éltesse Nagyságtokat, áldja mindön jó szerencsikvel!

Továbbá megértöttem az Nagyságtok parancsolatját, bátor⁷⁰ nagy örömet szolgállok Nagyságtoknak; az lennek – kérdi Nagyságod⁷¹ – okáját⁷² mint vehetni meg, két okáját megvehetni egy aranyon. Énnéköm az uram két okát hozott volt Peczi olá⁷³ [!] egy aranyon, én abból fontom önnön magam kezével is huszonöt singre menő keszkenőt, az feliből küldtem Nagyságtoknak az cernát. Ha penig az cernának miskalját⁷⁴ kérdi Nagyságod, mint vöhetni meg, az igen szép javának az ára egy tallér.⁷⁵

Hát Nagyságod küldjön pénzt, bizonynal az uram azt mondja, mindjárt olámegyén⁷⁶ [!] az Nagyságod parancsolataiért, meghozza mind az lent, s mind az aranyat. Örömet szolgálom Nagyságodnak, ha nagyobbat parancsolnak is, nagy örömet szolgálom Nagyságodnak! Oly embörtül küldje Nagyságod, ki hamar alájőne, mert mast Pechion⁷⁷ vásár leszön, az uram oda megyön, onnan az szépébe-jovába [!] hozhatna, valamöllyet szeretne. Ha magamnak aranyam volt volna, bizonynal megszűttem volna, s Nagyságodnak mögküldtem volna. Tudja Isten azt, hogy miulta én az rabságból hazaértem, én azulta arannyal nem varrtam, énnékem nincsen csak egy vineit⁷⁸ is. Az ki formát küldtem Nagyságodnak, azt én senkitül nem vöttem, sem nem láttam, hanem csak magamtul tanultam, mert én oly igen szegény nyomorult helyön lakom, itt működönk nincsen semmi jónak böcsületi, kiben mü gyönyörködénk, hanem csak szögénsig; talám asszonyom őnagysága nem hiszi, hogy annyi arany megyön reája, küldjön őnagysága mérték szörint, én megszövöm, annak utána mérjék meg az övét, lássák, ha igazságot cseleködtem, avagy nem.

Az édös szerelömes [!] asszonyomat röttenetösen kéröm, küldjön az én két leányomnak egy-két ruhának valót; tudom, őnagyságának sok ruhája vagyon olyan, kiből küldhet az édös fia egészségéért. Én is hamar hozatok fejöre lent, szép cernát Asszonyomnak Nagyságának, megküldtem fodornak valót. Isten éltesse Nagyságtokat! Isten velönk!

Datum ex Hidvegi,⁷⁹ Maii 26. die Anno Domini 1609.

Az mőly formákra kért Nagyságtok, formálok magamtól is, jóllehet mast ilyen hamar nem lehetött, mindazáltal el is nem múlatom, hanem annak mög köll lönni, Nagyságtoknak megküldöm.

Beser isz pája, Beser isz pájáné nagy örömet szolgál Nagyságtoknak, a' miben kévántatik.⁸⁰

Jegyzetek

¹ BARLAY Ö. Szabolcs: *Romon virág. Fejezetek a Mohács utáni reneszánszról*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1986.

² H. TAKÁCS Marianna: *Magyarországi udvarházak és kastélyok*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970: 190–191, 218, 236. o. Sopronkeresztúr (Sopron vm.) ma: Deutschkreutz, A.; Nagybicse (Trencsén vm.) ma: Bytča, SK.

A csipkés pártázatú kastélyokra példa: Frics (Sáros vm., ma: Fričovce, SK), Frigyesvágása (Szepes vm., ma: Frydman, PL) stb. Erdélyben pl. Alvinc (Vințu de Jos), Aranyosmeggyes (Medieșul Aurit, RO) stb.

³ Maga a szó is oszmán-török eredetű: dolama, dolmán, dolmány. Lásd: KAKUK Zsuzsa: *A török kor emléke a magyar szókincsben*. (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 23.) Budapest: Akadémiai Kiadó, 1996: 21, 268–269. o.; PÁSZTOR Emese: *„Portai módi”. Beszélhetünk-e török divatról a XV–XVII. századi magyar főúri otthonokban?* In: J. ÚJVÁRY Zsuzsanna (Szerk.): *Az oszmán-magyar kényszerű együttélés és hozadéka*. Piliscsaba: PPKE BTK, 2013: 121–140., 128. o.

⁴ HÖLLRIGL József: *Magyar és török viseletformák a XVI–XVII. században*. In: DOMANOVSKY Sándor /Szerk./: *Magyar művelődéstörténet. III. köt. A kereszténység védőbástyája*. Budapest: Magyar Történelmi Társulat, é. n. (reprint): 359–360. o.

⁵ HÖLLRIGL I. m. 361. o.

⁶ PÁSZTOR 2013. I. m. 128–129. o.

⁷ Az ing leírása: SZILÁGYI András (szerk.): *Esterházy-kincsek. Öt évszázad műalkotásai a hercegi gyűjteményekből*. Budapest: Iparművészeti Múzeum, 2006–2007: 97–98. o.

⁸ KAKUK I. m. 270–271. o.; PÁSZTOR 2013, I. m. 126–127. o.

⁹ NEMES Mihály: *Magyar viseletek története*. Budapest: Méry Ratio, 2002: 44. o. A ruhadarab leírása: SZILÁGYI András: *Az Esterházy-kincstár Esterházy Péter előszavával*. Budapest: Helikon Kiadó, 1994: 87. o.; SZILÁGYI 2006–2007. I. m. 90. o.; A mente anyagának, mintázatának leírása: PÁSZTOR Emese, in: GERELYES Ibolya /Bev., szerk./: *Nagy Szulejmán és kora*. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 1994: 94. o.

¹⁰ H. KOLBA Judit–LÁSZLÓ Emőke–VADÁSZI Erzsébet: *Radványszky Béla és műve a kutatások mai tükrében*. In: RADVÁNSZKY Béla: *Magyar családélet és háztartás a XVI–XVII. században*. I–III., Budapest: Helikon Kiadó, é. n., I. kötet, 293–330, 314–315. o.

¹¹ PÁSZTOR Emese: *„Aranyas bársonypaplan, veres díván szőnyeg és kamuka szuperlát” Textíliák az erdélyi fejedelmek udvarában*. In: UDVARHELYI Erzsébet (szerk.): *Fejedelemszönyvek és a vallásszabadság Erdélyben*. Veszprém: Boldog Gizella Főegyházmegei Gyűjtemény, 2016: 136–151, 143. o.

II. Rákóczi Ferencről tudjuk, hogy vadászatok után, a tűz előtt „törökösen” üldögélt ilyen portai vánkoston. PÁSZTOR 2013, I. m. 133. o.

¹² PALOTAY Gertrúd: *Oszmán-török elemek a magyar hímzésben (184 képpel)*. Budapest: Magyar Történelmi Múzeum, 1940: 16. o.

¹³ PÁSZTOR 2013, I. m. 138. o.

¹⁴ Zíámet- vagy „zaim”-birtok: a török hódoltságban oszmán tiszteknek vagy előkelőbb szpáhiknak kiosztott birtok, amelynek éves jövedelme: 20.000–100.000 akcse (400–2000 Ft) között mozgott.

¹⁵ Értsd: aranyozott.

¹⁶ Skófiomos: aranyfonallal szőtt, hímzett, illetve díszített. Skófiom: vont aranyzál vagy vont ezüstzál aranyozva – ezzel hímeztek.

¹⁷ Caprang, caprag, csáprág: ‘díszes lótakaró’. Skófiomos caprang: ‘aranszövésű, díszes lótakaró’.

¹⁸ Kármány/ kármán formájú: karamániai török-perzsa ízlésben készített, virágokkal kivart áru, ill. jelen esetben nyereg. ZSÁMBÉKI László: *Magyar művelődéstörténeti kislexikon*. (Tudománytár), Budapest: Könyvértékesítő Vállalat, 1986: 225. o.

¹⁹ Egy-egy ilyen „főló” értéke 600 és 1000 tallér (900 és 1500 magyar forint) között mozgott, sőt annál magasabb értéket is képezhetett. J. ÚJVÁRY Zsuzsanna: „Az szegény anyámat immáron teljességessen megemészti az sok siralom.” *A török kori Magyarország élete egy muszlim rab viszontagságai tükrében*. Keletkutatás, 2002–2006, őszi szám, 102–130, 112–113. o.

²⁰ „Jancsár” patyolat: a legfinomabb és egyben a legdrágább vászon, amely fátyolszerűen áttetsző volt. A női ingvállakat és a női keszkenőket ebből varrták. PÁSZTOR 2013. I. m., 122. o.

²¹ Vég: textil hossz mérték, 6–82 m, átlagosan: 28,0 m. BOGDÁN István: *Régi magyar mértékek*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1987, 60. o.

²² Vö. J. ÚJVÁRY I. m., passim.; TARKÓ Ilona: *Sarcalku Batthyány I. Ádám idején*. In: J. ÚJVÁRY Zsuzsanna (szerk.): *Batthyány I. Ádám és köre*. Piliscsaba: PPKE BTK, 2013: 155–181. o, passim.

²³ Mind a csizma, mind a csizmakészítéssel kapcsolatos kifejezések – csizmadia, csiriz, szattyán (perzsa átvétel) – oszmán-török eredetű, de délszláv közvetítéssel került hozzánk. KAKUK I. m. 9, 15, 25, 283. o.

²⁴ NEMES I. m. 11. o.

²⁵ TOMPOS Lilla: *A díszmagyar – a magyar díszviselet története*. Mercurius Kiadó: Budapest, 2005, 15. o.

²⁶ H. KOLBA – LÁSZLÓ – VADÁSZI I. m. 317–318. o.

²⁷ Rőf: ulna, 58,3–78,3 cm, gy.: 62,0 cm. A bécsi rőf: 77,76 cm. BOGDÁN I. m. 59. o.

²⁸ Az összeírásban 428 Ft 70 dénár szerepel, bár a helyes szorzási érték: 431 Ft 25 dénár. Gróf Thurzó Borbála menyegzőjére Bécsben vásárolt drágaságok. 1612. március 22. In: RADVÁNSZKY I. m., II. kötet, 74. sz., 143–147. o.

²⁹ RADVÁNSZKY I. m., I. kötet, 92. o.

³⁰ HÖLLRIGL I. m. 374–381. o.

³¹ Rece, recsecsipke: háló, csomózott, négyzetes lyukú csipke, ingvállakat és előkötőket, ágyszöveteket készítenek belőle. Ezeket is, az úrihímzéshez hasonlóan, nemesi udvarházakban készítették. KŐSZEGHY PÉTER (főszerk.): *Magyar művelődéstörténeti Lexikon, közép- és kora újkor*, Budapest: Balassi Kiadó, 2009: IX. kötet, 396–397. o.

³² RADVÁNSZKY I. m. 93–94. o.

³³ Palmetta: általában szimmetrikus, stilizált pálmalevél-minta, az ókori világban igen kedvelt díszítőmotívum; az örökkévalóság szimbóluma. Ósi motívumunk a honfoglalás korából az indás-palmettás díszítés. A muszlim díszítőművészetbe perzsa közvetítéssel került, gyakran asszimmetrikus, nagy levelekből áll. In: HOPPÁL Mihály–JANKOVICS Marcell–NAGY András–SZEMADÁM György: *Jelképtár*. Budapest: Helikon Kiadó, 1994: 174. o.

³⁴ A gránátalma a Szentföldről származó növény, szimbolikája igen gazdag: a sok mag miatt a bőségnek, a termékenységnek és egyúttal a megújulásnak, a halhatatlanságnak is a megtestesítője. A középkorban a sokmagvú gránátalmát Szűz Mária erényeivel és mérhetetlen irgalmával hozták összefüggésbe. Mátyás király trónkärpitját is ez díszítette. Keleten a gránátalma-motívum a 16. században terjedt el, és az iszlám kultúra leggyakoribb díszítőmotívumává vált. HOPPÁL–JANKOVICS–NAGY–SZEMADÁM I. m. 75–76. o.

³⁵ A szoknyát és a vállfűzőt az Esterházy-hagyomány Esterházy Pál nádor (1635–1713, nádori méltóságát 1681–1713 között viselte) első feleségének, Esterházy Orsíkának, majd a másodiknak, Thököly Évának tulajdonítja. A kép leírása: SZILÁGYI 2006–2007 I. m. 123–126. o.

³⁶ V. EMBER Mária: *Úrihímzés. A Magyar Nemzeti Múzeum Gyűjteménye*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981: 15. o., passim.

³⁷ Törökül: *bula*. A török eredetű *bulya* szót a magyarban kétféle értelemben használták: 1. rabul ejtett vagy kótyavetyén vásárolt török nő, aki a háztartásba bekerült, 2. török varró vagy hímző asszony. Mivel ezek a nők finom fehér vászon vagy gyolcs anyagokat szőttek és hímztek, már a 16. század második felében kialakult egy másodlagos jelentése is: finom vászon, patyolat. Így a „bulyavászonból” készült inget „bulyaingnek” nevezték. Használtak „bulya köntöst” és „bulya kapcát” is. KAKUK I. m., 16, 26, 251. o.

³⁸ Vö. BALOGH Jolán: *Az erdélyi renaissance*. Kolozsvár: 1943. I. kötet, passim; BALOGH Jolán: *Az erdélyi renaissance*. Budapest: Attraktor Könyvkiadó, 2018: passim.

³⁹ Szegefű: a világi szerelem és az életöröm jelképe. A kerti szegefű a lovagkorban, a 13. században tűnik fel Európában. Nevének alapja az, hogy alakja emlékeztet a szegre, ill. az Indiából származó, illatos fűszerre, a szegefűszegre. (Szent Lajos király legendájában úgy szerepel, hogy a király nevezte el ekként, aki Tuniszban találkozott a növényvel, amikor seregében pestisjárvány tört ki. A király ezzel gyógyított, de maga is belehalt a betegségbe.) A pestis gyógyítására is használták, ezért pestisfűnek is mondták. Nevezték Szent Lajos-, Nagy Károly-,

Szent László-füvének is. In: RAPAICS Raymund: *A magyarság virágai*. Budapest: Királyi Magyar Természettudományi Társulat, 1932 (reprint, 1986): 174–196. o.

⁴⁰ Tulipán: a magyar ornamentika legkedveltebb virága, motívuma a teljes Kárpát-medencét behálózta. Az életnek, a földön túli életnek a jelképe. Az úrihímzéses úrasztali terítők tulipánjai az örömet, az örökélet reményességét sugározzák. POCSAINÉ EPERJESI Eszter: *Régi magyar úrihímzések*. In: Zempléni Múzsza 2016, №4; Művelődés, 2017 (LXX). június. <https://muvelodes.net/enciklopedia/regi-magyar-urihimzesek>, letöltve: 2022. március 8.

⁴¹ Rózsa: az antik művészetben ez a virág jelképezte a szépséget, a szerelmet, a tisztaságot, a tavaszt és a nyarat. A középkorban Szűz Mária jelképévé vált, innét kapta a nevét a rózsafüzér is. A reformációtól ismeretes az evangélikusok szimbóluma, az ún. Luther-rózsa. Az ötszirmú rózsa jelképezi a hitet. A rozetta a rózsának stilizált formája. In: POCSAINÉ EPERJESI 2017, I. m.

⁴² Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszony és hímzőasszonya, Putnoki Klára úrihímzéses úrasztalterítőről vö: POCSAINÉ EPERJESI I. m.; vö.: POCSAINÉ EPERJESI Eszter–RÁDAINÉ BODNÁR Katalin: *Török hímzésű úrasztalterítők a Sárospataki Református Kollégium Múzeumában*. (A Pataki Iskolamúzeum Gyűjteményei V.); vö.: POCSAINÉ EPERJESI Eszter–RÁDAINÉ BODNÁR Katalin: *„Legyen kedves az Úr előtt ez ajándék...” A Sárospataki Református Kollégium Múzeumának úrihímzéses úrasztali terítői*. Sárospatak: Hernád Kiadó, 2014.

⁴³ Ez a motívum I. Szülejmán szultán (1520–1566) idejében alakult ki, és elnevezése is „négyvirágos stílus”. SZŐKE Ana Maria: *XVII. századi virágtöves hímzések az Erdélyi Nemzeti Történelmi Múzeum Textilgyűjteményében*. In: TAMÁS Edit (szerk.): *Erdély és Patak fejedelemasszonya, Lorántffy Zsuzsanna. Tanulmányok születésének 400. évfordulójára*. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek 41.) Sárospatak: 2000, II. kötet, 147–169., 148. o.

⁴⁴ Ember Mária az úrihímzésben 25 féle öltéstechnikát különböztetett meg. H. KOLBA – LÁSZLÓ – VADÁSZI I. m. 313. o.

⁴⁵ H. KOLBA – LÁSZLÓ – VADÁSZI I. m., 313. o.

⁴⁶ POCSAINÉ EPERJESI Eszter: *A Lorántffy hímzőműhely úrihímzéses úrasztali terítői a Sárospataki Református Kollégium Múzeumában*. In: TAMÁS Edit (szerk.): *Erdély és Patak fejedelemasszonya, Lorántffy Zsuzsanna. Tanulmányok születésének 400. évfordulójára*. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek 41.) Sárospatak: 2000, II. kötet, 141–145, 141. o.

⁴⁷ Régiesen k-val írták a virág nevét.

⁴⁸ Idézi: RAPAICS I. m., 186. o.

⁴⁹ Lippay János (1606–1666): Lippay György esztergomi érsek öccse. Pozsonyi, majd bécsi iskolái elvégzése után belépett a jezsuita rendbe, jeles tudós, filológus, botanikus lett. Ő írta meg az első magyar nyelvű kertészeti szakkönyvet *Posoni kert* címen. A könyv megjelenése: Nagyszombat, 1664. Megjelent reprintben 1964-ben, az Akadémiai Kiadónál.

⁵⁰ RAPAICS I. m., 186. o.

⁵¹ Például Rhédey Júlia hímzésmintái. Vö. PALOTAY Gertrúd: *Régi erdélyi hímzés-mintarajzok*. (Erdélyi Tudományos Füzetek), Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1941, 131. szám.

⁵² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Batthyány család levéltára, Missiles, P 1314 No. 6593. Besir szpáhi és felesége, Besir „szpáhiné” levele Batthyány II. Ferenchez. Hídvég, 1609. május 26.

⁵³ Németújvár, ma: Güssing, A. A Batthyányak nyugat-magyarországi birtokainak fő központja. Batthyány I. Ferenc horvát-szlavón bán, majd királyi tanácsos 1524-ben kapta birtokadományként II. (Jagelló) Lajos (1516–1526) királytól.

⁵⁴ Oka vagy okka: eredetileg török súlymértékegység = 400 dirham = 1,26 kg. BOGDÁN I. m. 116. o.; KAKUK I. m. 162–163. o.

⁵⁵ Arany forint (dukát): a 16. század elején egy arany még 100 magyar dénárt tett ki, de az arany és ezüst arányának eltolódása következtében 1604 körül egy arany forint 180 magyar dénárt, azaz 1,80 kamarai forintot, 1606-ban 190 magyar dénárt tett ki. Vö. HUSZÁR Lajos: *Pénzforgalom és pénzértékviszonyok Sopronban*. In: DÁNYI Dezső–ZIMÁNYI Vera: *Soproni árak és bérek a középkortól 1750-ig*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989: 23–63, 51–52. o.

⁵⁶ Sing: ulna, rőf, főként textíliák mérésére használt mértékegység. Általában: 62 cm, a bécsi ennél hosszabb volt: 77,75 cm. BOGDÁN I. m. 59–60. o.

⁵⁷ Miskál, miskál: arab, ill. török súlymérték. Igen értékes áru, igazgyöngy és ezüst vagy aranyszál (skófiom) súlymértéke, 4–5 gr. Másik jelentése: aranypénz. HÓMAN Bálint: *Magyar Középkor*. Máriabesenyő–Gödöllő: 2003. (reprint), Apróságok: Miskál. <http://mek.niif.hu/07100/07139/html/0010/0034/0008-3bc.html>. (Letöltve: 2022.03.21.)

⁵⁸ Tallér, ezüst tallér: egy tallér 100 kamarai dénárt, azaz egy kamarai forintot tett ki, míg az 1640-es években 150–155 dénárt ért. HUSZÁR I. m. 54. o.

⁵⁹ Hídvég párkánya Oroza és Siófok között kb. félúton található. A palánkban 1580-ban szám szerint 44 műsztahfizt (előkelő várvédő gyalogost), 3 tüzért és 49 fáriszt (lovast), összesen 96 katonát írtak össze. Egy 1607. évi zsoldlista

szerint – itt csak a zsoldosok szerepelnek – 12 lovas, közöttük egy keresztény rác, valamint 13 azab (gyalogos), közülük 5 keresztény rác szolgált. HEGYI Klára: *A török hódoltság várai és várkatonasága*. (História Könyvtár, Kronológiai Adattárak 9.), Budapest: MTA Történettudományi Intézete, 2007, II. kötet, 1121–1127.

⁶⁰ RADVÁNSZKY I. m., I. kötet, 46. o.

⁶¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Batthyány család levéltára, Missiles, P 1314 No 30.929. Memi szpáhi levele Batthyány II. Ferenchez. Pécs, 1607. január 28. (Tarkó Ilona átírását használtam fel.)

⁶² Értsd: 'elszalasztottam volna'.

⁶³ Értsd: 'töltögetése, töltöttsége, hímzettsége'.

⁶⁴ Értsd: 'az Oszmán Birodalomban'.

⁶⁵ Értsd: 'a szpáhi előzőleg küldött már ilyen árut Batthyáynak'.

⁶⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Batthyány család levéltára, Missiles, P 1314 No 30.928. Memi szpáhi levele Batthyány II. Ferenchez. Pécs, 1611. december 26.

⁶⁷ Istamet, istamét, stamét: 'jó közepes minőségű posztó'. ENDREI Walter: *Patyolat és posztó*. (Mikrotörténelem), Budapest: Magvető Kiadó, 1989: 226. o.

A stamét rőfje Sopronban 1611-ben 2,51 kamarai Ft volt, míg a legdrágább posztó, a skarlát – az 1630-as években – 10 Ft körül mozgott. DÁNYI-ZIMÁNYI I. m., 366, 360. o.

⁶⁸ A magyar nyelvű levelet doktoranduszaim, Illik Péter és Martí Tibor írták át egy közös program keretében. Az ő átírásukat felhasználtam a levél közlésénél. A levelet a mai központozás és helyesírás szerint írtam át, a tulajdon- és földrajzi neveket azonban eredeti írásformában megtartottam.

⁶⁹ Példaként idézem betűhíven a levélíró címzését annak erős lágyítására, palatalizációjára: „Adasek ez levelj az en nyagysagos Batany Ferencz uramnak nagy hiveny” Egyéb példák: „éltömigy”, „Nyagyságytokat”, „tanuljtam” „sengjre vöhetny meg”, szereljmes stb.

⁷⁰ 'Ámbár.'

⁷¹ A szó után javítás.

⁷² Súlyát; ok(k)a: török híg és száraz súlymértékegység: 1,55 l; 1,16 kg. BOGDÁN I. m., 100. o.

⁷³ Pécs alól.

⁷⁴ Miskál, lásd fentebb.

⁷⁵ Mind a mértékegységből, mind az árából egyértelmű, hogy aranyfonalról van szó.

⁷⁶ 'Alámegyen'.

⁷⁷ Pécsen, Pécssett.

⁷⁸ Mértékegység, nem azonosítható. Vö. BOGDÁN István: *Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig*. /A Magyar Országos Levéltár Kiadványai IV/. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1991.

⁷⁹ Hídvég: lásd fentebb.

⁸⁰ Eredeti levél, pecsét nélkül.

CSELÉNYI István Gábor †

Szófia-látomások

I. rész

A jó keresztények az Ószövetségből általában csak a nagy, jelentős könyveket idézik (Mózes öt könyve, Királyok könyvei, Krónikák, Zsoltárok, Próféták könyvei ez nem egy bibliai könyv, hanem több könyvnek a gyűjtőneve, ezért nem írjuk nagybetűvel, ugyanúgy, mint a „bölcsségi”-t), legtöbbször átsiklanak a *bölcsségi könyvek* fölött, amelyek közül Jób könyve, a Példabeszédek könyve és a Prédikátor könyve a zsidó és protestáns kánonnak, az ún. *Tanaknak*,¹ a héberül írt kánonnak is részei. Rajtuk kívül pedig Jézus, Sirák fia könyve és a Bölcsség könyve az ún. *Septuagintában*, a görögül írt Ószövetségben (az ún. hetvenes fordításban) jelennek meg, amelyeket a katolikus és ortodox egyház kánoninak ismer el, az előbb említetteket pedig ún. deuterokanonikusaknak (másodlagosan kánoninak), sőt akár apokrif könyveknek nevezik. Nos, ezekben a könyvekben feltűnik egy titokzatos fogalom, sőt személy: a *bölcsség*, amelyet/akit a Tanak *Hokmának*, a Septuaginta pedig *Szophiának* nevez. Utóbbira a meghonosuló gyakorlat szerint is Szófia alakban hivatkozunk a továbbiakban.

*

Hokma-Szófia az Ószövetségben

A *Bölcsség könyve*, amely Kr. e. 50 és 100 között görögül keletkezett Alexandriában, ezt a kérdést veti fel Szófiáról:

„Hogy mi a bölcsség és hogyan keletkezett, elmondom, és nem rejtem el titkát előletek. Sőt inkább mindjárt a kezdetektől fogva megvizsgálom; amit csak tudok róla, nyíltan feltárom, és nem kendőzöm el az igazságot” (Bölcs 6: 22).

Ebből a feltáró munkából számtalan példát lehetne idézni, talán mégis az egyik legszemléletesebb *látomás Szófiáról* az, amit ugyanebben a 6. fejezetben olvashatunk, és ez így hangzik:

„¹²A bölcsség ragyogó és hervadhatatlan, könnyen felismerik, akik szeretik, és megtalálják, akik keresik.¹³ Már előre megmutatkozik azoknak, akik vágyódnak rá.¹⁴ Aki korán reggel keresni kezdi, nem kell fáradnia, mert ajtajánál ülve találja.¹⁵ Róla elmélkedni tökéletes okosság, és aki érte virraszt, hamar megszabadul a gondtól.¹⁶ Hisz maga megy, s megkeresi azokat, akik méltók rá, barátságosan megjelenik nekik az utakon, és minden szándékukban találkozik velük” (Bölcs 6: 12–16).

Sajátos *Szófia-misztikával* van itt dolgunk, amely leginkább az *iránta való szerelem* kategóriájával írható

le. Érdeemes felfigyelnünk: Szófia – akárcsak már előzménye, Hokma is – nő, sőt a *nőiség forrása*. Ez tehát nem a szerzetesnők Krisztus mint vőlegény iránti rajongása, hanem a férfiak szerelmük iránti lángolására emlékeztet. A szentíró így vall erről: „Őt szerettem és kerestem ifjúkoromtól, s azon voltam, hogy kedvesemmé tegyem” (Bölcs 8: 2). Ám, aki úgy vélekedne, hogy hölgyről, emberi teremtményről van itt szó, a látomás nyelvi megfogalmazása pontosan eligazítja: „Nemes származásával dicsekszik, mivel Istennel együtt lakik. A mindenség Ura megkedvelte, mert be van avatva Isten ismeretébe, és műveiben ő a tanácsadója” (Bölcs 8: 3–4). Egy további hely ezt így folytatja: „Jelen volt akkor is, amikor a világot teremtetted” (Bölcs 9: 9). Szófia tehát egyértelműen személyes valóság, akár Társteremtőnek is nevezhetjük.²

Ez a gondolat egyébként már a *Tanakban* is megfogalmazódik: „Az Úr szerzett engem útjai elején, kezdetben, mielőtt még bármit is alkotott volna” (Péld 22: 8). Szófia tehát nem egyszerűen megszemélyesített fogalom, még csak nem is Isten egyik tulajdonsága, hanem a Teremtő társa, sőt szerelme (*Amón Jahve*). Úgy is mondhatjuk: *Szófia Isten női oldala*.³

A Szófia-látomásokhoz sorolhatjuk *Jézus Sirák fia könyvét* is, más néven *Ben Sira bölcsességét*, amelyet a Vulgatából *Ecclesiasticus* néven ismerünk. Egy egyiptomi izraelita héberül írta, unokája, *Jézus ben Sirach* fordította görög nyelvre. Valószínűleg a Kr. e. 2. századból származik, és a Példabeszédek könyvéhez hasonló verseket és mondásokat tartalmaz. Ebben találjuk ezt a *víziót a Bölcsességről*, így festi meg transzcendens valóságát:

„³Én a Fölségesnek szájából születtem, s ködként borítottam be az egész földet. Fönt, a magasságban volt a lakóhelyem, és a trónusom felhőoszlopon állt. Bejártam egymagam az égi köröket, megjártam a szakadékok mélységét. A tenger hullámain és az egész földön, minden nép s nemzet közt uralkodó voltam.” (Sirák 24: 3–6)

A könyv Szófia kozmikus dimenzióját tárja fel, akit leginkább *Világléleknek* nevezhetnénk.

Vallástörténeti párhuzamok

Az utóbbi évtizedek egyik legégetőbb kérdése: vajon *honnan származik*, milyen spirituális háttérből nő ki ez a csodálatos nőalak? Nos, mindenekelőtt a *vallástörténeti előzményeket* érdemes szemügyre vennünk. Még ha a radikálisan monoteista Biblia túl is lépett ezeken az előzményeken, tagadhatatlan, hogy voltak ilyen előzmények. Napjainkban egyre többen fedezik fel, hogy Hokma-Szófia rokonságban áll számos ősvallás istennőivel. *Asphodel Long* angol történész megjegyzi, hogy a bölcsesség, amely az Ószövetségben egyértelműen női személy, párhuzamba állítható a nő-istenek – mint termékenységi istenségek – más ősi, közel-keleti megnyilvánulási formáival, egyebek közt *Ízisz* egyiptomi istennővel, valamint a babiloni *Astarte (Istár)* és *Tiamat* istennőkkel; vagy a hellén istennőkkel, mint *Démétér*, *Rhea* és a korábbi *Athéné*, vagy a latin *Vénusz*.

Ebben a rokonsági sorban helyezhető el a magyarok ősvallásában a *Boldogasszony*, vagyis az *Ég királynője kultusza*, amely sumér gyökerekre mutat vissza.⁴ Korábbi esztergomi lelkipásztorként valósággal beleborzongok, hogy a város neve *Ister* folyó nevére, ez pedig *Istár* istennő nevére emlékeztet, aki a Boldogasszony alakjában jelent meg őseink hitvilágában, majd tovább élt, sőt él *Babba-Mária* kultuszában! Kis túlzással azt mondhatnók: mi, magyarok szellemi rokonságban állunk az ősi kultúrák népeivel, a mi Babbánk pedig az ősi vallási kultúra egyik főszereplővel, Szófiával is!

Ebből a gazdag szellemi háttérből érdemes kiemelni *Ízisz alakját*. Tudjuk, a késői római

birodalomban széles körben tisztelték. A legbeszédesebb leírást *Lucius* adta kezünkbe *Metamorphoses* című regényében. Vallomását egyfajta *Szófia-vízió*nak tekinthetjük. Itt írja le, hogy Ízisz meglátogatta őt álmában, mondván:

„Íme, Lucius, eljöttem, sírásod és imádságod arra ösztönzött, hogy segítek neked. Én vagyok az, aki mindennek a természetes anyja, az univerzum úrnője és kormányzónője, az isteni hatalmak főnöke, mindazok királynője, akik a mennyben és a pokolban laknak; az égi bolygók és a tenger szélei akaratom szerint vannak elhelyezve. Istenségemet az egész világon sok név imádja, mert a frígiaiak *Pessinunticának*, az istenek anyjának neveznek; az athéniak *Athénének* hívnak; a ciprusiak *Páfiai Aphroditének*; a krétaiak *Dianának*; a szicíliaiak *Persepinének*; és az eleusziak ősi istennőjüknek, *Ceresnek*, vagyis kukorica anyjának. Van, aki *Junónak* hív, van, aki *Minervának*, van, aki *Herának*, mások *Bellónának*, ismét mások *Hecaténak* vagy *Rhamnusinak*. De az etiópok, akik a Keleten laknak, és az egyiptomiak, akik kiválóak mindenféle ókori tudásban, és megfelelő szertartásaikkal szoktak imádni, valódi nevemen, *Ízisz királynénak* szólítanak.”⁵

Ez a kivonat kiválóan összefoglalja azt a sok nevet, amelyekkel valamiféle *anyaistennőt* imádtak a mediterrán kultúrkörben. Ez esetben nem egyszerűen az istennőről van szó. Szinte mindegyik megjelenési formájában hozzákapcsolódik a *bölcsesség motívuma* is. A nagymértékben kopt görög szövegeket tartalmazó *Nag Hammadi könyvtárban* számos olyan szöveget találunk, amelyek leírják és dicsérik a bölcsességet. Az egyik legjelentősebb a *Trimorf Protennoia*, amely így kezdődik:

„Protennoia vagyok, szellemem a Fényben lakozik. Én vagyok az a mozgató erő, amely mindenben ott hat, akiben a Mindenség arcot ölt, az Elsőszülött azok között, akik világra jöttek, az, aki a Mindenség előtt létezik. Mint Protennoiát, különféle neveken szólítanak, pedig egymagamban létezem, hiszen tökéletes vagyok. Láthatatlan vagyok a láthatatlan gondolat valóságában. A mérhetetlen, kimondhatatlan dolgokban tárulok fel. Felfoghatatlan vagyok, hiszen senkisémet érthet meg. Minden lényben én cselekszem. (...) Egyetlen vagyok, az Örök Nő, akihez nem férhet a bűn árnyéka sem. Én vagyok a Hang Anyja, sokféleképpen beszélek, kiteljesítem a Mindent. Bennem lakozik a tudás, a dolgok ismerete, amely örökkévaló. Én beszélek minden teremtményen keresztül, számomra Mindenki ismert. Én vagyok az, aki felemelem a Hang hangját azoknak a füléhez, akik ismernek engem, ők a Fény Fiai.”⁶

Asera titka

A zsidóság korábbi ősvallásában *Asera istennő* hordozta ezeknek a női lételveknek, vallástörténeti párhuzamoknak a hatását.⁷ Megjelenik az Ószövetség lapjain is, *Égkirálynője (Möleket Hassámajim)* név alatt Jeremiás könyvében, a Jer 17:18-ban, sőt a 44. fejezetben többször is említést nyer, amiből kiderül, hogy az izraeliták egy része – többségükben asszonyok – tömjén- és italáldozatokat mutattak be neki, amit a próféta nagy erővel kárhoztat ugyan, azonban ez jelzi, hogy a babiloni fogság előtt jelentős tábora és kultusza volt. Az ószövetség neves szakértője, *Rózsa Huba* szerint a korszak határáig a zsidóság életében még megvolt a politeizmus.⁸ Hogy *Asera* is jelen volt az ősi vallásban, ennek legtöbb korai bizonyítéka Izrael és szomszédai régészeti felfedezéseiből származik.

Ennek fontos példája az 1928-ban a régészek által az ókori *Ugarit* városához tartozó *Ras-Shamra* helyszínén feltárt, Krisztus előtti időkből származó papi könyvtár, amely kánaáni és héber leletekkel rendelkezik. E leletek fontos vonása a szomszédos Izraellel való hasonlóság volt, amelynek mennyei

Pantheonja egy Él elnevezésű mennyei Atyából és feleségéből, Aserából (Athirat), a menny seregét alkotó hetven fiú anyaistennőjéből állt. Az érdeklődés magasra szökött, amikor Izrael és szomszédja, Ugarit papi könyvtárának hasonlóságai világossá váltak. Bár az Ashera (Asera) név megtalálható a Biblia héber szövegében, mindig negatív megvilágításban és „álnéven” emlegették, ti. fák ligeteként vagy oszlopként fordították. A próféták elítélték imádatát, ezért őt kánaáni szomszédaiak átkos hatásának tekintették.

Kuntillet a Khirbet 'Ajrudnál végzett ásatásai során rábukkant egy fontos feliratra, amely így hangzik: „YHWH és az ő Aserája.” *William Dever*, a bibliai régész több cikket és könyvet írt ebben a témában, bemutatva a lelet jelentőségét az izraeli kultúra folyamatában. Véleménye szerint Aserát ott találjuk az izraeliták hitvilágában, akit el kell ismerni, de nem kell imádni.⁹ A bibliakutatók szerint Izrael később, hogy elkerülje Asera-Égkirálynője imádatát és fenntartsa az egyistenhitet, egyszerűen Bölcsességnek, Sekinának, azaz isteni Jelenlétnek nevezték, ellentétben a választott nép szomszédjaival, akik nyíltan elismerték a Mennyei Anyát. A fa vagy az oszlop szimbóluma bizonyára erősen utal az *élet fájához* való kapcsolódásra.¹⁰

A *Kabbala* még ennél is továbbmegy. A *Bahir* című kabbalisztikus zsidó írás szerint Istennek van egy női párja, Jahve hitvese, felesége, akit „bölcsességnek” (Hokmának) neveznek, aki segített ennek a világnak a megteremtésében.¹¹ Ennek a gondolatnak a forrását Péld 8: 23–31-ben jelöli meg:

„²³Az idők előtt alkotott, a kezdet kezdetén, a föld születése előtt.²⁴ Amikor létrehozott, még ősvizek sem voltak, és a forrásokból még nem tört elő víz.²⁵ Mielőtt a hegyek keletkeztek volna, korábban hívott létre, mint a halmokat,²⁶ amikor a földet és a mezőket még nem alkotta meg, és a föld első rögét sem.²⁷ Ott voltam, amikor az eget teremtette, s az ősvíz színére a kört megvonta,²⁸ amikor a felhőket fölerősítette, s az ősforrások erejét megszabta;²⁹ amikor kijelölte a tenger határát – és a vizek nem csaptak ki –, amikor megrajzolta a föld szilárd részét.³⁰ Ott voltam mellette, mint a kedvence, napról napra csak bennem gyönyörködött, mindig ott játszottam a színe előtt.³¹ Ott játszottam az egész földkerekségen, s örömmel voltam az emberek fiai között.”

Szembetűnő, hogy Hokma-Szófia alakjából itt már eltűnnek az istennői szerepkör attribútumai, már csak *teremtény*, bár *első, a teremtények között*. A biblikusok között ugyan vita folyik arról, hogy Szófiát személynek vagy személytelen valóságnak kell-e tekinteni, de a „teremtett személy” fogalma mindenképpen „belefér” az Ószövetség miliójébe, az angyalok analógiájára. Nem lehet véletlen, hogy Szófiát a keresztény ikonfestészetben is gyakran ábrázolják angyalnak. A *hüposztaziálódás* teljes fokát majd az Újszövetség hozza meg.

A Szófia-látomások közé kell sorolnunk a *Ruachról, Isten Lelkéről* szóló híradásokat is. Ezt a belső kötést megtaláljuk a Bölcsesség könyvében:

„Benne [Szófiában] ugyanis lélek van: értelmes és szent, egyetlen, sokféle és finom, ékesen szóló, gyors és szeplőtelen..., jótékony, emberbarát, kegyes, állhatatos, szilárd, minden erővel teljes, mindent látó, minden szellemen áthat, az értelmeseken, tisztákon, legfinomabbakon. Mert minden gyorsnál gyorsabb a bölcsesség” (Bölcs 7: 22–24).

Ez a hely egyszerre Szófia- és Lélek-látomás, mert a kettő belső azonosságára épül.

Ha némiképp előrettekintünk az időben, feltűnik, hogy az ősegyház is mennyire egybekapcsolja a bölcsesség és a lélek fogalmát. *Irenaeus* a biblia legelső szavát (*bö-résít, en arché*) úgy értelmezi: ez a „kezdet” „mindennek anyja”, amit rögtön a 2. vers világít meg, amely Isten Lelkéről (Ruach Elohim) beszél, aki anyamadarhoz hasonlóan lebeg az ősvizek fölött. Ha ennek a megközelítésnek egyik legelső megfogalmazását keressük, azt a Teremtés könyvének arámi változatában, a *Targum Neofitiben* találjuk, amely ezt a két kezdő verset így fordítja:

„Az Úr kezdettől fogva a bölcsesség-anya által teremtette és tökéletesítette az eget és a földet.” Az ősi tanúságtétel ennek alapján fejt meg az Isten-képmás gondolatát: „Isten a maga képére és hasonlatosságára teremtette férfinak és nőnek az embert” (Ter 1: 26).¹²

Szófia az Újszövetségben és az ősegyházban

A keresztény Biblia Újszövetségében kevés utalás található a női Bölcsességre. Szent Pál (aki valójában soha nem hallotta Jézus Krisztus szóbeli tanításait) leveleiben találjuk meg először a megfeszített Krisztussal egyenlő bölcsességet (1Kor 1: 24), ahol azonban Szophia/Bölcsesség ószövetségi jellemzőit (anyaság, nőiség) kiszorítják a Krisztusba mint Megváltóba vetett hit jegyei: Szófiának a teremtésben betöltött funkciója átruházódik Krisztusra: „Benne teremtett mindent a mennyben és a földön” (Kol 1: 16), „Ő a kezdet, az elsősülött a holtak közül, hogy övé legyen az elsőség mindenben” (1: 18).

Bár meg-megjelennek nála a Szófia-eszmény foszlányai, ezek mind Krisztusra érvényesek: „Őt rendelte a mindenség örökösévé, hiszen általa teremtette a világot is. Dicsőségének kisugárzása és lényegének képmása ő, aki hathatós szavával fönntartja a mindenséget” (Zsid 1: 2–3). A kép mögött ott rejtőzik a Bölcsesség könyvének vallomása: Szófia „Isten erejének lehelete, a mindenható Isten dicsőségének tiszta csordulása [...] az örök világosság kisugárzása, Isten felségének szeplőtelen tükre” (Bölcs 7: 25–26). Ez a váltás vallástörténeti szempontból krisztoszofiánus fordulatként írható le.

Ugyanezeket a tartalmakat *Szent János prológusa* – Philó nyomán – a Logoszra, Isten Igéjére alkalmazza: „Minden általa lett, és nélküle semmi sem lett, ami lett” (Jn 1: 3). Ezt a jelentésátvitelt *logoszofiánus fordulatként* szokás emlegetni, amely párhuzamba állítható az imént leírt krisztoszofiánus fordulattal.

Szófia anyai arca – úgy tűnik – csak a *Szentlélek szerepében* tűnik elő: akárcsak Ruach Elohim, a Lélek is anyamadar-ként (*perisztera* = anyagalamb) száll alá a Fiúra a keresztelés jelenetében. Ennek megfelelően ezt a leírást is *Szófia-látomásnak* tekinthetjük: „Megkeresztelkedése után Jézus azonnal feljött a vízből, mire megnyílt neki az ég, és látta, hogy Isten Lelke galamb képében (=galambhoz hasonlóan) leereszkedik és rászáll” (Mt 3: 16 és párh.). Ám a Szófia-fogalom párjára is gondolhatunk itt: a *Sekinára*, az isteni jelenlét alászállására. Ugyanez a látomás ismétlődik meg az angyali híradáskor is, amit az angyal így fejez ki: „A Szentlélek száll reád” (Lk 1: 35). Maga az Úr Jézus anya-szerepben látja a Szentleket, ti. ő lesz az, aki újjá szül bennünket (vö. Jn 3: 5). Az *Apostolok cselekedeteinek könyve* – amely a Szentlélek evangéliuma – ennek a Lélekben való újjászületésnek kiteljesedését tükrözi.

Az ősegyház fogalmi rendszerében mind a Logosz (Krisztus, a Fiú Isten), mind a Szentlélek isteni személyek, a *Szentháromság belső életét* élik. Hogy aztán miként is kell értelmezni ezt a személyi mivoltot, már további kérdés. Az egyház kikerülte a triteizmus vádját, tehát hogy itt három istennel lenne dolgunk. Az „egy Isten három személyben” leginkább a *perichorészis* – az egymást átjáró létezés – elvével válik hozzáférhetővé.

A keresztény egyház fejlődésének korai évszázadaiban Szófia mint bölcsesség jelentése számos *vita tárgyat képezte*. A második században a gnosztikusok kidolgozták Szófia bonyolult mitológiáját, ezeket a keresztény hagyomány viszont elutasította. A legtöbb ókeresztény író követte az alexandriai Philó elgondolását, vagyis azonosította Szófiát a Logossal.¹³ Ez lett az első nagy egyetemes zsinatok által kijelölt irányvonal is. A bölcsesség definíciójának kérdése is felmerült a kor teológiai vitáiban. Az ariánusok Szófia teremtettségét, míg az ortodox álláspont teológusai teremtetlenségét vallották.¹⁴

Van azonban egy igen érdekes réteg az ősegyházban, amely nem logoszofiánus módon gondolkodott. Mindenekelőtt ott voltak a *zsidókeresztények*. Bennük élénken élt Szófia és a Lélek egybefonódásának gondolata, hiszen (Hokma és Ruach: a Bölcsesség és a Lélek) egyaránt nőnemű fogalmak. ezért aztán a zsidókeresztények körében a Szentlélek mint Szófia anyai jellegű. Elkasai 2. századi próféta tanítását a 4. században Epiphanius egyházatyja idézte fel, mégpedig ebben a formában: „Krisztus az Erő Fia, aki továbbadja a Magasságbeli erejét..., aki nem más, mint a Szentlélek. Ő női lény (*thelean*), aki szereti Krisztust.”¹⁵

A szír ősegyház vallomása talán még ennél is jelentősebb, hiszen az Úr Jézus anyanyelve az arám volt, a szír nyelv pedig ebből nőtt ki. Tehát a szíreknél a *Ruach* kifejezés *Ruha* formában élt tovább, számukra ugyanúgy női-anyai jellegű volt, mint a zsidók számára Ruach. Másrészt a Lélek szó számukra a Szófia szinonímája. Olyannyira, hogy a 2. századi *Antióchiai Theophilosz* (†183) így ír (nem kétséges, ezt is jelentős *Szófia-vízió*nak kell tekintenünk): „Isten mindent az ő Logosza és Szophiája segítségével hozott létre, mert Igéje alkotta az egeket, és szája lehelete minden seregüket” (Zsolt 32: 6). Ugyanígy a teremtés első három napját úgy értelmezi, hogy Isten, Logosza és a Bölcsessége három napja, triász.¹⁶ A másik nagy szír teológus, *Iraeneus* (kb. 130–200) pedig így fogalmaz: „A Fiú és a Szentlélek nem más, mint az Ige és a Bölcsesség.”¹⁷

Ezután következik a nagy egyetemes zsinatok kora, más szóval a *hellenizálódás* folyamata, a görög kultúrához való alkalmazkodás. Ez szükségszerű is volt az egyház elterjedése szempontjából, hiszen csak így tudott beépülni a kor milióijébe. Másrészt viszont sok minden háttérbe szorult a korábbi isteni üzenetből, így a Szófia-Lélek anyai dimenziója is.

Szófia csak a 6. században bukkan fel újra. *Boethius*, korának vezető filozófusa börtönben volt, a barbár császár parancsára kínzások közepette várta a közelgő halált. Volt ekkor egy látomása, amelynek leírása így kezdődik:

„Mialatt csendesén átgondoltam magamban helyzetemet, és írásaimba merülve túljutottam bánatomon, rájöttem, hogy egy nő áll felettem. Megjelenése félelmet keltett bennem, szeme égett és kisugárzása túllépett a férfiak szokásos erején. Igencsak életes lehetett, úgyhogy aligha gondoltam rá, mint a saját generációmra, arca mégis élénk színű volt és alakja hatalmas erőt sugárzott. Nehéz volt megbizonyosodni a magasságáról, mert néha átlagos emberméretű volt, míg máskor úgy tűnt, a feje bújával érintette az eget, és amikor még magasabbra emelkedett, áttört a légkörön és eltűnt az emberi látás elől. Ruhái elnyúlhatetlen anyagból készültek, a legfinomabb szálból, amelyet a legkényesebb készséggel szőttek. Színüket azonban vékony réteg elhomályosította, olyan volt, mint a porral borított szobrok.”

A titokzatos nő-alakot Boethius *Philosophiának* nevezi, de számos közelmúltbeli történész úgy látja, hogy ez a vízió Szófiáról, a Bölcsesség Úrnőről szól.¹⁸

Muszlim Szófia?

Az isteni nőiségről mint Bölcsesség Úrnőről vagy Szófiáról szóló látomások egyáltalán nem korlátozódtak a zsidó és a keresztény hagyományokra. S bár a Koránban csupán egyetlen női név szerepel, Máriáé, és a mű ugyancsak patriarchális világot tükröz, úgy tűnik, vallási irodalmában feltűnik Szófia alakja.

Ennek igazolására most a nagy szufi mesterre, *Ibn al-Arabira* (1165–1240) támaszkodhatunk. Spanyolországban, Andalúziában született befolyásos és vallásos családban (két nagybátyja is szufi volt), majd Sevilleben tanult, az iszlám kultúra és oktatás nagy központjában. A fiatal al-Arabi számos szufi mesternél tanult, köztük két nő is volt: *Shaikhs Marchena Shams* és *Cordoba Fatima*, akik spirituális anyák voltak számára. Egy álom hatására végleg elhagyta Spanyolországot. A következő évben eljutott Mekkába, ahol a Kába körüljárása közben megismerkedett *Nizammal*, egy nagyon szép tehetséges fiatal nővel, akit – mint írta – a szellemi fény mennyei aurája vett körül, minekutána rájött, hogy Szófia, az isteni bölcsesség jelenlétét tükrözi. Jelezzük, hogy egyesek szerint a *szufi*, hiszen a „szufi” az ógörög „Sophia” nyelvi derivátuma. Nizamot az isteni bölcsesség megnyilvánulásaként dicsérő versei kiváltották a muszlim ortodoxia haragját, de megörökítették emlékét.¹⁹

Ibn-al-Arabi Szófia-látomása szűkszavú, annál inkább magával ragadó: „Még, ha rá gondol valaki, az is árt a finom valóságának. Ha ez így van, hogyan is láthatja őt helyesen olyan esetlen érzékszerv, mint a szem? Röpké csodája túllendül a gondolaton, túl van a látás élményén.”²⁰ Al-Arabi tapasztalatait nyolcvan évvel később egy másik költő, az olasz, *Dante Alighieri* (1265–1321) visszhangozza, amikor először megpillantotta a fiatal *Beatrice Portinari*, aki a női bölcsesség megnyilvánulása lett az *Isteni színjátékban*. Az Al-Arabi és Dante közötti párhuzam/analógia kimutatására először a spanyol akadémikus, *Miguel Asin Pelacios* vállalkozott.²¹

Jakob Böhme és holdudvara

Jacob Böhme (Boehme, Behme) (1575–1624) német evangélikus misztikus írásaiban találjuk meg Szófia modernkori újrafelfedezésének kezdeteit. Böhme a korábbi zsidó kabbalisztikus és keresztény misztikus hagyományokból, valamint saját vízióiból merítette egyedi és összetett teológiai szintézisét. Szófiáról (akit ő *Sciencz* néven emlegetett) alkotott képe, amely Isten örök visszatükröződése, a Sekina kabbalisztikus felfogására emlékeztet. Az örök természetet alkotó hét szökőkút-szellemről, a Szűz Bölcsesség jelképi megfelelőjéről alkotott elképzelése párhuzamot mutat a svájci szellemi alkimista, *Paracelsus* (1490–1541) korábbi elképzeléseivel.²²

Bár Böhme misztikus tapasztalataiban egyértelműen érezte az isteni bölcsesség működését, Szófia látomásos leírását nem foglalta bele írásaiba. Követői, köztük *John Pordage* (1608–1681) és köre tették meg ezt helyette. Pordage szavai egy teljesen kimunkált szofiánus-misztikára engednek következtetnünk: „Amikor befelé fordítottam tekintetemet új földem felé, és arra gondoltam, hogy megnézzem, hogyan halad a megújulás munkája, Szófia gyorsan elhaladt előttem, és ezekkel a szavakkal tárta elém magát: Tisztító tüzemmel jöttem én a föld belsejéből, hogy megtisztítsd földedet

minden tisztátalanságtól, a szeméttől és az óntól.”²³

Figyelemreméltó az a tény, hogy Pordage *nem azonosítja Szófiát a Szentlélekkel*, vagyis a Szentháromság harmadik személyével. Ajkára adja: „Ezek a filozófusok összekeverik a Bölcsességet az Atyával, a Fiúval vagy a Szentlélekkel. Ámde én a Szentháromságtól megkülönböztetett hatalom és szellem vagyok, és mégis egy a Szentháromsággal.”²⁴ Ez a személyes, belső párbeszédre épülő Szófia-kép mindenesetre egyértelműen eltér Böhme elvontabb tapasztalatától, párhuzamba állítható a későbbi Szófia-követők, például Pordage utódja, Jane Lead és a tizenkilencedik századi orosz filozófus, *Vlagyimir Szolovjov* vízióival.²⁵

Jane Lead (1623–1704), a Philadelphia Társaság egyik alapítója számos vízióval rendelkezett az Isteni Nőiségről, azaz Szófiáról. Az első látomásban Szófia ezt nyilatkoztatta ki neki:

„Íme, én vagyok Isten Örök Szűz-Bölcsessége, aki után kutattál. Ki kell bontanom neked Isten mély bölcsességének kincseit, és olyan leszek, mint Rebecca volt Jákobnak, az igazi természetes anyának; mert az én méhemből a Lélek erejéből fogsz életet előhozni, aki megfog és újjászületik. Ezt kell felismerned egy új élet szíveréséből, amely felkavar és nyugtalanságot áraszt, amíg a bölcsesség lelked belső részeiben meg nem születik. Most fontold meg mondandómat, amíg vissza nem térek hozzád.”²⁶

Három nappal később Szófia ismét megjelent előtte, ragyogó fényben, koronát viselt, és így szólt hozzá:

„Nézz rám, mint anyádra, és tudd meg, hogy szövetségre lépsz velem, és engedelmeskedsz az új teremtés törvényeinek, amelyeket kinyilatkoznak neked.” Lady Jane később naplójában feljegyezte: „Szófia olyan nő alakjában jelent meg számomra, akinek barátságos és méltóságteljes magatartása volt. Arca sugárzott, mint a nap, és áttetsző arany ruhába volt öltözve.”²⁷

A Szófia-látomások hagyománya Németországban tért vissza. *Gottfried Arnold* (1667–1714) Böhme legismertebb szellemi tanítványa lett, misztikus és a teológia professzora egyaránt. Arnold *Das Geheimnis der Göttlichen Sophia* (Az isteni Szófia rejtélye) című könyvében költői formában írta le vízióit, amelyek szemlélődéssel töltött éjszakai során tárultak fel előtte. Ez a találkozás, amint arról Arnold beszámolt, határozottan különbözik a korábbi és későbbi Szófia-látomásoktól,²⁸ de talán legjobban a korábbi német keresztény misztikusokkal mutat rokonságot, mint amilyen például a tizenharmadik századi *Helfta nővérpár*, *Magdeburg Helfta* (1210–1282) és *Gertrude Helfta* (1256–1301) voltak.²⁹

Böhme nyomán a Szófiáról szóló további jelentős írók közé tartozik a német ügyvéd, *Johann Georg Gichtel* (1638–1710), a francia filozófus, *Louis-Claude de Saint Martin* (1743–1803), továbbá a Nazarénusok közösségének svájci alapítója, *Johann Jacob Wirz* (1778–1858), aki 1837. január 1-jén kelt naplóbejegyzésben rögzítette: „Tegnap este, az év utolsó óráiban megújítottam a mennyei Anya iránti engedelmeségi kötelezettségemet. Szófia szavát jobban értettem, mint a sajátomat. Elfogadta fogadalmamat és a következőképpen válaszolt: Boldogok azok a lelkek, akik nemcsak elkötelezik magukat az isteni bölcsesség mellett, de engedelmeségük révén sikerül teljes mértékben az övéivé válniuk.”³⁰

A 18. század végére Böhme, Arnold és mások Szófiáról szóló írásai a német romantikus hagyományban ismertté váltak a szellemi útkeresők között, köztük volt a fiatal *George Friedrich Philipp von Hardenberg* (1772–1801), a „Novalis” álnéven ismertté vált író, valamint kortársa, *Friedrich Hölderlin* (1770–1843). Novalis *Heinrich von Ofterdingen* (1800) című regényében ezt írta:

„Szófia elmondta: A nagy rejtély mindenki számára feltárult, és mégis örökké kifürkészhetetlen. Az új világ a szenvedésből születik, és a hamut könnyekben oldják fel, hogy az örök élet italává váljanak. A mennyei Anya mindenki ott lakik, annak érdekében, hogy minden gyermeke örökre megszülessen. Szíved dobbanásában érzed az édes születést.” Végül Szófia azt mondta: „Az Anya közöttetek van. Jelenléte örökké megáld titeket. Kövessen titeket lakásotokba; az ottani templomban örökké fogunk lakni és őrizni fogjuk a világ misztériumát.”³¹

A németföldi tanúk között ott van a híres költő, *Johann Wolfgang von Goethe* (1749–1832) is. *Faust* című színművében kiemelten foglalkozik a Szófia-témával. Nagy műve sodrában gyakran bukkan fel az Isteni Nő alakja, többnyire valamelyik korábbi istennő mögé rejtőzve: „Istenasszony áll a tornyon, és villámgyors szárnyveréssel afelé fordítja folyton orcáját, aki mer és nyer. Fényt köré a glóriának sugarai messzi vetnek; hívjátok Victoriának, istennője ő a tettek.”³² Műve utolsó soraiban azonban mariológiai jelentést ad Szófia alakjának. *Doktor Marianus*, aki leborul *Mater gloriosa* (Mária) előtt, ezzel az üzenettel fordul a hívők seregéhez:

„Nézzetek a kegyelem nyájas sugarára,
üdvre méltóvá tegyen, bűnbánók, a hála.
Légyen lelkek legjava néked engedelmes;
légy, Királynő, Szűz, Anya, Istennő, kegyelmes!”

A *Chorus Mysticus* pedig ezt zengi szavaira:

„Csak földi példakép minden mulandó;
itt lesz a csonka ép s megbámulandó;
mit nincs szó mondani, itt végbe ment;
az Örök Asszonyi vonz odafent.”³³

Utána már csak a függöny következik. Goethe az Örök Női egyik legnevesebb prófétája!

Az Örök Női felfedezésének hazai úttörője *Szabó Ferenc* jezsuita atya. Kimutatja, hogy ez az eszmény a francia irodalomban is nagy súllyal van jelen: többek között Paul Claudelnél, Pierre Emmanuelnél és Pierre Teilhard de Chardinnél. Emmanuel egyenesen himnuszt zeng az Ósanyához, amelyet szintén Szófia-látomásként értékelhetünk: „Ő örök Nő te csak átmenet vagy / Képzelődő egyedüli nyomod a seb / Örvény melyben a férfi elmerül – végtelen hívás melybe a férfi beleszédül. / Természeted az a seb honnan kivétettél és rögtön behegedt Ádámban / semmi sincs lényedben, ami nem vérző és tátongó űr.”³⁴

Az orosz Szófia

Szófia tiszteletének mindig is helye volt a keleti ortodox keresztény egyházakban; Oroszországban a kezdetektől, a kereszténység felvételétől, ahol ezt kiegészíti a 18–19. század során Böhme és hívei műveinek elterjedése, amelyek teljes kifejezést kapnak majd *Vlagyimir Szergejevics Szolovjov* (1853–1900) orosz filozófus írásaiban, és Dosztojevszkijre, valamint kortársaikra és később alkotó írókra gyakorolt hatásában. Szolovjovnak élete során három látomása volt Szófiáról: az első kilencéves gyermekként; a második, amikor 1875-ben Londonban tanult; a harmadik pedig nem sokkal később, az egyiptomi sivatagban Kairó mellett. Lírájában leírja ezeket a találkozásokat, nevezetesen *Három találkozó (Tri szvidanija, 1898)* című művében. Költészetéből csak egy példát idézek (amely Kairóban íródott 1875-ben) Schipflinger nyomán:

„Ma szemeimmel láttam őt, Királynőmet, aki napfényben fürdött, szívem ujjongva repesett. Ez a hajnal arany fényénél történt, egy isteni csoda. Minden földi vágy eltűnt, egyedül őt láttam, egyedül őt, csak őt.”³⁵

Az, hogy Szolovjov mélyen megértette az *Isten női jellegét*, egyértelműen kitűnik a következő szakaszból:

„Szófia nemcsak az isteni tevékenység tárgya, mint az ókori Kozmosz, amely magában foglal minden eszmét és teremtett lényt; maga egy aktív, figyelmes élő lény, aki a világ lelki alapja, a Világ Lelke, és nem képvisel mást, mint az első teremtett, osztatlan, élő teremtményt, a világ és mindenekelőtt az emberiség ideális Személyiségét. Egyszerre ő az egyéni és az univerzális, az ősi ember, vagy (ami ugyanazt jelenti) az összes ember egyéni és univerzális szervezete.”³⁶

Szolovjov nemcsak Szófia hívének tekintette magát, hanem *prófétának* is. Az író hivatása, hitvallása, hogy isteni ihletésű próféta, aki felelős a nemzet szellemi és erkölcsi sorsának alakításáért, központi jelentőségű volt az orosz irodalomban a 19. században. Ahogy maga Szolovjov írta: „Ellenségek emeltek engem a próféták közé, hogy gúnyolódjanak velem, ezt a nevet adták nekem, de igazi próféta vagyok előtted, és jóslatom hamarosan valóra válik”, majd így folytatja: „Hadd tudja meg a világ: ma az Örök Nő egy romolhatatlan testben ereszkedik a Földre. Az új Istenő el nem halványodó fényében a menny eggyé vált a mélységgel.”³⁷

Szolovjov igen nagy hatással volt az orosz szofiológiai hagyomány többi későbbi teológus bölcseleire, köztük *Szergij Bulgakovra*³⁸ (1871–1944), *Pavel Florenszkijre* (1882–1937), *Nyikolaj Bergyajevre* (1874–1948), valamint *Nyikolaj Losszkijra* (1870–1965). Ez a befolyás azokra a költőkre és társadalmi reformerekre is kiterjedt, akiket együttesen az Orosz Ezüstkorhoz szokás kapcsolni. Közéjük tartozik *Andrei Belij* (1880–1934) és *Alekszandr Blok* (1880–1921), akik mindketten Szófia szimbólumait használták költészetükben; valamint *Zinaida Gippius* (1869–1945) és férje, *Dmitrij Szergejevics Merezskovszkij* (1865–1941). Ez az emigrációba menekült, hazájából gyakorlatilag száműzött orosz házaspár hitt egy eljövendőn korban, amikor a Harmadik Testamentum megmutatja magát az emberiségnek.

Ami Szolovjov *itthoni fogadtatását* illeti, *Józsa György Zoltán* így foglalja össze: „Szolovjov bölcséletével eddig Magyarországon részletesen Dukkon Ágnes, Szilárd Léna, Hajnád Zoltán és Farkas Zoltán foglalkozott, továbbá a recenzió szerzőjének kulturológiai és irodalomtudományi munkáját, Dukkon Á. *Vlagyimir Szolovjov a „szent harmónia” filozófusa* (Vigilia, 2003/6. sz.) Farkas Zoltán *Vlagyimir Szolovjov. Az első rendszeralkotó orosz bölcsele* (Máriabesnyő, 2012, Attraktor). Szolovjovtól lásd még Vlagyimir Szolovjov: *Előadások az Istenemberségről* (Máriabesnyő, 2014, Attraktor).³⁹

Az Orosz Szófiát Hajnády Zoltán ebben az összefüggésben értelmezi: „A Bölcsesség ott volt már a világ kezdetén és ott lesz a végén is; az őspotenciát tehát joggal nevezhetjük Sophiának, aki nem teremtett lény, és nem született, ő Isten bölcsessége és hasonmása. Dante az erények Szent Hölgyét, Goethe az Örök Asszonyi (*das Ewig Weibliche*) eszményképét, Blok a Szépséges Hölgyet, Szolovjov az isteni Bölcsesség és az örök Nőiség egységének elvét, Sophiát, a szellemi alkotás istennőjét hívja társul a teremtésben, mert számukra az Örök Női (*L'Éternel féminin*) a Logossal azonos jelentőségű. A szépség a világnak éppúgy teremtő elve, mint a Logosz.”⁴⁰ Hajnády Zoltán hivatkozik Dosztojevszkij híres kijelentésére is: „A szépség menti meg a világot.”⁴¹

Merezskovszkij még Oroszországban, Lermontovról szóló tanulmányában (1911) a trinitológia kérdéseit így közelítette meg: „A kereszténység elválasztotta az Atya múltra utaló örökkévalóságát a Fiú jövőbeli örökké-valóságától, a földi igazságot a mennyei igazságtól. Nem fogja őket egyesíteni az, ami a kereszténység után következik, csak a Lélek, az örök nőiség, az örök anyaság. Vajon nem fogja-e az Anya fogja kibékíteni az Atyát és a Fiút?” Később, franciaországi emigrációban száműzetését töltve, *A hármak rejtélyében* (1925) be kellett jelentenie: „Az Atya nem mentette meg a világot, a Fiú sem mentette meg, csak az Anya menti meg; és az Anya a Szentlélek.”⁴²

Élete vége felé, amikor Párizsban háborús felhők gyülekeztek Európa felett, *Merezskovszkij* 1939-ben megjelent utolsó művében az olasz költőről, Dantéről ezt írta: „A társadalmi egyenlőtlenség félelmetes csomója, amely különösen napjainkban a halál hurkává válásával fenyeget, és így megfojtja az emberiséget, csak a harmadik szövetségben oldódhat fel – a *Szentlélek Királyságában*.”

(Folytatás következik)

Jegyzetek

¹ A héber nyelvű Ótestamentum három fő egysége nevének rövidítéséből, vö. Tóra (törvény), Neviim (próféták) és Ketuvim (történeti könyvek).

² NOYCE John: *Vision of Sophia*, Melbourne: Monash University, 2004: 4. o.

³ V. CAMP Claudia: *Wisdom and the feminine in the Book of Proverbs*, Sheffield, UK: Almond/JSOT Press, 1985: 67. o.

⁴ Boldog és asszony szavunk is sumér eredetű, a boldog szó jelentése: bő legelő. A nomád népek életében ez a bőség a boldogságot jelentette. Vö. DACZÓ Árpád: *Csíksomlyó titka*, Csíkszereda: Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2002: 82. o.

⁵ APULIUS Lucius: *Metamorphoses Book*, Liverpool: Liverpool University Press, 2013: 34. o.

⁶ ARTHUR Rose Horman: *The Wisdom Goddess: feminine motifs in eight Nag Hammadi documents*, Lanham: University Press of America, 1984: 158–159. o.; lásd <http://www.fordham.edu/halsall/ancient/lucius-assa.html> (Letöltés: 2022. 04. 11.).

⁷ LONG, Asphodel P. *Goddesses of wisdom // Arachne*, 1987, №6, 67. o. A 6. fejezet taglalja az Asera-párhuzamot.

⁸ RÓZSA Huba: *JHWH az egyetlen Isten. A monoteizmus Izrael vallástörténetében*, II. rész, // Teológia, 2006, №3–4, 67. o.

⁹ DEVER, William: Folk Religion in Early Israel: Did Yahweh have a Consort, In: *Aspects of Monotheism*, (edited by Shanks and Meinhardt) 36. o.; John Day, „Asherah in the Hebrew Bible”, 389. o.

¹⁰ PATAI Raphael: *The Hebrew Goddess*, Detroit, Michigan: Wayne State University Press, 1990: 67–113. o.

¹¹ RABBI NEHUNIA: *The Bahir*, Jerusalem: Margolies Edition, 1951: 94. o.

¹² Targum Neofiti 1: *Genesis*, Apparatus and Notes, The Aramaic Bible, volume 1, (/Ford. Martin McNamara/), Collegeville: Liturgical Press, 1992: 52. o.; vö. Péld 3: 19, 8: 27–39.

¹³ LAPORTE, Jean: Philo in the tradition of Biblical Wisdom literature. In: *Aspects of Wisdom in Judaism and early Christianity*, Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1975: 103–141. o.

¹⁴ WILKEN, Robert L.: Wisdom and philosophy in early Christianity. In: *Aspects of Wisdom in Judaism and early Christianity*, Notre Dame, University of Notre Dame Press, 1975: 143–168. o.

¹⁵ EPIPHANIUS, *Panarion*, Leipzig: Hinrichs, 1915: 375. o.

¹⁶ THEOPHILUS, *Ad Autolyicum*, 1, 7; 2, 15, In: GRANT, Robert M., *Ad Autolyicum*. Oxford: Clarendon Press, 1970: 10, 52. o.

¹⁷ IRENAEUS, *Adversus Haereses*, 4, 7, 4; 20, 1, In: Rousseau, Adelin, Irénée de Lyon, *Contre hérésies*, livre IV, Paris: Édition du Cerf, 1965: 464, 626. o.

¹⁸ Az idézet lelőhelye: <http://ccat.sas.upenn.edu/jod/boethius/boethius.html> (Letöltés: 2021. 09. 30.).

¹⁹ HELMINSKI, Camille Adams: *Women and Sufism*, // *Gnosis*, 1994, №30 (winter) 1994, elérhető online: <http://www.sufism.org/society/articles/women.html> (Letöltés: 2021. 09. 30.).

²⁰ <http://www.songsouponsea.com/Promenade/GnosisI.html>

²¹ PALACIOS, Miguel Asin: *La escatología musulmana en la Divina Comedia*, Madrid: Real Academia Española, 1919, elérhető angol fordításban: *Islam and the Divine Comedy*, London: Frank Cass, 1926.

²² GIBBONS, Brian J.: *Gender in mystical and occult thought: Behmenism and its development in England*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996: 111, 92–94. o.

²³ GIBBONS l.m. 92. o.

²⁴ Uo. 111. o.

²⁵ Uo. 113. o.

²⁶ Uo.

²⁷ Uo.

²⁸ GOTTFRIED, Arnold: *Das Geheimnis der Goettlichen Sophia*, Holzboog: F. Frommann Verlag 1963, 1700, II, 293. o.

²⁹ OF MAGDEBURG Mechthild: *Fliessende licht der Gottheit* (Flowing light of the Godhead), OF HELFTA Gertrude: *Legatus Divinae Pietatis* (Herald of Divine love), Spiritual exercises, London: James Nisbet & Company, 1976.

- ³⁰ SCHIPFLINGER Thomas: *Sophia–Maria. Eine Ganzheitliche Vision der Schöpfung*, München–Zürich: Rasche, 1988: 223–226. o. A regény magyar fordítása: NOVALIS: *Heinrich von Ofterdingen* /Ford. Márton László/. Budapest: Helikon, 1985.
- ³¹ Uo. 227–231. o.
- ³² GOETHE Johann Wolfgang: *Faust* (Ford. Jékely Zoltán, Kálnoky László). Budapest: Európa Könyvkiadó, 1974: 284. o.
- ³³ GOETHE *Faust*, II. rész, 5. felvonás, záró jelenet.
- ³⁴ SZABÓ Ferenc, „Az Örök Női – Szűz Mária – Isten női arca”, *A nő szakralitása. Konferencia-kötet.* (Szerk. Cselényi István Gábor, Deme Tamás) Budapest: Stella Maris Alapítvány, 2018: 32. o.
- ³⁵ SCHIPFLINGER I. m. 251. o.
- ³⁶ Uo. 73. o.
- ³⁷ http://home.fuse.net/Who_is_Sophia.htm (Felkeresés: 2021. 09. 16.).
- ³⁸ Szergij Bulgakov egészen önálló szofiológiát hozott létre. Pére BOULGAKOV Serge: *La sagesse de Dieu: résumé de sophiologie*. Lausanne: l'Age d'Homme. 1983 című művében nem a Szentháromság egyik vagy másik személyére alkalmazza Szófia fogalmát, hanem az isteni lényegre (*ouszia, essentia*), amely azután megmutatkozik a személyek tevékenységében is. Sőt ezt a végső létalapot nemcsak az isteni, hanem a világ, a teremtmények közös lényegének is tekinti.
- ³⁹ JÓZSA György Zoltán: Előszó In: CSELÉNYI István Gábor, *A Szentlélek anyai arca*, Budapest: L'Harmattan–Anima Mundi, 2021: 10–13. o.
- ⁴⁰ HAJNÁDY Zoltán: *Sophia és Logosz (Akadémiai doktori értékezés)*, Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2002: 56. o.
- ⁴¹ *A félkegyelmű* című regényben többször elhangzik ez a kulcsmondat. Az író naplójában pedig Dosztojevszkij kijelenti, sokat vár az orosz nőtől: „Nagy reményeink egyike, feltámadásunk legbiztosabb záloga az orosz nő...”
- ⁴² LOSSKY Nikolaj Onufrijevich: *History of Russian philosophy*, London: George Allen and Unwin, 1952: 340. o.

JÓZSA György Zoltán

Beatrice alakja az orosz szimbolizmusban¹

Vlagyimir Szolovjov és Dante neve az orosz ifjúszimbolisták, Andrej Belij, Alekszandr Blok, Vjacseszlav Ivanov tudatában egybeforrott – ez ugyanígy az előttük járó dekadens nemzedékre is érvényes –, hiszen az első orosz filozófusra úgy tekintettek, mint akinek „Dante óta elsőként volt része találkozásokban Sophiával”,² avagy az Isteni Bölcsességgel (itt természetesen Beatricét kell érteni, illetőleg Dante túlvilági utazását), ezzel az elsősorban a pravoszláv hitben és liturgiában fontos nőalakokkal, akit a katolicizmus Sapientiaként tart számon, s nem is annyira már-már megszemélyesülő alakként, hanem az Isten emanációinak egyik teremtő elveként. Köztudomású, hogy már jelen van a Teremtés könyvében is, a gnosztikusok mitológiájában alakja metamorfózison megy keresztül.

*

Az orosz szimbolizmus³ Dante-kultuszában Dante korántsem mint a klasszikus szerző akadémiáiba dermedt alakja tűnik elő. Ezoterikus eszmék, egy más kor nyelvi kódja aspektusai mellett számtalan tényező alakítja a Dante-percepciót és -interpretációt. Az 1865–1867 között, születésének 600. évfordulójáról megemlékező Európa-szerte több városban zajló ünneppsorozat nagy mértékben Dantéra, a *Komédia* szerzőjére irányította a figyelmet, akit még a század közepén J. Ruskin *Velence kövei* című munkájában⁴ „az egész világ középponti emberének” nevez, jelezve égtájakon és földrészekben átlépő egyetemességét. A preraffaeliták közvetítő szerepe az orosz kultusz alakulásában mindemellett elsődleges, Dante alakjához köztudomásúan sokban nyúltak vissza iskolájuk művészeti elveinek megfogalmazásában. Dante nem utolsósorban a pogány antik világ nagyívű képét rajzolja fel, s szintézis-törekvései a hagyományos értelemben vett teozófia alapjain nyugszanak, a vallásos orosz szimbolisták számára pedig hasonló módon a különféle vallások vizsgálatára vállalkozó összehasonlító vallástörténet ekkor kulcsfontosságú a pogány és keresztény kultúra megbékélésének jegyében. Az élénk Dante-recepciót ösztönző kapcsolódási pontok közt élen jár épp a sophiaias (sophiánus) női princípium meghatározó szerepe a dantei életműben, mely a beavatáshoz, valamint a transzcendenssel, a jungi értelemben vett Mélymaggal (Selbst) történő érintkezéshez kötődik. Beatrice ezen az úton kalauzolja Dantét, a költő „vezérlő csillaga”, a *Vita Nuova* ihletője, költészetének Múzsája, Vergilius és clairvaux-i Szent Bernát mellett ő egyik vezetője az *Isteni Színjáték*ban, éppen hogy a Mennyei Bölcsesség (Sapientia) megpillantásához ő juttatja el. Szergij Bulgakov vallásbölcselő és pap, az orosz szimbolisták kortársa, a Sophia-elv egységes teológiai foglatának kimunkálója Beatrice lényegét így határozza meg: „Beatrice (mint Laura is) egy bizonyos földi nő, aki ebből a világból távozott, majd hívőként felnyílt előtte a szerelem égi oldala. Ez a szerelem a legmagasabb fokú Sophia-jelleggel bír, Beatrice Dante

számára Sophia megtestesülése vagy egyik arculata, ám mégsem ő Sophia. Földi életúttal rendelkezik, mely a mennyekben folytatódik”.⁵ A női princípium mibenléte itt gondos mérlegelést kíván, annál is inkább, mert az orosz századfordulón Beatrice, Sophia és a Szépséges Hölgy alakja, sőt ezeknek mennyi alteregója egyfajta egészlet alkot a kortársak által írt nőfilozófia kiterjedt korpuszában. Ebben az orosz szimbolizmus számos vonatkozásban a prerafaeliták és nazarénusok festészetében megjelenő hagyományra, a változatos nőalakok szimbolikus-allegorikus, értelmező célzatú ábrázolására is támaszkodik.

Alekszandr Bloknál a Szépséges Hölgy éteri, idealizált figurája egyebek mellett épp a dantei mintára összpontosítva épül fel. A dantei szövegek közül három a korszakban szüntelen találgatások, értelmezések tárgya lett, mivel *Az új életet*, az *Isteni Színjátékot* és a *Vendégséget* ezoterikus üzenetek hordozóiként, szakrális szöveggé fogták fel.

Az orosz Danteana kezdeteit Puskin és Gogol életművében kell keresnünk, jóllehet a *Komédia* egy példánya már a XVIII. század derekán Jelizaveta Petrovna cárnőhöz is eljutott. Ekkortól fogva a fordítási kísérletek mellett számos intertextuális utalás forrása: az Anyegin szereplői tulajdonképpen az *Isteni Színjáték* szereplőinek parafrázisát (Puskin–Anyegin–Tatjana hármasa felel meg a Vergilius–Dante–Beatrice alkotta triáznak) jelentik. A Beatrice–Tatjana analógia eldönti az *Anyeginre* épülő orosz regényhős melletti nőalak mindenkor alkátát: jellemzően a magasabb megismerés szférájába kalauzolja a férfi protagonistát. Puskin verses regényének III. fejezete elején szereplő, Malfilâtre művéből vett francia nyelvű mottó helyén pedig eredetileg egy Dante-idézet volt.⁶ Ugyanezt a túlvilági utazást leíró Dante-textust választotta a későbbiekben Gogol az eredetileg hármas tagolásúnak szánt *Holt lelkek* eszmei-szerkezeti mintájaként. Az Ezüstkorból tapasztalható Dante-fogadtatás különleges specifikumát a bőség jelzi, nagyívű témákkal: az univerzalizmus mindent magába fogó, rendszerezett világnézetével, a szimbólumok „erdejében” való eligazodás mikéntjével, a nyelv sokrétű (mélyebb és kódoltabb) üzenetrendszereinek felmutatásával. Ezt a kiterjedt érdeklődést Eichenbaum összegző visszatekintése szerint a pétervári egyetemi ifjúság szellemi érését meghatározó két versengő kultúrában, az orosz kultúra és írásbeliség iránti odafigyelésben, másfelől a német Minnesängerek és francia trubadúrok, illetve a Dante „szent nevét” „zászlajára tűző” vonulatban markánsan megmutatkozik, ahogyan ezt Szilárd Léna hangsúlyozza magyar nyelven is elérhető, nagyszabású tanulmánya elején.⁷ Vjacseszlav Ivanov értékrendjében az általa alkotott teoretikus és képi modellben Dante egyedülálló művészete föld és ég szférái között, a „felemelkedés–alászállás” alkotói folyamatról kidolgozott séma szerint a „magasrendű szimbolizmus” jelenségeként a legmagasabb szféráig hatol.

A trecento mesterére az orosz századforduló – költők, írók, képzőművészek, gondolkodók és vallásbölcselek – tájékozódási pontként tekintett, elődjeként tisztelte, poétikájában mintaként jelentkezett. A Dante személyes sorsában és hagyatékában lüktető világok, a reflexivitás mint művészi módszer, a filozófiai és teológiai szintézis igénye a korszak valamennyi képviselőjét delejesen vonzza. Ide sorolható a dantei filológia, mely végső soron világmegismerési módszer is. Nem utolsósorban Dante a középkor és reneszánsz határán álló gondolkodó, ezért is ragadja meg az orosz Ezüstkori figyelmét, mert az orosz kultúra nem ment keresztül a reneszánsz korszak fázisán, szemben a nyugat-európaival. Az Ezüstkori számos jelensége ezt a hiányt igyekszik ellensúlyozni.

A dantei életmű különösképp gnoszeológiai és nyelvfilozófiai vonatkozásában (az „erdőben” tévelygő lélek számára az eligazodás szimbóluma a megismeréshez kötődik) az orosz kultúra épp egyik legvirágzóbb korszakában válik fontossá, mintegy értően sokatmondó, felelgető beszélgetőtársá. Részben az orosz kultúrának Itália irányában tapasztalható több évszázados nehézkedése áll ennek a bonyolult jelenségnek a hátterében. Ilyen az elszakadás Rómától, a katolikus egyház központjától. Továbbá az

orosz irodalom Aranykora is annak a romantikának a képében érkezik el, amely előszeretettel fordul a latin kultúra, az itáliai romok sugározta, múltba révedő hangulat felé, akár az orosz kultúra, mely ekkorra lázasan keresi identitásának ezen felét. Az orosz szimbolizmus és az azt megelőző, sokban eltérő dekadens nemzedék Dante kulcsfogalmait tudatosan elsajátítva, ezzel a sajátos szókészlettel közelít a világ jelenségeihez. Borisz Zajcev nem véletlenül Dantét „a Szentírás előtti utolsó lépcsőfokként” írja le.⁸ Dante nem utolsósorban szintézisreemtő szerzőként és gondolkodóként az orosz szimbolizmus világlátásában és kultúraértelmezésében kitüntetett helyzetben lévő „átmeneti korszakot” testesíti meg. Teokratikus társadalmi víziója folytán az orosz szimbolisták és dekadensek felfedezik benne a Szentlélek országának eljövételét hirdető szolovjovi eszkhatológia világvége-várását. Ugyanezen vízió értelmezéséhez, Novalis életsorsához és poétikájához folyamodnak, akit sok szempontból Dante folytatójaként azonosítanak.⁹

Dantéban a szimbolista korszakra ugyancsak jellemző vallásos poétika és teurgikus alkotásmodell elvei szerint alkotó orosz költők és írók a katolikus költőt látják, a katolicizmus strukturáltabb túlvilág-képpel, a síron túli hierarchia szigorúbb rendjével.¹⁰ Beatrice alakja ebben a szerteágazó szellemi útkeresésben mintegy felsőbb rendező és egyesítő elvként lép elibénk. Összekötő híd az egyéni és egyetemes, a szerelem testi és lelki vonatkozása, ég és föld, élet és halál, evilági és síron túli lét között. Ebből a szempontból a Danténál olyannyira fontos Mária-kultusszal is érintkezik (nem hiába madonnai vonásai révén Petrarcanál maradéktalanul Laura alakjába úszik át). Minthogy a törékeny leány alakját, vagyis a Szerelmet a költő Dante a Paradicsom III. énekében a Nappal azonosítja, így Beatrice egyben Krisztust is jelenti:

A Nap, mely egykor hő szerelmi lángra
gyújtott, érvelve és cáfolva édes
arcát az Igazságnak úgy kitérta.
(Paradicsom, III, 1–3.)¹¹

Ha Dantét a kortárs Ellisz (Lev Kobilinszkij írói álneve) közvetlenül esszéje címében *A hit tanítója* (1914) névvel illeti, még világosabbá válik, hogy ebben a minőségben Beatrice, Dante vezetője különleges pszichopomposzi, lélekvezetői küldetést visz véghez. A lelket a beavatáshoz vezérli, már a *via purgativa*, *via illuminativa*, *via unitiva* középkori misztika beavatásmodell hármassága is az *Isteni színjáték* háromszatú szerkezetét idézi fel.¹²

Beatrice megismerését kozmikus történésként, magasabb erők működéséből fakadó tényként jeleníti meg Dante *Az új életben*, melynek címe is organikus, a más szférába történő átlépést, az újjászületést hirdeti:

„Kilenced ízben tért vissza már születésem óta forgásában a világosság ege majdnem ugyanarra a pontra, midőn először jelent meg szemem előtt lelkemnek dicsőséges hölgye, kit is sokan, akik másként nem nevezhették, Beatricének hívtak.”¹³

Nevének ilyen hangsúlyozása annak mélyértelmű jelentésére int: „Isten ajándéka, a boldogságot hozó” leány. Nem véletlenül, hiszen halála után Dante szavai szerint Beatrice megistenül. A csodás

Beatrice misztikus lényét Dante úgy magyarázza, hogy barátja, Guido Cavalcanti kedvese „nevezetes szépségét” idézi. Ezen a ponton Dante részletes fejtegetésbe bocsátkozik a hölgy, Giovanna nevének eredetét és jelentését illetően: megvilágítja, hogy némelyek szépsége alapján *Primaverának* (Tavaszi) hitték a nevét, s eképpen szólították. Ugyanakkor, mivel ő az előbb való („primaverrà”), nevét Szent János (Giovanni) evangélistától eredezteti, aki önmagát az Ige hirdetőjének nevezi: „Én kiáltó szó vagyok a pusztában: egyengessétek meg az Úrnak útját” [Jn 1:23]¹⁴ Averincev, *Az új élet* orosz fordítója, klasszikafilológus továbbá megállapítja, hogy „Giovanna (vagyis Johanna) és Beatrice viszonya megfeleltethető Keresztelő Szt. János és Krisztus között lévő viszonyoknak”.¹⁵ Ha Keresztelő Szt. János a Fény, vagyis Krisztus előhírnöke, Giovanna az eljövendő Szűz (az Apokalipszis Napba öltözött asszonya?) előhírnöke. Ez a feltevés különösképp azért tűnik helyénvalónak, minthogy ismételtén *János* jelenései kontextusáról van szó, az orosz szofiológiai hagyomány pedig éppen Sophia, az Isteni Bölcsesség alászállásában látja a Szentlélek országa eljövételének a jelét.

Ezzel összhangban Beatrice halála Dante képzeletében titokzatos sejtésként bukkan elő, siratóasszonyok víziója után a leány elvesztését Dante kozmikus, a Világegyetemet mindenestül megrázó katasztrófaként, Apokalipszisként – a Fény eltűnéseként – éli át:

„S mintha a Nap is elsötétült volna, s a csillagok olyan színt öltöttek, melyből arra következtettem, hogy sírnak; s úgy rémlett, mintha a madarak röptükben holtan estek volna le a levegőből, s mintha a föld hatalmasan rengett volna.”¹⁶

Az új élet utolsó szakaszából (XLII) a remény hangját kihallani, Dante arra céloz, hogy újra beszél majd róla, „ahogy hölgyről még sohasem beszéltek”, elővételezve az *Isteni Színjátékot*. A műfaj, amelyet a Beatrice alakja köré komponált *Az új élettel* teremt meg Dante, egyedülálló: az önéletrajz, a lovagregény, a verses műfajok (szonett, canzona, dal), a teológiai hermeneutika, a Szentírás értelmezése, az önreflexió és önnön művének értelmezése műfaji jegyei ötvöződnek. Isten, élet, irodalom, vallás egyetlen nő szimbolikus, szakrálisá váló alakjában egyesül.

Paradox momentumot jelent, hogy miközben a Szentírás és a keresztény teológia bizonyos ágai Sophia alászállásában jelölik meg az Apokalipszis, vagyis a Szentlélek országának eljövételét, Danténál ez az elsötétülés Beatrice mennybevitelével, mennybeemelkedésével következik be.

Beatrice száma a 9-es számisztika szerinti értelmében tehát az írói intencióval egyezően a Szentháromsághoz kötődik, mely sokrétű teológiai és misztikus olvasatai mellett is a világteremtés kezdetét adó Atya, a világ bűneit elvevő Fiú és az üdvösség, a világvége idejét hozó Szentlélek tökéletessége lévén, a teremtés és megvalósulás által a dantei mű a felsőbb minta által és annak megfelelően ihletett megvalósulását (magát a szöveget) jelenti: *amor* és *Ámor* eszerint *alkotás* és *Teremtés* relációjában értelmezhető, ez jelenti az átkötést az orosz szimbolista (neoromantikus, ahogyan időnként nevezték is magukat) alkotás modelljéhez. Ez az orosz szimbolizmus Dante-kultuszának fundamentuma. Beatrice a Múzsza, aki földhöz és éghez való tartozása révén Dante számára felfoghatóvá teszi az alkotás evilági és transzcendens, kettős természetét. *Az Isteni Színjátékban* tökélyre vitt dantei chiffre – melyben a hármasság nemcsak a túlvilág hármasszféra, a Szentháromság titka, az ember földi létében megélt valóság absztrakt magasabb tükrében tűnik elő, ennek rendelődik alá a terzina versformája is – az istenkeresés által megszállott orosz szimbolisták és dekadensek szemében egyszerre több szerephez helyezi Dantét. *Az Isteni Színjáték* szüzséjében utazó-adeptus-szerző, másrészt „teurgus és demiurgus”

szerepébe kerül, vagyis a szellemidézés révén teremti műalkotását, ugyanakkor platóni és gnosztikus értelemben is, utóbbi szerint az Istennel versenyre kelő teremtő (alkotó) szerepébe kényszerül. Az *új élet* II. szakaszában felemlített *kilenc* éves kor a XXIX. szakaszban kap megvilágítást, ahol a számmisztika értelmezési kulcsát maga Dante adja az olvasó kezébe: a hónap kilencedik napján távozott Beatrice, „az Úr esztendeinek amaz évében ment el, melyben a tökéletes szám kilencedszer telt be abban a században”. Majd a számmisztika és szimbológia révén – itt köztudomásúan közrejátszott a Dante számára ismert pythagóreus számmisztika is – kozmikus léptékekben mérhetővé teszi Beatrice alakját:

„Hogy miért volt annyira barátja a kilences szám, annak oka ez lehet: miután Ptolemaios szerint is, s a keresztény igazság szerint is, a forgó egeknek kilenc a száma, s az általános asztrológus-vélekedés szerint a mondott egek tulajdonságaikkal közösen hatnak erre a földre, ez a szám tehát azért volt oly barátságos őhöz, hogy ezzel kinyilvánuljon: fogantatásába a kilenc mozgó ég egymással a legteljesebb egyetértésben vala.”¹⁷

Majd a kilencből gyököt vonva, „gyökerének” a hármas számot kapva, azt a Szentháromságra vonatkoztatva jelenti ki, hogy Beatrice önmagában csoda.

„Mármost, ha a hármas önmagában alkotója a kilencnek, s a csodáknak alkotója magában három, azaz: Atya, Fiú, Szentlélek, kik együttesen három is, egy is, akkor ezt a hölgyet a kilences szám azért kísérte, hogy megértesse, miszerint ő maga is egy kilences volt, azaz olyan csoda, mely csodának gyökere a csodálatos Hármasság.”¹⁸

A már a száműzetés idejére datált *Vendégségben* Dante visszatért „boldog Beatrice” személyéhez, aki „az égben az angyalokkal” lakozik, ugyanakkor előtűnik a „nemes szívű asszony” alakja. Az evilágból távozott leány iránti egykori szerelem, aki „elméjét védelmezi”, elhalványul, „szublimálódva, elsődleges lényegiségétől elszakadva, Filozófia asszony” új alakjában ölt testet.¹⁹ A szerelem itt más értelmet nyer:

„Ámoron azt a tanulmányozást értem, amellyel meg akartam nyerni ennek a hölgynek a szerelmét <...>”²⁰

ugyanitt a filozófia isteni voltát deklarálja, majd a következő szakaszban tudatosítja, hogy a magaszobább emberi érzésekhez, „az igazi emberi nemességhez” rajta keresztül vezet az út:

„A magyarázat során nincs tehát szükség allegóriára, csupán a betű szerinti értelmet tárom fel. Hölgyemen, a korábbi érvelésnek megfelelően mindig a filozófiát kell érteni.”²¹

Ugyanitt „jótékony fényességnek” nevezi. Dante tudatában van, hogy a Filo-Sophia, voltaképp a Sophia iránti szerelem, azon magasabb Isteni Bölcsesség iránt, akit „mindenek anyjaként” meghatározva azonosítja a Teremtésben az Úr mellett munkálkodó Bölcsességgel, Salamonnál a *Példabeszédek* könyvében, ahogyan Danténál olvashatjuk:

„Amikor Isten készíti az eget, ott valék; amikor biztos törvénnyel határolá a mélységeket, amikor megerősíté a felhőket ott fent, amikor felfüggeszté a vizek forrásait <...> vele valék mindent elrendezve és gyönyörűségemet lelém naponként.”²²

Dante számára Beatrice, a Filozófia és a Mennyei Bölcsesség közötti mély rokonság, mint a Sophiának, az Isteni Bölcsesség női princípiumának arcai válik érthetővé.

Dmitrij Merezskovszkij világosan rámutat az ívre, mely *Az új élet* és az *Isteni Színjáték* közt feszül. Saját eszmerendszerével is összhangban *Az új életet* a *Harmadik szövetség*ként fogja fel, az Ó- és Újszövetség folytatásaként, a keresztény eszkatológia egy új, eddig ismeretlen fázisaként.²³ Az orosz szimbolizmus egyik sokáig méltatlanul mellőzött vezéralakja, teoretikusa, kiváló filológus, ragyogó tollú esszéista, későbbi emigráns író, az ókori mediterrán kultúra rajongója, az *Oidipus király*, Euripidész drámáinak fordítója, már az *Itáliai novellák* című ciklusa kapcsán az 1890-es évek közepétől a kulturológus mindent befogó tekintetével fürkészi a XVI–XVII. századi itáliai kultúrát, a reneszánsz kiváló ismerőjévé képzi magát *Leonardo da Vinci* című regényéhez folytatott lankadatlan anyaggyűjtés kapcsán. Dantéhoz viszonya alapvetően teoretikus. Élete vége felé, 1939-ben jut el magas olasz állami kitüntetésben részesített, kétkötetes Dante-monográfiája brüsszeli megjelentetéséig (még ugyanezen évben Bolognában is kiadják R. Küfferle fordításában).

Értelmezése szerint Beatrice fontosabb és valóságosabb Krisztusnál is Dante számára, akihez az Egyház közelebb áll, mint az Evangélium.²⁴ A Beatrice-szerelem ennek megfelelően élethosszig tart, s többféle értelmében is az Egekbe visz. A szentek életírásából megszokott, oly fontos *levitatio* hallható ki Dante ezen megfogalmazásából: az „éghormányszó Szeretetet, /aki fényeddel emeléd alélva” (Paradicsom, I, 75).²⁵ Ezt Beatrice szépséges tekintete révén éri el, ahogyan a ragyogó tekintet a szövegben mindig ugyanezzel a fölfelé törekvéssel fonódik egybe:

S akkor úgy gyúlt bennem szándékra szándék,
hogyminden lépten, nő a szárnyam, érzém,
és vágyam, fölörpülni tűz gyanánt ég.

(Purgatórium, XXVII, 121–123.)²⁶

Dante emberi tragédiájának – a Beatrice-szerelemnek – a legmélységesebb értelmét Merezskovszkij az *Isteni Színjáték* alapgondolatával azonosnak tartja: a cél a Paradicsomból kiűzött ember és emberiség visszatérése a Paradicsomba, az őt lefelé húzó földi nehézkedés csapásától megszabadítani. Beatrice tehát kulcsfontosságú ezen, az egész emberiséget érintő eseményben. A Beatrice eltűnését követően a trónszéken ülő Királynő megpillantására hangzik fel a szabadságért, a legfőbb isteni adományért mondott hálaima:

Óh, Hölgy ki tetted, hogy reménynek éghet
lángja szívemben (...)
Te szolgálásból szabadságba vontál,
minden eszközzel, mindenféle módon,
amilyet el se képzel földi kontár.

(Paradicsom, XXXI, 79–87.)²⁷

Merezskovszkij az ember istentapasztalatát illetően ráirányítja figyelmünket arra, hogy az ember elsődleges, ősi tapasztalata értelmében az Isten anyja, s csupán másodlagos, vallásos tapasztalata alapján apa.²⁸ Figyelmet érdemel, hogy Resch *Aussercanonische Schriftfragmente* című gyűjteményéből mérítve, Merezskovszkij ezen a helyen éppen Cselényi István Gábor az utóbbi évtizedekben kidolgozott koncepcióját²⁹ elővételezi:

Mater mea – Spiritus sanctus.
(Az én anyám a Szentlélek.)

Anyától Fiúhoz, majd a Fiútól az Anyához vezet vissza az ember útja. Dante ugyanígy kettős szerelemmel kötődik Beatricéhez, a vőlegényt a menyasszonyhoz vonó, a fiút pedig az anyához vonó szerelemmel egyszerre. A Fehér Rózsába beleolvadó Beatrice lehet, hogy Dante elé Szűz Máriaként lép ismét elő, ahogyan Mária, aki megtért a Fiúhoz, Anya-Lélekként jelenik meg újra. (Vagyis a Szentlélek személyében.) A Paradicsom XXXI. énekében a helyét elfoglaló Beatrice Dantétól már elválaszthatatlan: egy test, egy lélek ők a Mennyországban.³⁰

„Ahhoz, hogy az ember filozofálhasson, elengedhetetlen, hogy szeressen” – idézi Merezskovszkij szabad átiratban a *Vendégség* XIII. szakaszát, a provanszi lovagi kultúrában meghonosodott *corte d'amore* hölgykoszorúinak vitáira mint intézményre utalva, akik a szerelem természetét kutatva Platón, Avicenna és Boëthius idézetekre támaszkodtak.³¹

Merezskovszkij határozottan elveti azt a Boccaccio és Leonardo Bruni által makacsul ismételt kételyt a hús-vér Beatrice létezését illetően, melyet aztán a XIX. század felkapott. A Torre della Castagna lakótornyának a reggeli napsütésben elnyúló árnyéka a XIII. század eleje óta egyesíti ugyanis Dante szülőházát a Portinariak lakával, mindössze száz lépésnyire van a kettő, vagy – ahogyan Merezskovszkij rámutat a sokatmondó egyezésre: „Dante pythagóreus nyelvén: 99-re, vagyis 3 × 33 lépésnyire.”³²

Az abszolutizált „régi vágy” a Purgatórium XXX. énekében, ahol Dante újra megpillantja Beatricét, a Merezskovszkij könyvében szereplő orosz fordításban nem hiába „a világgal egyidős”, hatalmas mindek feletti.³³ Az új élet szomorú üzenete, hogy a földön szeretni nem lehet; a szerelem, ami csak házasságban vagy kicsapongásban létezik, nem igazi, beteljesülést csak az Égben lelünk. Földi társát, Gemma Donatit, aki több gyermekkel ajándékozta meg, Dante valószínűleg nem szerette. Az illetén, tisztán metafizikus szerelemfelfogást azonban nem Platóntól kölcsönözte Dante, minthogy a *Lakoma* valószínűleg ismeretlen volt számára. Beatrice maga a Szent Teológia. A Beatrice-szerelem minden illatában, színében, ízében valós is, nem is, már a kronológiailag Dantéhoz legközelebb álló életrajzírója, Leonardo Bruni számára is a messzi múltba tűnik, felfoghatatlan.³⁴ Dante ettől még korántsem Don Quijote – figyelmeztet Merezskovszkij –, tehát Beatrice a testi és plátói szerelem dilemmája marad a ma számára. A nemi vágy a bűn és halál princípiuma, a megismeréshez, a Tudás fájához való első lépés.³⁵

Konsztantyin Balmont lírai értelmezése voltaképpen a dantei életrajz kvintesszenciális magjának „rekonstrukciója”, a történet meditatív újraértelmezése. A vers a *Beatrice* címet viseli. Beatrice révén válik érthetővé a felsőbb világok létezése. Balmont, a formaművész, poliglott, roppant termékeny költő, műfordító számára a dantei szerelem magában rejt a költészet keletkezésének és kiapadhatatlan forrásának megfejthetetlen titkát.

Már maga a választott szonettforma szemantikájával meghatározó: nem csupán prozódiai eszköz, egyúttal közvetlen felidézi a valószínűsíthetően a szicíliai udvarból induló, a *dolce stil nuovo* és Dante köre által népszerűsített versidom egyfelől már tisztán műfajjá alakult értelmezését – a jellegzetesen a földi és égi szerelem témáját ábrázoló formát. Az orosz szimbolizmusban a szonettforma emblematikusan felidézi a világirodalom Dante–Petrarca nevével jelzett szerelemfilozófiai vonulatát, s az orosz szofiológia képviselőit: Dante-szonetteket maga Vlagyimir Szolovjov, továbbá Vjacseszlav Ivanov is fordított.

Balmont versében a szó és a beszédes hallgatás kontrasztjának motívuma a középkori Európában honos, szigorú, a beszédet és társalkodást szabályozó normáknak az újraértékelését is jelenti. A szembeötlő párhuzam törvényszerűen a Tyutcev *Silentium* című verséből átvett sorra rímelt, mely a szimbolista esztétika paradigmájában jelmondattá lett: „A kimondott gondolat hazugság.”³⁶ Ezen utóbbi vers

címe önmagában paradoxon: a költő bőbeszédűségével szemben a hallgatást, a titokzatos „végig nem mondottság”, a sejtetés, rejtőzködés imperatívuszát mutatja fel. Balmont szonettjének alapszituációja is sajátosan a szimbolista „teremtett világ” prioritásának elvét tükrözi: nem az életben fellángoló szerelmet, nem az empirikusát énekli meg, hanem Dante lírai *énjét* álarcként magára öltve a Múzsával társalog, Beatrice éterivé vált alakjához intézi sorait. Nem a szerelem megélt élményét, személyességét, hanem a műalkotáson keresztül átélt, egyetemessé előlépő szerelmi élményt írja újra. Stilizáció, mely a múltba repít, eszmélkedésre ad lehetőséget. Mindeközben ahogyan Danténál, a lírai *én clairvoyance*-ot, a magasabb spirituális éleslátást köszönheti a hosszan érlelődő, változatlanul hevítő érzésnek:

Beatrice

Megszerettelek, elég volt egyszer lássalak,
Semmiségekről folyt körös-körül a szó, – emlékezem –
Csak te hallgatál, s tüzes szavakat,
Néma beszédet lövellt felém tekinteted.

Alkony jött alkonyra, míg eltelt egy év,
S ím ontja már eleven sugárát a Tavasz,
Pompás öltözetben feszít mind a virág.
Én pedig? – Az én szerelmem ugyanaz.

Te hallgatsz szomorún, mint régen.
Szemed szikrázik csupán, néha beszél,
Ahogy olykor Hold Úrnő, a fényesség

Vesz hegyet orcája elé, eltakarni véle,
Ám szikla peremén, fejét leszegve,
A vaksötétből világol ragyogó tüze.³⁷

A versben a mágikus év *Az új életben* leírt történések és a kozmikus erők, az égitestek közötti harmóniának felel meg, ugyanígy Beatricében egyesülnek a személyes és transzcendens nőalak jegyei. A kedves a világegyetemmel való egyesülés kegyét nyújtja, azt a képességet, amelyet Balmont barátja, Brjusov szimbolista programadó írásában kitüntetett szerepet kapó „titkok kulcsainak” nevez, ti. a szimbólumok megfejtését. *Az új élet és az Isteni Színjáték* igen alapos ismeretét tételezi fel Balmont költeménye (Kszenyija Kuprina, az író leánya visszaemlékezéseiben közli Balmontnak Oxfordból édesanyjához írt 1896-os keltezésű levelét, melyben arról számol be, hogy könyvtári kutatásai közepette Milton és sok egyéb mellett, Dantétól az *Isteni Színjátékot* olvassa eredetiben³⁸), a belőlük ismert vezérmotívumok – látás, lehajtott fő, szem, tekintet, beszéd, a két ember közti tökéletes harmónia, megértés – beépülnek a szövegtörzshez. A szerelem néma közlékenységének örök-eleven tudására ébreszt rá.

Dante életműve jelentékeny hangsúlyt kap Valerij Brjusov, az orosz szimbolizmus *maitre*-e esetében, aki ezzel szemben ambivalens módon reagált a Dantéhoz oly mélyen és sok szállal kötődő VI. Szolovjov szofiológiájára, már csak azért is, mert korai vers-manifesztumain a filozófus paródiákban élcelődött. Brjusovtól, úgy tűnik, alkatánál fogva összességében távol áll az ártatlan nőideál, Múzsája erősen földies, érzéki, csábító, jellemzően a csábos, kiismerhetetlen Lilith alakjához közelít. Mindazonáltal Brjusov 1904-ben Sz. A. Vengerov irodalomtörténész professzorhoz írt levelében számol be egy Dante-könyvtár létrehozásáról,³⁹ majd felkérést kap a *Pokol* fordítására, aminek szívesen tesz eleget, idővel pedig Vjacseszlav Ivanov társaságában fordítja tovább.

Az első komoly sikert hozó *Tertia Vigilia* (1900) című kötete mitológiai és történelmi alakoknak szentelt *Az évszázadok kedvencei* című, 25 költeményt magába foglaló ciklus darabjai közül három címében szerepel Dante neve, vagy a hozzá kötődő város: a földi pokolként megnevezett társadalomban élő, a fiatal lány érzékenységével rendelkező, a kardcsörgés zajában edződött költő alakját megfestő *Dantéban* (1898). Brjusov ugyan nem tagadja meg a „jelen” költőjének szemléletmódját a dantei életmű értékelésekor, jóllehet a transzcendens aspektusa minden gondolatát átszövi. A *Dante Velencében* (1900) című versben az utcai forgatagban a lelket megszálló *időtlenység*-érzés közepette toppan a költő elé Dante. Kortalanul, a se kisfiúnak, se öregembernek nem látszó Dante az utcán jön szembe a költői szüzsé elgondolása szerint. Látásától „mintha az örökkévalóság kapui nyíltak volna fel”. Végül a *Dekameron Firenzéje* (1900) című költemény a „hajdani idők firenzei asszonyaihoz” szól, a szokásos brjuszovi nő-kép elevenedik meg, némi megvető erkölcsi ostromozás felhangjaival. A *Dekameron*hoz asszociálódó halálfélelem által diktált, a pestises város epikureusi normáival összhangban lévő mohó kéjvágy és élvezethajhászás fölötti hűvös szemlélődés hangja szólal meg, a „szégyen” szó itt érthetetlen, minthogy ismeretlen, a szerelem csupán mulatság. Ezzel a szerelemmel helyezkedik szembe a költemény zárósora, Beatrice felmagasztalása: „Nékem Beatrice neve édes dallam.”

Egységes versmértékük, a tercina révén mindhárom mű a *Komédiát* mint második valóságot, annak túlvilági hangját, ünnepélyességét idézi. Ez a gondolat leitmotivikusan tér vissza a brjuszovi életműben.

Ars poeticájában Brjuszova „hűvös szemtanú” álláspontját szabja ki a tárgyilagos költő számára, akinek készen kell állnia akár a máglyahalálra is, ha kell, a vers szövegében a költő az „ölelés” és „megfeszítés” szavakat rímelteti, ezzel a misztikus szerelem tanába integrálva a verses művészetfilozófiai eszmefuttatást. Ebben a *Költőhöz* (1907) című versben a zászló büszkesége és a kard élessége egyaránt az igaz költő tulajdonságaihoz tartozik; a tűz katarziszt hozó alászállás a mélybe, a pokoljárás (melyet a magyar népköltészet csujjogatójában is előír a dudásnak) a költészet legfontosabb alapfeltétele:

Légy büszke, akár a lobogó,
Elméd vágjon, akár a kard,
Orcád perzselje a láng forrón,
mely a föld alatt Dantéba mart!⁴⁰

Brjusov feltárja, hogy képzeletét régóta izgatja Dante. A *Csillag* (1906) című versben⁴¹ a lírai én az „édes vágy” és a „kétes mámor” közt eltévedt, a bujaság bűnéért vezeklő, a *Pokol V. énekében* bemutatott Paolo és Francesca történetét idézi meg, ezzel is a Beatrice által megtestesített ideál Kontrapunktját teremti meg. Önmagát a reménytelenség honában hol a Francesca történetére figyelő Dantéval azonosítja, hol a labirintusba hatoló Thészeusszal, hol pedig Túphónnal, aki a világ ura lehetett volna, ám

Zeusz az alvilágba hajította. Kéjen és veszélyen immáron átgázolva, a tömjén, mirha és arany kincsei birtokában vándorol, a lírai *ént* a betlehemi csillag vezérli egyre nyugodtabban, alázatosabban rótt útján.

Mindebből világos, hogy Brjusov sok egyéb mellett a tépelődéssel és megismeréssel egybefonódó alkata okán áll közel Dante életművéhez, az értelmezésben a kevésbé heurisztikus „lélektani-életrajzi megközelítést” azonban határozottan elveti.⁴² *Dante – a síron túli világ utazója* című töredékben fennmaradt exkurzusában az irodalom alapdefiníciójának tekinti Dante *Isteni Színjátékát*, vagyis olyan műnek, amely a költői alkotást „túlvilági utazásként” valósítja meg. Brjusov egyébként az *Isteni Színjáték komédia* szavát már a közismert terminus-tartalom váltás okán is szeretné *tragédiára* átváltoztatni, amit a művet meghatározó katartikus lezárás fényében lát indokoltnak. A hőroznak, félistennek és prófétának adatik meg belepillantani a *Pokol* bugyrai mélyébe, így Dante, saját hőskölteménye hős-utazója Heraklész, Túphón és Orpheusz alakjához hasonlatos.

Az orosz szimbolisták közül kétségkívül Andrej Belij prózai, lírai, teoretikus öröksége vált leginkább a mai világirodalmi kánon részévé. Belijnek Dante fiatal korától lett útítársává pályáján, az „egyéniség” kialakulására – mint hangsúlyozza – döntő befolyást gyakorol az iskolai osztály szellemisége, saját magát e szempontból a sors kegyeltjének tekinti: osztálytársai ugyanis Dantéről és Shakespeare-ről beszélgettek.⁴³ Húsz évvel pályája kezdetétől a hozzá igen közel álló Blok halálára írott 1920-es emlékbeszédében a szofiánus princípium „három síkját” összegezve az eltávozott költőtárs alkotóművészetében, éppen Beatrice jelentőségére mutat rá annak alakulásában:

„Az ember szellem (…); a lélek világában ez a Sophia-Isteni Bölcsesség, mint a régi gnosztikusoknál és VI. Szolovjovnál is, a Világlélek fogalmában nyilvánult meg; fizikai síkon a tiszta leányként ábrázolták, mint Dante Beatricéjét. Ha Dantét vesszük, akkor látjuk, hogy a Purgatóriumban Dantét az a leány, az Isteni Bölcsesség várja, aki őt majd a magasabb szférákba vezeti. Ez az a leány, akibe egykor szerelmes volt. Goethe Faustja is, aki a második részben kisiklik Mefisztó kezei közül, a szellemi világban az isteni örök nőiség titkaiba nyer beavatást, ott várja Margarita [Margit], annak a Margaritának az alakja, akit életében mindig keresett, s akivel a múltban könnyelmű, külsődleges regénybe bonyolódott. Mindegy, Margaritáról van-e szó vagy Dante Beatricéjéről, bennük – akár a tükörben – láthatóvá válik a világlélek ragyogása.”⁴⁴

Miközben a bloki Sophia – mint a későbbiekben kiderül – lírai nőalakok önmagukat újjászülő sorát, valamint női drámai szereplőket teremt, Andrej Belij látómezejében sokkal inkább Beatrice alakjának folytonos jelenlétét tapasztaljuk. Beatrice nála egyenesen filozófémává, a megismerés elméletének fogalmává lép elő. Életművében ugyan a szinkretikus dantei szövegegység némiképp a neokantiánus képletnek megfelelően széthasad: lírai szövegei mellett sokkal fontosabbnak tekinthető regényeinek korpusza, s még recenzióban is hajlamos teoretikus eszmefuttatásokba bocsátkozni, ehhez „kommentárként” keletkeznek az önreflexió és az életrajz elvét mintegy öt kötetben ötvöző visszaemlékezései, önéletrajzi prózája.

Andrej Belij azonban a szimbolizmusra korántsem „művészeti irányzatként”, iskolaként tekint: a „világértés” új tudatformájaként definiálja.

Az ifjúszimbolisták művészetében központi helyet foglalt el az „életalkotás” elve. Eszerint a költő, író, alkotó esetében elengedhetetlen, hogy életét szigorúan a legmagasabb eszmei és művészi ideálok sze-

rint élje, „építse fel”, mintegy „megkomponálja” művészeti alkotás gyanánt, ideértve az eszmei és szellemi értékeket is. Ennek a jelentős elvnek a meghatározó befolyása okán nélkülözhetetlen bepillantanunk, hogy ez a női princípium hogyan jelenik meg Belij „magánéletében”. Különleges konstellációja abban állt, hogy 1901-ben Andrej Belij, Szergej Szolovjov (a filozófus unokaöccse) és Alekszandr Blok egyformán szerelmesek voltak, s mindnyájan „misztikus verseket” írtak földi múzsáikhoz, majd hirtelen egyszerre támadt bennük érdeklődés Goethe, Lermontov, Petrarca és Dante misztikus költészete iránt.⁴⁵ (Mindennek háttérében ott volt VI. Szolovjov szövegeinek kisugárzása.) Ez a sokban teoretikus irányba forduló érdeklődés oda vezet majd, hogy 1903-ban hirtelen a Pétervárott lakó Blok és a moszkvai Belij egymástól függetlenül egy napnyi eltéréssel csupán egymásnak írnak, kibontakozó levelezésük pedig a Vlagyimir Szolovjov szellemi örökségében hátrahagyott Sophia-dilemma (Sophia földi és égi, keresztény és gnosztikus természete kapcsán) teoretikus értelmezések dialogikus dokumentuma. A felsorolásban szereplő Petrarca neve ugyanakkor arra enged következtetni, hogy a katolikus trubadúr hagyomány is erősen jelen van (elegendő a szimbolista költőre, kritikusra és fordítóra, Elliszre gondolunk, kinek „egyik féltekéjében Karl Marx, a másikban Dante és a mennyei rózsa” székelt, aki a későbbiekben Dante-rajongóként katolizált is).

Beatricét nem lehet egyszerűen Blok „Szépséges Hölgynének” (korai költészetének nőalakja, akit leendő felesége ihletett) megfeleltetni, hiszen Belij értelmezésében „a szerzetes Dante” (állandó jelző Belijnél) őt a valóságban nem vette feleségül. Az orosz Ezüstkör képviselőinek, filozófusoknak, teológusoknak, irodalomároknak és képzőművészeknek a képzeletét izgató Sophia összetett jelenség. Belij a következőkételyeket fogalmazza meg: Eszerint maga Beatrice plátói szerelem tárgya lett volna csupán? Azonban a költészetben sem világos, Sophia vajon az erotikumot jelenti (s a kárhozott világ gnosztikus képzetének kezdetét), vagy pedig az elvont eszmét, illetőleg a szeplőtelen Madonna eszményét. A gnosztikus Sophiát kellene rajta értenünk? Az nem lehetséges – jelenti ki Belij –, hiszen Szolovjov „múzsáját” gondosan elválasztotta Valentin gnosztikus filozófiájától.⁴⁶ Az Örök Nőiség orosz szimbolista képletében egyúttal Mária és Márta alakját is érzékelhetjük a Madonna-tisztelet által teremtett teológiai szöveggel együtt.⁴⁷ A Beatrice–Nyedotikomka ellentét az ártatlanság és a gonosz erő szembeállítását Blok *Irónia* című esszéjében arra világít rá, hogy az, hogy a két végpont egymás mellé helyezése, relativizálása a kor betegségére, az iróniára mutat, amikor az ember nem képes a kettő közötti határvonalat meglátani.⁴⁸

Beatrice jelentőségét mutatja *Az értelem emblematikája* (1910) című Belij-tanulmány is. Elsődleges érdeme a metafizika és az értékelmélet közötti megfeleltethetőség tételezése. Az esztétikai értékhierarchiában eszerint olyan ábrázolások foglalnak el magas helyet, melyekben a felsőbbrendű emberek és istenek képe az egyéni alkotóerő gondolatával párosul:

„<...> az értéket az eleven emberi tevékenység szimbolizálja: a művészetben az érték emblémái szerepébe a felsőbbrendű emberek és istenek képei kerülnek. Ilyen Beatrice Danténál, ilyenek Krisztus és Buddha alakjai; ezen a ponton a művészet mitológiába és vallásba megy át.”⁴⁹

A kultúra válságában (1920) Belij nem sokkal Oswald Spengler borúlátó diagnózisának megjelenése után, a válság gyökereit kutatva jut el Szent Ágoston alakjához, akire megfogalmazása szerint „az első protestáns” gyanánt tekinthetünk. A női lételv keresztény képeit a Napba öltözött asszony apokaliptikus alakjának elhalványodása, összezsugorodása szemszögéből közelíti meg: maga az alak szerinte ugyanis a keresztény közösségek korai évszázadaira jellemző gondolkodását adja vissza. Ezzel szemben az olasz Madonna már a nő nőiességének tükré. Ez a fordulat a modern ember kulcsa. Az emberi tudattalan átalakulása folytán ugyanis a nőalak egybeolvad a kozmikus szférabeli lényekkel: éppen ez

érzékelhető Dante Beatricéjében, Leonardo da Vinci Krisztusában és Madonnájában. Az irodalmi szövegben – csakúgy mint vásznon és freskón – ezek a figurák élő emberi figurákként alkotják a „titkos egyházat”.⁵⁰ Dante nagyságát tulajdonképp szellemi trubadúrgyökereinek köszönheti.⁵¹ Ez az utóbbi megjegyzés épp a trubadúrlíra mariológiai alapjaira utal.

Az *ezüst galamb* (1909) című regényben is felbukkan az égi és földi szerelem két szimbolikus nőalakba formált világa, annak travesztíája a főhős, a nagyvárosi értelmiségi Darjalszkij kereséseiben. A főhős erotikus-szellemi-megismerési tévelygése a dantei erdő szimbólumát idézi. Míg Beatricéhez közelebb áll a nemesi udvarház Kátyája, aki a platóni vonzalom misztikumát, a nyugati misztikán nevelkedő orosz arisztokráciához tartozó vidéki kisasszony elvont és éterikus alakját képviseli, a hliszt (apokaliptikus, Szentlélek országát váró) sektariánusokhoz tartozó Matrjona, kinek feladata az Új Messiás megszülése, akinek nemzésére Darjalszkijt szemelik ki, a buja, nyers, népi nőiség alakját jelenti.⁵²

Keresztrefeszítés [Kotyik Letajev] (1914–1915) című regényét Belij épp az „emberélet útjának felén” írja, akárcsak Dante a *Komédiát*. Az Örök Nőiség travesztált témája – ahogyan Szilárd Léna kimutatta – egyfelől Szonya Dadarcsenko nevéből könnyen kiolvasható, hiszen a *Szonya* (<*Sophia*) név a köznyelvben elterjedt Szofja női keresztnévnek a becézett alakja, így tűnik fel a regénybeli „sárga fürtű kislány” figurájában.⁵³ A metafizikai szolipszizmus tanaira (az egyén mentális állapotain kívül eső bármely egyéb valóságot tagadó tanítás) visszavezethető regény a gyermeki tudat autonóm felépülését igyekszik rekonstruálni. A főhős eszmélkedésének tudatfolyama képezi a narratívát, szellemi-pszichikai útjának egyes lépcsőfokait az antropozófia prizmáján keresztül követhetjük nyomon. Ezen eszmélkedése része a kozmikus dimenzió is.

A Múzsának, vagyis Ászja Turgenyevának szóló ajánlás mellett a Tolsztoj regényéből kiemelt mottó a regény elején szintén Sophiának az emlékezéshez fűződő mély kapcsolatára utal. Nem véletlen az sem, hogy ebben az idézetben Tolsztoj intenciója szerint egy nő, Natasa Rosztova mondja ki, hogy a „sorra vett” emlékek, a visszaemlékezésbe történő „belemerülés” a „régés-rég” volt idők történéseit hozhatják felszínre az emberi tudat mélyéről. Ilyenkor az ember „világra jötte” előtti dolgokat is képes felidézni. Regényében Kotyik tudatfolyamába helyezkedve, Belij abszolutizálja az *ősemlek* világteremtő jelenlétét, a filogenezisnek ez mintegy kiinduló pontja, egy távoli ország:

„Az emlék emléke – ilyen; az – ritmus; az – a szférák zenéje,
azé az országé –

– ahol születésem előtt voltam.” [kiemelés Andrej Belijtől – J. Gy. Z.]⁵⁴

Tolsztoj – akit más helyütt „sztarecként” említ Belij (különös tiszteletben álló szerzeteseket illetett meg ez az elnevezés) – az *Oroszlán* című fejezet címadó szavában is jelen van az orosz *lev* 'oroszlán' szó másodlagos jelentésrétege révén; a gyermeki tudatban ugyanis még nem differenciálódik a szó kisbetűs-nagybetűs helyesírású jelentése, ily módon a név egyértelműen asszociálja mind a vadállatok királyát, mind pedig a híres író. Az emlékezés képes megszólaltatni a mítosz nyelvét. A regényben ez akkor konkretizálódik, mikor a mítosz elemei és a valóság közti egyezés Kotyik előtt megvilágosodik. A gyermeki tudat még pontosan felismeri a mitológiai-rituális történet érvényét a jelen pillanatában: ennek megfelelően a főhős Kotyik, felismervén Artyom Doszifjevicsben a Minotauruszt, önmagát Thészeusszal, az ókori görög hőrosszal azonosítja. A mítosz felidézése egyúttal rámutat az útvesztőben zajló események (*passage de rites*) őseredeti, valódi rendeltetésére, vagyis a beavatási szertartásra. Bár Ariadné neve itt nem szerepel, mégis a pszichopomposzi nőalak a távolból, mint ahogyan a filozófiában: „elrejtve”, része a szertartásnak, épp amint Belijnél (vagy Paszternak világhírű regényében, Zsivago

doktor műzsájában, Larában mutatva fel⁵⁵) az alkotói folyamat elengedhetetlen feltétele a női princípium részvétele.

Beatrice személye másrészt a regényben Beatrisza Petrovna Beszbardo, azaz Vaszja, Kotyik nagybátyja szeretője figurájává alakul át, akinek egy külön fejezetet szentel az író. Vezetékeve Szilárd Léna feltételezése szerint a *без барда* (ejtsd: bez barda) ‘bárd nélkül’ szókapcsolatának értelmét hordozza, vagyis Beatrice a jelen korban dalnok, megverselni képes költő híján maradt. Ez a névbe kódolt üzenet, burkolt kép a kor asszonyáról, kultúrfilozófiai következtetés.

Dante személye – az elveszett Sophiáról alkotott magyarázatba bekapcsolva – Belij antropozófus korszakának szenvedélyes szellemi tanulóévei során tudatosan annak a teoretikus történeti vázlatkísérletnek alkotja egyik fázisát, amelyet a steineriánus tanítás lényegi felismerésében és küldetése megjelölésében hangsúlyoz. Eszerint az antopo-Sophia célja az, hogy a Sophiától elszakadt antroposzt, azaz embert, emberiséget visszavezesse Sophiához, az Isteni Bölcsességhez. Ebből adódóan Belij jogosan értékeli úgy, hogy a szolovjovianus szimbolisták Steiner személyében Szolovjov tanításának folytatójára lelnek. A Steinerrel történt megismerkedése kezdeti hónapjainak krónikáját *Századelő* című visszaemlékezéseinek eredeti, berlini kiadásának lapjai őrzik (ez már a későbbi szövegváltozatokból sajnálatosan kimaradt). Ezen krónikában Steiner 1913-as Kelet és Nyugat misztériuma problematikájának szentelt előadását Belij kivonatolva ismerteti, ahol is Sophiát „szellemi lény”-ként definiálja, aki a filozófia fejlődése során absztrakt képzetekbe alakul át, mintegy „visszavonul”. Arculata idővel így láthatatlanná vált, a filozófiatörténetben fordulatot hozó racionális logika szférájában „összetöppörödött”. Danténál azonban még eleven, jelen van a *Vendégség Harmadik dalában* és a hozzá tartozó prózai kommentároknak. Tekintete élénk, azúrshín, ajkáról édes lehelet árad.⁵⁶

Annak a vonalnak a csúcsát, amely Dante életművéből sarjad, Alekszandr Blok alkotói életműve jelenti N. Minszkij *Dantétől Blokig* című 1922-es, a költő halála után megjelent monográfiája szerint. Minszkij még műve elején *Az új életet* az első európai regény elnevezéssel az értelmezés középpontjába helyezi: vitathatatlanul Blok korai lírája, életérzése-világérzékelése szemszögéből ennek a műnek az ereje volt meghatározó,⁵⁷ eredetileg francia vagy német fordításban, 1903-tól olaszul olvasta.⁵⁸ Kiválóan ismerte Goethe és Chateaubriand olaszországi útirajzait; az Itália-kép elmélyüléséhez Polonszkij és Fet lírájának tanulmányozása is sokban hozzájárult.⁵⁹ A filozófus Szolovjov a *Vita Nouvából* készített versfordításairól is híres, bátyjának a felesége, Olga Mihajlovna pedig XV–XVI. századi, Rafaelló előtti vallásos festők művészetével foglalkozott.

Blok még a Szadovszkajához fűződő szerelem idején „az Isteni teremtés tökélyének” nevezi kedvesét. A dantei alvilág kapujának képe, a női hang visszatérő motívuma kontaminálódik az Orpheus-mítosz elemével: ha a Platón által prófétált androgün tökéletesség a férfi-női princípiumok egyesüléséből következik el, ha a világ az elveszett, sötétségbe tűnt animát siratja, Blok Orpheusz gyanánt ereszkedik alá elveszett kedveséért, Eurüdikéért. A költő ösképét jelentő Orpheusszal történő azonosulás Eurüdikét az Örök Női (Ewig-Weibliche) egyik megtestesülésévé emeli. A klasszikusok élén álló, *Versek a Szépséges Hölgyhöz* című korai ciklus közismerten ennek a nőkultusz inspirálta gondolatkörnek korábbi irodalmi megformálásait ötvözi, kétségtelenül Dante és Novalis műveire tekint elsődleges példa gyanánt, ugyanakkor az irodalomtörténet a reneszánsz és Petrarca hatását is lényegesnek ítéli.⁶⁰

Ljubov Dmitrijeva Mengyelejeva, a költő felesége az ihlető Múzsza. A jegyespár *Az új élet* konkrét történeti mintáihoz igazodva, Pétervár (Észak Velencéje) a félhomály misztikus élményét nyújtó templo-

mait és székesegyházait bejárja a földi és égi szerelem eggyé válásába vetett hittel. A moszkvai argonauta-kör Blok jövődöbelijére Sophia földi megtestesüléseként tekintett, s ennek megfelelően az Apokalipszis eljövételét jövődölő jelként fogta fel.

A „fehér ruha”, a „lazúrkék” szín, a „távol”, a hegyek, a kupola, „magasság”, megérzés és sejtelem, világvégét jelző tűz „lángoló horizontja” lassanként a bloki líra sophiánus fogalomkészletévé válik.

A magasztos érzés Blok költészetében már korábban vegyül a francia lovagi, udvari kultúrából ismert nőtisztelet alázatos felhangjaival:

Servus – Reginae

Ne hívj! Szerelmem templomába
Úgyis megyek.
Előtted szótlan, térden állva
Hajtok fejet.

Csak hallgatok, parancsra várva,
Kezed, ha int.
S ha véget ért a gyors találka,
Várok megint.

Bénít hatalmas szenvedélyed,
Nem szólhatok.
Vagyok szerelmed vagy cseléded,
S mindig – rabod.

(1899) *Galgóczy Árpád fordítása*⁶¹

A szolovjovi mitológéma az egyéni és egyetemes apokaliptikus képeit is hordozza. A nő az idealizáció tárgya. Noha a *Versek a Szépséges Hölgyről* ciklusra a szonettforma nem jellemző, a *Magamban sejtelek...* (itt következetesebb fordítás lenne: „Érzem előre jöttöd...”) kezdetű vers⁶² világvége-várása kapcsán Belij fel is teszi a kérdést, hogy vajon „vallásos lírával, értelmetlen hablattyal, vagy Dante veretes szonettstílus utánpótlásával van-e dolgunk”. Az *Episztola a föld hatalmasaihoz...* (1903) című vers a Szeplőtelen szólítja meg, a szavak pontos textuális egyezést mutatnak *Az új élet* XXX. szakaszának indításával. Blok – felfogva az *anima* konceptusának súlyát – egyes szám harmadik személyű, nőnemű személyes névmásként OHA („Ő”) formában emlegeti a női princípiumot pl. 1904-es naplójegyzetében, leszögezve, hogy „csak az ifjúkor kezdetén vagy a halál előtt érezni Őt”.⁶³

A bloki nőkép lassanként átalakul, némiképp ironikusan a „tézis–antitézis–szintézis” sémájához hasonlították sokan, köztük maga a költő. Hol *Az ismeretlen lány* (1906) sötétlő, titokzatos, a mámor *ködében* megjelenő démonikus nőalakjába lép át,⁶⁴ hol a hófürgetegek *havas maszkjába* burkolózik. Az új korban az azúrkék színt (egyszerre Sophia és a Szűzanya attribútuma) felváltja a lila, a női princípium Bloknál érzékivé válik, a *Komédiások* commedia dell’artéból átvett figurái közt a csacska, kikapós Co-

lombina személyében tűnik elő.⁶⁵ Paradox módon az élet-hozta, ám meg nem valósult szerelmi háromszög (Blok–Ljubov Dmitijevna–Andrej Belij) némiképpen a mindenkori orosz költő sorsában rendre visszaköszönő féltékenységi párbaj megismétlődéséhez köthető a költemény. Az affér idején Belij még némileg hisztérikusan párbajra hívta Blokot, aki ezt bölcsen elhárította.

Blok Beatrice halálát „az apró sírba temetett kislány” metaforájába burkolja, közvetlenül a Ljubov Dmitrijevnával történő egybekelésük után.

Az ártatlan, fennkölt nőalak fölött érzett pótolhatatlan veszteség érzését az

Elmentél, s én a sivatagban
Lábnymaidat csókolom

sorokban fogalmazza meg az *Elmentél* (1907) című versben. A személyes és az egyetemes elválaszthatatlanul összefonódik. A kozmikus gyász a veszteségnek felróható otthontalan bolyongást vetíti ki az emberiség egészének életére:

S becézzen bárki másnak ujjá,
Gyalázzon bármi szóbeszéd:
Az Ember Fia már nem tudja,
Hová is hajthatná fejét.⁶⁶

Az olaszországi utazás valós élményei kiábrándulással, a dantei pokoljárás borzalmával töltik el Blokot. Feleségével együtt elzarándokol azonban ahhoz a ravennai kriptához, ahol Dante szunnyad, így ezt a várost „mindennél jobban” megkedveli. *Firenze* című, 7 számozott részre osztott költeményében azonban már szemrehányással fordul a „Júdássá” vált városhoz. Az *Olasz versek* közé sorolt versek hangulata távolságtartó a múlt rajongásával szemben. A „reménytelen vágy” és az „ősi varázs” „heve”, a „néma templomok” képei ambivalensen Blok önnön ifjúságát idézik fel a Dante és Beatrice városában tett séták során.

A *művészet villámai* című esszéjében az itáliai utazás vezérlő alakjának mégis „Őt, azt a Leányt tekinti”. Később a *Démon* című versébe (1910) Tamara bárdja, Lermontov előtt tisztelettel adózva, beilleszti a „fátyol” motívumát (Ízisztét), mely mögött a transzcendenssel való találkozás sejlik, s mely Lermontov számára sem volt ismeretlen. Lermontovot Fettel és Polonszkijjal együtt épp VI. Szolovjov értékeli recenziójában úgy, mint aki az orosz költészetben már korán Sophia megéneklője lesz.

A *Pokol éneke* (1909) című költemény keletkezése már az olaszországi út utáni visszatérés korszakára tehető, elevenen hat azonban az Itália-rajongás, s belső utazásként folytatódik: „Egyedül vagyok, a helyes utat elhibáztam” sora Dante *Infernója* I. éneke 3. sorának parafrázisa: „Che la diritta via era smarrita” („mivel az igaz utat nem lelém”).⁶⁷ Az út tévesztésének oka Beatrice elvesztése, akinek hiányát a lírai én felpanaszolja: „Hol vagy útitársam? – Óh, hol vagy Beatrice?” A versben feltűnő „bukott, megálázott leányzó” a Sophia-szimbolika apokaliptikus szajháját idézi. „Szakadás van a világ és »más világok« között”⁶⁸ – ezzel a posztulátummal fogalmazza meg a modernkori létezés legsúlyosabb ellentmondását Blok *Az orosz szimbolizmus mai állapotáról* (1910) című cikkében, a novalisi „kék virág” és a túlvilág szimbólumai Szolovjov *Három találkozásából* vett idézet kontextusába kerülnek, melyben a Hang Sophia biztatásával azonos. A művészetet Blok ismételten pokolbéli utazásként definiálja, Brju-

szov megfogalmazását kínálva fogódzóképpen, aki „a föld alatt” mardosó „lángot” mutatja fel az avatott költő attribútumaként. Ehhez azonban „Annak” a jelenléte – a névmás az oroszban nőnemű alakban áll – szükséges, aki ismét a lélekvezető szerepében manifesztálódik:

„A Pokol számtalan körén csak az juthat át élve, akinek kísérője, tanítója és vezérlő álma van Arról, aki elvezet oda, ahová még a tanító sem mer belépni.”⁶⁹

A Blok által említett egyetemes „szakadást” tükrözi az önreflektív értékelés perszonális tónusában megfogalmazott, saját költészetének szakaszait körülíró „azúr” és „lila-kék” színek világa.

Szintézist jelent Blok drámája, a *Rózsa és Kereszt*. A mű megírását Tyeresenko, a pétervári szabadkőműves páholy nagymestere támogatta honoráriummal. A felkérést nyilvánvalóan Bloknak egyetemi éveit záró, az oroszországi szabadkőművesség történetét érintő *Bolotov és Novikov* című disszertációja kapcsán szerzett ismeretei is érthetővé teszik. Dantéra, illetőleg az általa hátrahagyott szövegkorpuszra az orosz századforduló éppen az ehhez körhöz tartozó beavatottként és a titkok tárházaként tekintett, ahhoz a gnóvizhoz vezető útként, mely a megvilágosodás felé tart és az egyéni misztikus megtapasztalás aktusával valósul meg.

Blok drámájának formaigényére, pontos megkomponáltságára jellemző, hogy az írást a francia középkor kultúrájának mély tanulmányozása előzte meg. Érthető, amiért a magyarul is olvasható *Rózsa és Kereszt* ezoterikus, filozófiai alkimista eszmerendszere, összetett szimbolikája mindmáig a Blok-filológia kitüntetett kutatási területe. Egyetlen Beatricére vonatkozó utalást sem tartalmaz ugyan a szöveg, annál fontosabb, hogy egyfelől különleges korszakhoz kötődik: a katharok elleni inkvizíció előestéjén játszódik az udvari gáláns szerelmi történet. Másfelől, mint azt korábban kimutattam, a mű a szolovjovi szofiológia (az európai absztrakt filozófia sajátosan orosz változata) égisze alatt keletkezik.⁷⁰

Izóra, languedoci várúrnő férjét megcsalva, azaz a földi házasság béklyójából kilépve a távoli, ismeretlen lovag, Gaetan szerelméért eped, hogy végül a tetőponton az apród karjában száműzze a titokzatos mardosó téli melankóliát. A melankólia⁷¹ már Huizinga megfigyelése szerint is a nagy dolgok kezdetét jelzi a középkori mentalitásban. Jellemző, Sophiához köthető motívum a toronyba zárt, hűtlen ledérséggel gyanúsított Izóra motívuma, aki annak a gnosztikus Világléleknek, Bárbélónak tökéletesen megfeleltethető költői kép, mely a Káosz ölelésében senyved (szimbolikusan ez a „siralomvölgy” képének, az elkárhozás-mítoszban kódolt kiüzetettség védtelenségének megfeleltethető gnosztikus elképzelés).⁷² A mű a Szent Grál legendájába, az Artur királyról szóló ciklus elbeszéléseihez kapcsolódik: Gaetan tulajdonképp Lancelot lovag parafrázisa, a Tó Asszonya nevelte, világba vetettsége éppúgy egy tragikus tettét sújtó büntetés. Blok a druida papok hitének hatását is érzékelteti a mű szereplőinek hitvilágában. Az aszkézist valló kathar hit tanításait örökíti tovább nemcsak a középkori filozófiai alkimia, hanem a titkos társaságok csak kiválasztottak számára feltárulkozó szimbolikája, végül pedig a trubadúrköltészet, mely Danténak mintául szolgált. Nagy hatást gyakorol az európai szerelemfilozófiára, ahogyan de Rougemont feltárta.⁷³ Blok drámája révén *Az új élet* gyökereihez jut el az olvasó (ez az albigens vallási közösség ihlette Illyés Gyula *Tiszták* című drámáját is), az *Isteni Színjáték* alkimista kódjának forrásvidékénél. Blok tudatosan fejt fel a szálát: rokona, Szergej Szolovjov, a filozófus unokaöccse mutatott rá, hogy filozófus nagybátyja gyakorlatilag az orosz ortodoxia hitvilága és az albigensek/katharok közötti mély rokonságra eszmélt rá.

Blokban élete végéig munkál Dante-tisztelete: a bolsevik hatalomátvétel után nem hagyja el Oroszországot, szimbolikus három kötetben kiadott költői munkáit már 1915-ben, önéletrajzi karcolatában „lírai naplójegyzeteknek” tekinti, az általa elképzelt ún. Vita Nouva-projekttel összhangban szeretné újra kiadni, ellátva a versek keletkezését és tartalmát megvilágító prózai kommentárokkal („a sorok közötti üres helyeket” megtöltve), ahogyan Danténál látható. A megvalósulatlan mű előszavában Blok magát Dantéval azonosítja.

Gulácsy Lajos: Dante és Beatrice (cca. 1910) Magyar Nemzeti Galéria, Ltsz.: 1919-573

Az orosz dekadensek és szimbolisták nőkultusza, Vlagyimir Szolovjov hagyatéka és annak értelmezései a századfordulós vallásbölcseleti munkákban (Szerгий Bulgakov, Pavel Florenszkij, Nyikolaj Bergyajev, a Trubeckoj-fivérek) az Erősz iránt megnyilvánuló igen élénk érdeklődés szerte Európában, az orosz kortársaknál Sophia bemutatott irodalmi alakváltozatai és a világvallásokban fellelt hiposztázisai, a női princípiumra épülő elméletek, a női princípium az eszkatológiában betöltött küldetésének tudatosulása, az Örök Nőiség elméleti megközelítései mind olyan elmélyült gondolkodásmódot és széles körű, mélyreható diskurzust alapoztak meg az orosz századfordulón, mely kétségkívül hatással volt C. G. Jung *anima-elméletére*. Az összekötő kapcsot egyebek mellett az az Emilij Medtner⁷⁴ képviselte (Karl Medtner világhírű zeneszerző fivére), aki a hajdan Oroszországba települt német család leszármazottjaként, zene- és irodalomkritikusként, a szimbolista-körök egyik központi figurájaként igen közeli kapcsolatban állt Andrej Belijjel. Míg Belij az 1910-es évek elején az antropozófia irányába távolodott el, Medtner 1914-ben Jung páciense, majd barátja, munkatársa, orosz fordítója és – már az emigrációban – lefordított művei kiadásának szerkesztője lett. Közvetítőként vitatta meg Junggal egyebek közt Vlagyimir Szolovjov szofiológiáját, a szimbolista körök elméleteit a nemiségről, vallásról, az archetípus fogalmáról, Merezsikovszkijnak a nemiség és a vallás, a nemiség és a művészet összefüggéseit vizsgáló elméleteit, illetve azok irodalmi formákba öntött változatait.⁷⁵ Az orosz kultúra és a pszichoanalízis, majd az analitikus pszichológia között a századfordulón mintegy három évtizeden át dokumentáltan rendkívül intenzív kölcsönhatás állt fenn,⁷⁶ ebben a kontextusban Beatrice alakja nem meglepő módon a kortársak érdeklődésének homlokterében állt.

Jegyzetek

¹ A tanulmány korábban megvédett orosz nyelvű disszertációm vonatkozó fejezetének átdolgozott változata. Helyszűke okán nem kerülhetett bele Vjacseszlav Ivanov és Bergyajev Dante-olvasata. JÓZSA György Zoltán: *Русская софиология и Владимир Набоков*. Budapest, 2001.

² ЛЕВИН И. Л.: *Я видел Флоренского один раз*. // Вопросы философии, 1991, №5, 61. o. A cikkben szereplő valamennyi idézett szakirodalmi és szépirodalmi szöveget saját fordításomban közlöm, kivéve a külön jelzetteket, illetve a magyar nyelvű kiadásokhoz köthetőket.

³ Az orosz szimbolizmusról részletesebben lásd a *Helikon* különszámát, mely összefoglaló értékelések mellett számos tanulmányt, illetve a korszakból származó költői manifesztumot, esszét közölt fordításban: *Helikon*, 1980 (XVI), №1–2, továbbá az online is elérhető *Orosz szimbolista költők Baka István fordításában*. (szerk.: Fejér Á., vál., utószó Szalma N.) Szeged: JATE Szláv Filológiai Tanszék, 1995.

⁴ Magyar nyelven is megjelent 1894 és 1896 között az eredeti angol háromkötetes formátumban, A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Vállalata gondozásában, Geőcze Sarolta fordításában.

⁵ О. БУЛГАКОВ С.: *Тихие думы*. Paris: YMCA Press, 1976: 96–97. o.

⁶ АСОЯН А. А.: «Почтите высочайшего поэта...» Судьба «Божественной комедии» Данте в России. Москва: Книга, 1990: 53–54. o.

⁷ SZILÁRD, Léna: *Az orosz szimbolizmus Dante-kódja*. In: SZILÁRD Léna: *Andrej Belij és az orosz szimbolista regény poétikája*. Budapest: Széphalom, 2002: 91. o.

⁸ Idézi РОМАНОВИЧ А.: Италия в жизни и творчестве Б. Зайцева. // Русская литература 1999, №4: 40. o.

⁹ РОТНОФ Wilfried: *Dante in Rußland. Zur Italienrezeption der russischen Literatur von der Romantik zum Symbolismus*. Heidelberg: Carl Winter Verlag, 1991: 509–522. o.

¹⁰ Vö. DAVIDSON Pamela: *The Poetic Imagination of Vyacheslav Ivanov. A Russian Symbolist's Perception of Dante*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989: 16. o.

¹¹ Az *Isteni Színjáték* szövegét az ének és sor feltüntetésével mindenütt Babits Mihály fordításában idézem a következő kiadás alapján: DANTE Alighieri: *Összes művei*. Budapest: Helikon, 1969.

¹² Vö. SZILÁRD I. m. 101. o.

¹³ DANTE I. m. 9. o.

¹⁴ Vö. DANTE I. m. 42–43. o.

¹⁵ DANTE 1985: 162. o.

¹⁶ DANTE I. m. 38. o.

¹⁷ DANTE I. m. 49–50. o.

¹⁸ DANTE I. m. 50. o.

¹⁹ ГОЛЕНИЩЕВ-КУТУЗОВ И. Н.: *Творчество Данте и мировая культура*. Москва: Наука, 1971: 185–186. o.

²⁰ DANTE I. m. 250. o.

²¹ DANTE I. m. 267. o.

²² DANTE I. m. 260. o.

²³ МЕРЕЖКОВСКИЙ Д. С.: *Данте*. Томск: Издательство «Водолей», 1997: 80. o.

²⁴ МЕРЕЖКОВСКИЙ I. m. 245., 251. o.

²⁵ DANTE I. m. 823. o.

²⁶ DANTE I. m. 794. o.

²⁷ DANTE I. m. 945. o.

²⁸ МЕРЕЖКОВСКИЙ 1997: 254. o.

²⁹ CSELÉNYI István Gábor: *A Szentlélek anyai arca*. Budapest: L'Harmattan, 2021.

³⁰ МЕРЕЖКОВСКИЙ I. m. 257–258. o.

³¹ МЕРЕЖКОВСКИЙ I. m. 36. o.

³² МЕРЕЖКОВСКИЙ I. m. 38, 22. o.

³³ МЕРЕЖКОВСКИЙ I. m. 24. o.

³⁴ МЕРЕЖКОВСКИЙ I. m. 78, 39. o.

³⁵ МЕРЕЖКОВСКИЙ I. m. 41–43. o.

³⁶ Ezt a kulcsfontosságú mondatot saját szó szerinti fordításomban közlöm. Tyutcssev *Silentium* című versében Szabó Lőrinc fordításában a „Hazudik a kész gondolat!” fordulattal él, a kész szót iktatva be az eredeti *kimondott, kiejtett* helyett [lásd *Fjodor Tyutcssev, Afnaszij Fet és Ivan Bunyin versei* (Vál. Misonova Natália, Pór Judit) Budapest: Európa, 1986: 23. o.], Galgóczy Árpád mesteri fordításában pedig így hangzik: „Hogy értenék meg, hogy ki vagy? / Ha zúg a hangos gondolat...”, vagyis a *hazugság* szó elmarad [https://www.magyarulbabelben.net/works/ru/Tyutcssev%2C_Fjodor_Ivanovics-1803/Silentium/hu/28474-Silentium Letöltés: 2022.03.15.].

- ³⁷ Бальмонт К. Д.: *Собр. соч. в 7 тт.* Москва: Книжный клуб Книговек, 2010: I. kötet, 94–95. o. Balmont versét saját fordításomban közlöm – J. Gy. Z.
- ³⁸ КУПРИНА Ксения: *Бальмонт* In: *Константин Бальмонт глазами современников.* Санкт-Петербург: Росток, 2013: 369. o.
- ³⁹ БЕЛЗА И.: *Данте и славяне. Сборник статей.* Москва: Наука, 1965: 70
- ⁴⁰ БРЮСОВ В.: *Собр. соч. в 7 тт.* Москва: Художественная литература. 1973–1975: I. kötet. A verset saját fordításomban közlöm – J. Gy. Z.
- ⁴¹ БРЮСОВ I. m. I. kötet, 556–557. o.
- ⁴² SZILÁRD I. m. 94. o.
- ⁴³ БЕЛЫЙ Андрей: *На рубеже двух столетий/Серия литературных мемуаров/.* Москва: Художественная литература, 1989: 306. o.
- ⁴⁴ БЕЛЫЙ Андрей: *Начало века/Серия литературных мемуаров/.* Москва: Художественная литература, 1990: 67. o.
- ⁴⁵ БЕЛЫЙ I. m. 25. o.
- ⁴⁶ Magyarul lásd MARKSCHIES Christoph: *A gnózis.* Budapest: Szent István Társulat, 2011.
- ⁴⁷ БЕЛЫЙ I. m. 287. o.
- ⁴⁸ БЕЛЫЙ I. m. 327. o.
- ⁴⁹ БЕЛЫЙ Андрей: *Символизм как миропонимание.* Москва: Республика, 1994: 43. o.
- ⁵⁰ БЕЛЫЙ I. m. 267. o.
- ⁵¹ БЕЛЫЙ I. m. 176. o.
- ⁵² Magyarul erről: SZILÁRD Léna: *A beavatásregény forrásai az orosz irodalomban.* /Ford. Józsa György Zoltán/. In: „A JA SZ VAMI”. Tanulmánykötet Szőke Katalin születésnapjára (szerk.: Hetényi Zsuzsa–Kalafatics Zsuzsa–Józsa György Zoltán) Budapest: ELTE BTK Dolce Filologia, 145–156. o.; JÓZSA György Zoltán: *A narcisztikus és felesleges hős Andrej Belij* Az ezüstgalamb című beavatásregényében. In: „A JA SZ VAMI”. Tanulmánykötet Szőke Katalin születésnapjára (szerk. Hetényi Zsuzsa–Kalafatics Zsuzsa–Józsa György Zoltán) Budapest: ELTE BTK Dolce Filologia, 101–112. o.
- ⁵³ Erről részletesebben lásd SZILÁRD I. m. 118–119. o.
- ⁵⁴ BELIJ Andrej: *Keresztrefeszítés [Kotyik Letajev].* /Ford. Makai Imre/ Budapest: Magyar Helikon, 1969: 5, 80. o.
- ⁵⁵ Erről lásd СИЛАРД Лена: *Ценность как процесс. Белый и Мукарежовский.* In: *Studies in Slavic Literature and Culture in Honor of Zoya Yurieff* (ed. by Sendick M.). Michigan: Russian Language Journal, 1988: 336–337. o., illetve JÓZSA György Zoltán: *Kriptográfia Paszternak Zsivago doktor c. regényében: Szakralitás és hagiográfia.* In: *Metszéspontok: Magyar–szláv vallási és kulturális kapcsolatok* (szerk.: Menyhárt Krisztina–Dudás Mária). Budapest: Bolgár Kulturális Fórum–ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, 2021: 168–183. o. http://real.mtak.hu/137963/1/Metszéspontok_kotet1.pdf (Letöltés: 2022. 04. 10.)
- ⁵⁶ БЕЛЫЙ Андрей: *Рудольф Штейнер и Гете в мировоззрении современности. Воспоминания о Штейнере.* Москва: Республика, 2000: 662. o.
- ⁵⁷ Хлодовский Р.: *Блок и Данте (Песнь Ада)* In: *Attidel Symposium „Aleksandr Blok”* (szerk.: Bazarelli E., Křesálková J.). Milano: Istituto de Lingue e Letteratura dell’ Europa Orientale, Università degli Studi di Milano, 1984: 91. o.
- ⁵⁸ ГОЛЕНИЩЕВ–КУТУЗОВ I. m. 479, 481. o.
- ⁵⁹ РОТТНОФ I. m. 301, 303. o.
- ⁶⁰ МИНЦ З. «Случившееся» и его мысль в «Стихах о Прекрасной Даме» А. Блока. *Блоковский сборник VI // Ученые записки Тартусского государственного университета, №680, Тарту, 1985, 318. o.*
- ⁶¹ *Az orosz irodalom antológiája a kezdetektől 1940-ig.* (szerk.: Zöldhelyi Zs., Szőke K.) Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2001: 346–347. o.
- ⁶² Töredékfordítását Recski Ágnes végezte el egy Blok-cikk önidézeteként. Lásd Blok Alekszandr: *Válogatott művei.* Budapest: Európa, 1972: 361. o.
- ⁶³ Блок Александр: *Собрание сочинений в 6-и томах.* Ленинград: Художественная литература, 1986: V. kötet, 105. o.
- ⁶⁴ Lásd Galgóczy Árpád fordításában. *Az orosz irodalom antológiája a kezdetektől 1940-ig.* (szerk.: Zöldhelyi Zs., Szőke K.) Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2001: 349. o.
- ⁶⁵ Lásd *Komédiások.* In: *Orosz szimbolista költők Baka István fordításában* (szerk.: Fejér Á., vál., utószó Szalma N.) Szeged: JATE Szláv Filológiai Tanszék, 1995: 98. o.
- ⁶⁶ Lásd *Orosz szimbolista költők Baka István fordításában* (szerk.: Fejér Á., vál., utószó Szalma N.) Szeged: JATE Szláv Filológiai Tanszék, 1995: 99. o.
- ⁶⁷ DANTE I. m. 551. o.

⁶⁸ Recski Ágnes fordítása. Lásd БЛОК I. m. 351. o.

⁶⁹ I. m. 358. o.

⁷⁰ Lásd Йожа Д. З.: *Аспекты розенкрейцеровских и катарских учений в драме Блока*. In: Александр Блок «Роза и Крест»: исследования и интерпретации. (Шахматовский вестник. Выпуск 14.) (szerk. Кастрель В.). Москва: ИМЛИ РАН, 2017: 67–79. o.

⁷¹ A téma részletes történetét magyarul kiváló monográfiájában feldolgozta FÖLDÉNYI F. László: *Melankólia*. Pozsony-Budapest: Pesti Kalligram, 2011.

⁷² Erről magyarul lásd KÁKOSY László: *Fény és káosz*. Budapest: Gondolat, 1984.

⁷³ DE ROUGEMONT Denis: *A szerelem és a nyugati világ*. Budapest: Helikon, 1998.

⁷⁴ Medtnerrel kiváló adatolású önálló monográfia is hozzáférhető: LJUNGGREN Magnus: *The Russian Mephisto. A Study of the Life and Work of Emilij Medtner*. Stockholm: Almqvist and Wiksell International, 1994. (https://monoskop.org/File:Ljunggren_Magnus_The_Russian_Mephisto_A_Study_of_the_Life_and_Work_of_Emilij_Medtner.pdf /Letöltés: 2022. 04. 05./)

⁷⁵ Jung és Medtner kapcsolatáról részletesen ír: Рычков А.: *Д. С. Мережковский и К. Г. Юнг. «Встреча в гнозисе»*. In: Судьбы литературы Серебряного века и зарубежья (ред. Аверин Б. В., Валчева Ю. М.). Санкт-Петербург: Петрополис, 2010, 202–211. o. A pszichoanalízis oroszországi gyökereiről, kapcsolatairól és későbbi kérész-életű iskolájáról lásd ЕТКИНД Alekszandr: *A lehetetlen Erősz. A pszichoanalízis története Oroszországban*. Budapest: Európa, 1999.

⁷⁶ Ennek érdekes példája az Andrej Belij *Pétevár* című regényében található „ödipális” motívum mint a freudi kultúra-elméletre adott válasz. (Erről részletesebben lásd SZILÁRD Léna–JÓZSA György Zoltán: *Andrej Belij: Pétevár*. In: Huszonöt fontos orosz regény. (szerk.: Hetényi Zsuzsa) Budapest: Lord–Maecenas, 1996, 148–149. o.)

UGRIN Emese

Globális politikai játszmák

A való világ területszerzés-célú háborúja, amelynek fókuszában de jure Ukrajna szuverenitása és területi integritása áll, az eredetileg politikai nyomásgyakorlásra szolgáló szankciók hadrendbe állítása és az arra adott orosz viszontválasz okán, de facto elérték a globálisan szerveződő ellátási láncokat is. Ezzel pedig megnövekedett a háború globális kiterjedésének kockázata a virtuális térben. Egy lokális konfliktus (ideértve a polgárháborút is) – attól függően, hogy a szemben álló felek vagy az őket háttérből támogató erők milyen mértékben ágyazódtak be a globális gazdaságba – bármikor világháborúba csaphat át, mert a tér és idő dimenziói a virtuális térben összecúsznak. Következésképpen, a földrajzi determinizmuson alapuló szuverenitás jogelve a virtuális térben nem érvényesíthető.

*

I. Egy háború, amiben semmi sem az, aminek látszik

Oroszország Ukrajna elleni katonai támadásával kapcsolatosan még mindig válaszra vár a kérdés: villámháború vagy hosszú fegyveres konfliktus-e a Kreml célja? A politikusok, elemzők, a médiumok többsége inkább az előbbire tippelnek. A katonai és biztonságpolitikai szakértők véleménye ezzel szemben megoszlik. Már önmagában ez a két eltérő vélemény is figyelmet érdemel. A villámháború tervét elvető nézet legmarkánsabb szószólója Robert C. Castel izraeli elemző, aki a politikai szempontok teljes kizárásával, a katonai hadműveletek geostratégiai vonatkozásaira fókuszálva úgy látja, hogy a hadi események fokozatosan, de logikus sorrendben követik egymást, kezdve a pszichológiai hadviseléstől, a katonai létesítmények megsemmisítésén át az ukrán hadsereg erőközpontját bekerítő hadműveletekig. Amennyiben a „fegyveres erők felmorzsolása sem hozza meg a várt eredményt, akkor a triád harmadik pólusa, az ukrán nép kerül az orosz célkereszt középpontjába”.¹

A médiumok és a nyugati politikusok – élükön Washingtonnal, Brüsszellel és az ukrán kormánnyal – a megtámadott erkölcsi fölényt és katonai erejét abból vezetik le, hogy a tervezett villámháború elbukott, mert az ukrán haderő az agresszort stratégiaváltásra kényszerítette. A stratégiaváltás másik okát az orosz hadsereg logisztikai hiányosságaiban jelölik meg. E nézet szerint Oroszország katonai erejének mítoszától megfosztva, erkölcsi és politikai bukásra van ítélve.

¹CASTEL, Robert C. előadása 2022.03. Robert C. CASTEL: *Putyin haditervének ez még csak az első fázisa*. Neokohn (2022. február 28.) <https://neokohn.hu/2022/02/28/putyin-haditervenek-ez-meg-csak-az-első-fázisa/> (Letöltés: 2022.04.14.).

R. C. Castel elemzése stratégiai szempontból azért tekinthető racionálisabbnak, mert különválasztja a háború katonai és politikai céljait. Ezzel gyakorlatilag arra is rámutat, hogy a politikai győzelem nem okvetlenül a katonai győzelemben valósul meg, és vice versa. Castel logikáját követve, az események katonai burkát lehántva nyilvánvalóvá válik, hogy az orosz–ukrán összecsapás háttérében nem egy, hanem háborúk egész sora zajlik.

1. A háború lokális szintje: harc a szuverenitásért

Az első, mindenki számára látható és legdurvább dimenzió a fizikai háború, amely valójában a Krím-félsziget annektálásával (2014. február 27.) kezdődött, majd a minszki megállapodást követően mintegy hét év állt a felek rendelkezésére, hogy vitás ügyeiket rendezzék. A háború második szakasza a minszki feltételek nem teljesülte, valamint Ukrajna külpolitikája okán (Szabadkereskedelmi Megállapodás az EU-val, NATO-tagság iránti kérelem) robbant ki újra (2022. február 24.). A háborús konfliktus okai a kezdeti szuverenitás és területi integritás, valamint a kisebbségi és emberi jogok megsértése mellett Oroszország biztonságpolitikai aggályaival bővültek ki.

Az orosz–ukrán proxyháború gyökereit az orosz politikai elemzők többsége Oroszország biztonságpolitikai érdekeit garantáló, a nemzetközi jog által érvényre juttatható egyezmény hiányára vezetik vissza. Fjodor Lukjanov szerint a bipoláris világrend felbomlását követően Oroszországot egy olyan világrendbe szorították be, amelyet a nyugati államok nélküle alakítottak ki. Oroszország fejlődését nem akadályozták – tegyük hozzá, mindaddig, amíg azok az EU érdekeit szolgálták –, de szigorú keretek közé szorították.² Az orosz értelmiség nagy része ezért úgy tekint 2022. február 22-ére, mint a nyugat diktálta kényszerhelyzet (Lukjanov szerint „kísérlet”) lezárására/lerázására.³ „The page of cooperation with the West has been turned. This does not mean that isolationism will become the norm, but it does mark the end of an important historical chapter in political relations.”⁴ Lukjanov írása rávilágít arra is, hogy a szuverenitás és Oroszország biztonsága/biztonságérzete történelmileg elválaszthatatlan egységet alkotnak. Orosz szemmel nézve tehát a jelenleg zajló háború nem Ukrajna

---

²Ez a bekerítési politika különösen 2002 óta érezteti hatását. Putyin hatalomra kerülésével elkezdődött a romok eltakarítása, és Oroszország közép- és hosszú távú fejlesztésének programja. Ugyanakkor még a külső szemlélő számára is szembeszökő a tény, hogy minden olyan nagy ívű, a globális gazdaságba való bekapcsolódást szolgáló projekt megvalósulása elakadt vagy lelassult, ami nem szolgált közvetlenül a nyugati érdekeket. Ezek sorában az egyik legfontosabb projekt az EGU létrehozása, és globális régióvá fejlesztése. Ennek keretében a Fekete-tenger bekapcsolása a kelet-nyugat irányú kereskedelmi útvonalba, valamint a Kaszpi- és a Fekete-tengert összekötő nagy csatorna megépítésével Közép-Ázsia bekapcsolása a világtengereken zajló kereskedelembe. A projektből egyedül a tengeralatti gázvezetékek, a Déli- és a Kék Áramlat születte meg, amelyek kulcsfontosságúak Európa gázellátásában. A fekete-tengeri projekt legfőbb akadályait Ukrajna és Grúzia ellenállása jelentette. A Balti-tenger térségében megépült az Északi Áramlat 1–2, bár a második vezeték szükségességét sokan, köztük az USA is megkérdőjelezi. A biztosítékot viszont az Oroszország partvonalai mentén haladó északi-tengeri kereskedelmi útvonal kiépítésének projektje verte ki. Ezzel ugyanis kiváltható lenne a jóval drágább és hosszabb, valamint az USA ellenőrzése alatt álló csendes-óceáni és atlanti-óceáni útvonalak egy része. Ehhez szorosan kapcsolódik az Arktikum nyersanyagokban rendkívül gazdag területeinek feltárása és kiaknázása. Az északi projektek sikerében leginkább Kína és a távolkeleti államok érdekeltek. Putyin együttműködést kezdeményezett Japánnal Szibéria fejlesztésére (érdekes módon Sinzo Abe nem sokáig maradt miniszterelnök). Hasonlóan szúrja az USA szemét az Indiával kialakult szoros kapcsolat. India atomerőmű-fejlesztéseit és haderejének modernizálását az orosz hadiiparral együttműködve szisztematikusan folytatja már évek óta. Nem véletlen, hogy az első Oroszország elleni szankciók éppen a fegyverszállításokat célozták meg.

³Лукьянов Фёдор: *Старое мышление для нашей страны и всего мира.* // Россия в глобальной политике, 2022, №2 Март/Апрель (DOI: 10.31278/1810-6439-2022-20-2-5-10).

⁴LUKYANOV Fyodor A.: *The End of an Era. Russia in Global Affairs (Editor's Column)* 01.03.2022. <https://eng.globalaffairs.ru/articles/the-end-of-an-era/> (Letöltés: 2022.04.19.)

bekebelezéséről vagy területszerzésről, hanem az Európától/Nyugattól való elszakadásról, Oroszország politikai szuverenitásáról szól.

Orosz-ukrán összefüggésben a háború tétje egyrészt az Oroszország határait és biztonságpolitikai érdekeire vonatkozó, a nemzetközi jog által garantált egyezmény hiányának pótlása:⁵ a szovjet utódállamok vitás területi rendezése, ideértve a szakadár Donbasz, a 2014-ben annektált Krím-félsziget, a Georgiából de facto kivált Dél-Oszétia, és az örmény–azeri viták tárgyát képező Hegyi-Karabah státuszának rendezése,⁶ esetleges népszavazások megtartása nemzetközi ellenőrzés mellett.⁷ Másrészről, Ukrajna és Grúzia szuverenitásának garanciái: területi integritás, nemzetközi szervezetekhez való szabad csatlakozás (NATO, EU), illetve semlegességük garantálása. Harmadrészt, az emberi jogok védelme, a kisebbségi jogok és a területi autonómia kérdésének rendezése Ukrajnában. Ezen problémák tisztázására elvileg a diplomáciai eszközök és a nemzetközi jog megoldásokat tud nyújtani, amiért is a háború kezdeményezése indokolatlan.⁸ Azt azonban látni kell, a fennálló határrendezések a földrajzi determinizmus azon elvére alapoznak, melyeket a II. világháborút követően a nagyhatalmi alkuk határoztak meg. Ettől egyedül csak Németország egyesítésekor tértek el. Jogi értékű precedens tehát van. Ezzel szemben a Szovjetunió felbomlását nem követte az utódállamok területi és biztonsági garanciáit tartalmazó átfogó nemzetközi rendezés. Ezzel pedig nem kevesebb történt, minthogy „kőbe véste” az oszd meg és uralkodj elvén meghúzott sztálini határokat.

⁵A Szovjetunió szétesését követő ígéretes szerződéses parafálása elmaradt. Az egyetlen írásbeli megállapodás tudomásom szerint csak a „Budapesti memorandum” volt (1994. december 5.), s az kifejezetten csak a nukleáris fegyverek leszerelésére vonatkozott Ukrajnában, Fehéroroszországban és Kazahsztánban. Ezen államok a jövőre vonatkozóan lemondanak a nukleáris fegyverkezésről – tehát mint utódállamok benn maradnak az Atomsorompó egyezményben –, cserébe az oroszok ígéretet tettek arra, hogy szavatolják az utódállamok szuverenitását és területi integritását. Lényegében a budapesti memorandumot szegte meg Moszkva a Krím elfoglalásával. A kérdés ugyanakkor vitatható, mert a krími tengeralattjáró-támaszponton vannak az orosz atommeghajtású (ilyen volt az elsüllyedt Kurksz) és atomtöltettel felszerelt tengeralattjárók is, amelyek biztonsága az ukrán belpolitikai helyzet miatt nem volt szavatolva. Ugyancsak a „Budapesti memorandum” sérült meg a két ukrán szakadár állam függetlenségének 2022. február 21-i elismerésével. Ennek viszont közvetlen előzménye volt Zelenszkij ukrán elnök beszéde az 58. Münchener Biztonsági Értekezleten (2022. február 19.), amelyben kijelentette, ha a Budapesti Memorandum nem védi meg Ukrajna integritását, „akkor Ukrajnának minden joga meglesz hozzá, hogy azt gondolja, hogy a Budapesti Memorandum nem működik, és kétségbe vonhatja az 1994-es döntési csomag minden elemét.” Az idézet értelmezéséhez előzményként meg kell említeni Ukrajna berlini nagykövetének, Andrej Melnyiknek azon kijelentését (2021. április), hogy ha Ukrajna nem tud belépni a NATO-ba, akkor csak úgy tudják megvédeni magukat, ha újra felfegyverkeznek, és akkor Ukrajna elkezd atomfegyvereket fejleszteni. Zelenszkij nyilatkozatára azonnal ráugrottak az oroszok. A támadás előtt néhány nappal (február 21-én) az orosz nemzetbiztonsági tanács nyilvános ülésén (az erről készült videót a Youtube azóta törölte) Szergej Sojgu orosz védelmi miniszter kifejtette, hogy az ukránoknak „megvan a felszerelésük, technológiájuk, szakembereik, akik révén komolyabb képességre tehetnek szert, mint Észak-Korea vagy Irán”.

⁶A csak Oroszország által elismert szakadárállam, Dél-Oszétia elnökválasztás: népszavazás az Oroszországhoz való csatlakozásról, majd egyesülés Észak-Oszétiával.

⁷Egy 2021-ben végzett közvélemény-kutatás szerint a két szakadár területen élők több mint fele szeretne csatlakozni Oroszországhoz – akár bármiféle autonómia nélkül –, kevesebb mint egytizedük vágyik függetlenségre, és mindössze 12 százalék vallotta azt, hogy szeretne visszatérni Ukrajnához. A Donbasz Kijev által ellenőrzött területein ezzel szemben csak a lakosság 1/5-e támogatott valamiféle önállóságot, 10 százalék alatti a függetlenséget támogatók aránya. Az Oroszországhoz csatlakozást pedig lényegében kizártnak tartották. A kutatás nem terjedt ki az elvándorlókra (kb. 1,5 millióan költöztek belső Ukrajnába a Donbaszból és a Krím-félszigetről, kb. 1 millió ember telepedett át Oroszországba). <https://magyarnemzet.hu/kulfold/2022/02/mi-valtozik-a-szakadar-terulet-fuggetlensegevel> (Letöltés: 2022.04.19.)

⁸Valamivel logikusabb érv lehetne orosz részről a Krím-félsziget vízellátásának megoldatlan problémája, amelyre azért nincs diplomáciai megoldás, mert a Krím annektálását sem Ukrajna, sem a nemzetközi közösség nem ismeri el (bár hallgatólagosan tudomásul veszi).

Biztonságpolitikai garanciák hiányában Oroszország követelései szükségszerűen a területek elosztásának funkcionális (de facto) szempontjaiból indulnak ki a (de jure) determinált felosztás helyett.⁹ A probléma szorosan összefügg Európa határainak meghatározásával.

2. A háború nemzetközi szintje: Oroszország kontra Nyugat

A háború második dimenziója az Oroszország elleni szankciós politika, amelyet előbb a Krím anektálására válaszként a nemzetközi közösség, elsősorban az USA indított el.¹⁰ A szankciók természetét és célját illetően komoly változást figyelhetünk meg 2018-tól. Ekkor jelennek meg az amerikai geopolitikai célokat szem előtt tartó büntető intézkedések, és azon országokat érintik, amelyek fegyverekkel, szolgáltatásokkal, pénzzel támogatják Szíria, Venezuela, Észak-Korea kormányait. Szíria és Venezuela esetében a szankciók célpontja egyértelműen Oroszország. Miután a bankközi tranzakciókat bonyolító hálózati rendszerek amerikai ellenőrzés alatt állnak, már ekkor elindult a lehetséges kikapuk keresése. Ezek sorában a legelőrébb mutató megoldást az orosz központi bank direkt összekötése mutatja indiai partnerével. A megújított rendszer – Oroszország SWIFT-rendszerről való letiltása okán – ismét fontos bankközi információs csatorna lesz India felé.

A 2022-es orosz–ukrán háború kirobbanását követő szankciók természetüket tekintve már direkt támadásba lendülnek Oroszország ellen. Céljuk túlmutat Ukrajnán: nyíltan az orosz gazdasági és pénzügyi rendszer összeroppantására irányul. Új jelenség az is, hogy bár Európa már a korábbi szankciók esetében is elfogadta az amerikai intézkedéseket, most az USA-val teljes együttműködésben szankciócsomagokat állítanak össze.¹¹ Ez az a pont, amikor már nem orosz–ukrán háborúról, hanem Oroszország és az euroatlanti szövetség egésze közötti általános háborúról kell beszélnünk. Ez lényegében így már világháborúnak tekinthető. Magába foglalja a proxyháború minden jellemzőjét, a gazdasági és pénzügyi szektort. Ebben a körben a szankciók már nemcsak Oroszországot, hanem a

⁹2021 decemberében az orosz Külügyminisztérium egy a NATO-nak címzett megegyezési tervet tett közé az érdekszféráról: „Agreement on measures to ensure the security of the Russian Federation and member States of the North Atlantic Treaty Organization” (Unofficial translation, 2021).

[https://mid.ru/ru/foreign_policy/vnesnepoliticeskoe-dos-e/dvustoronnie-otnosenij-rossii-s-inostrannymi-gosudarstvami/rossia-nato/1790803/?lang=en\(Letöltés: 2022.04.19.\)](https://mid.ru/ru/foreign_policy/vnesnepoliticeskoe-dos-e/dvustoronnie-otnosenij-rossii-s-inostrannymi-gosudarstvami/rossia-nato/1790803/?lang=en(Letöltés: 2022.04.19.)) A tervezet különösen érdekes a háború szempontjából, ugyanis az első pontok szerint fontosnak tartaná a dialógus erősítését. A 4. cikkely szerint Oroszország és a NATO deklarálják, hogy nem tekintik egymást ellenségnek. 6. cikkely: a NATO kötelezettséget vállal, hogy nem terjeszkedik tovább, „kizárva Ukrajna és más államok csatlakozását”. 7. cikkely: A NATO kötelezettséget vállal, hogy semmilyen katonai tevékenységet nem folytat Ukrajnában, „Kelet-Európa más államaiban, a Dél-Kaukázusban és Közép-Ázsiában”. Vagyis arról van szó, hogy ezeket a területeket orosz érdekszférának ismerje el a NATO, amire nyilvánvalóan nem lesz hajlandó, és ezt valószínűleg Moszkvában is tudják. A Fehér Háznak is eljuttatott tervezetre az USA 2022 januárjában válaszolt: „a NATO nem deklarálja, hogy elviekben is elutasítja Ukrajna esetleges felvételét, és nem merül fel, hogy az orosz igényeknek megfelelően a NATO infrastruktúrája visszatérne az 1997-es állapothoz” (cf. telex 2022.02.21). 2022. február 17-én Moszkva hivatalos írásos válaszában kijelentette, amennyiben az USA és a NATO szövetségesek nem állnak készen egy jogilag is kötelező érvényű írásos megállapodásra, akkor Moszkva „kénytelen lesz reagálni”, többek között haditechnikai lépések végrehajtásával”. Ez után jelentette be Biden elnök, hogy szerinte Oroszország meg fogja támadni Ukrajnát. – Vajon ki akarta a háborút? Ki az igazi háborús bűnös? A kérdés automatikusan felveti az iraki háború jogosságát is, és az USA, valamint az angolok felelősségét.

Ezért (is) mondhatta azt Lavrov külügyminiszter, hogy „követeléseink nem egy étlapon állnak, amelyből válogatni lehet. Nem is ultimátum, egyszerűen azon alapszik, hogy a kérdéseket csak átfogó módon lehet rendezni”.

¹⁰Obama elnök 2014-ben összesen négy végrehajtandó rendeletet bocsátott ki (E.O.s. 13660–13662; 13685). Ezek célja a demokrácia és a béke fenntartása Ukrajnában. Az amerikai szankciók 480 vállalatot és 253 személyt érintettek. 2016 és 2021 között az Oroszországgal szembeni szankciók (4 db) elsősorban az amerikai elnökválasztásokkal kapcsolatos kibertámadások vonatkozásában születtek.

¹¹A szankciók Oroszország teljes pénzügyi infrastruktúrája ellen irányulnak, és az országban működő pénzintézeteknek kb. 80 százalékát érintik, köztük a négy legnagyobb bankot.

globális világ egészségét, sőt magukat a szankciók kivetőit sújtják. Komoly rombolást okozva a funkcionálisan kialakult globális ellátási láncokban. Különösen az energia-, az élelmiszer- és a nyersanyagellátás területein. A dominóhatás érvényesülése okán csaknem minden gazdasági ágazatot, beleértve a szolgáltató szektort is, maga alá gyűrhet.

3. A háború globális szintje: virtuális szuverenitás mint a biztonságpolitika új dimenziója

Az Oroszországgal szembeni nyílt szankciós támadás a háború új dimenzióját hozta felszínre. Az új világrendért vívott harc, amelynek tétje végső soron az Egyesült Államok és szövetségesei által preferált bipoláris világrend vagy a feltörekvő államok és Oroszország által támogatott multipoláris világrend. A háború már jó ideje a világ újrafelosztásáért folyik. Ebbe a csaknem két évtizede zajló versenyben bombaként robbant – az ukrán konfliktus megtorlásaként Oroszország ellen bevetett pénzügyi szankcióknak köszönhetően – egy globális pénzügyi háború: az olajdóllár versus nemzeti valuták (jüan, rúpia, rubel) közötti harc, amely nagymértékben befolyásol(hat)ja a globálisan szerveződő ellátási láncok működését. A dollár 1974 óta a világkereskedelem vezető fizetőeszköze. Világuralmának megtörése és a nemzetközi kereskedelem áttérése más, esetleg a nemzeti valuták használatára nem csak megtörheti az USA nemzetközi kereskedelem fölötti kontrollját, hanem hatalmas bevételi forrástól is megfosztja azt.

Bizonyos jelek már jó ideje arra engednek következtetni, hogy a technológiai forradalom egy globális technológiai háború irányába tart. A korábbi időszakokhoz képest minden fejlesztéshez kapcsolódik valamiféle védelmi vagy biztonsági intézkedés is, amely a technológia által érintett területi/igazgatási/nemzeti érdekekre fókuszál.¹² A világháló tekintetében a helyzet merőben más. Miután a hálózatot működtető multinacionális cégek többségi tulajdona és irányítása az USA-ban van, a világháló ellenőrzési jogát („keyrights of control”) az Egyesült Államok önhatalmúan magának vindikálja. Ezzel gyakorlatilag teljhatalmú ellenőrzési lehetőséggel bír a világkereskedelemtől az államok igazgatási rendszerén át a pénzügyi tranzakciókig minden globálisan zajló tevékenységen. Az amerikai polgárok tömeges megfigyelésével kapcsolatos 2013-ban kirobbant botrány a közösségi hálózatok individuumokkal szembeni jogsértő magatartására hívta fel a figyelmet. Azzal, hogy a Twitter, a Facebook és társaik mint az USA globális nagyvállalatai nemcsak állást foglaltak, hanem közvetlen szerepet is játszottak a 2020-as elnökválasztási kampányban, nemcsak az amerikai jogállamiság és demokrácia ellen vétettek, hanem nyílt fenyegetést is jelentenek minden szuverén államra nézve. Egységes nemzetközi szabályozás hiányában ugyanis a világháló ellenőrzését kézben tartó amerikai vállalatok/vállalatcsoportok, s rajtuk keresztül az USA kulcsfontosságú nemzetközi befolyással bírnak. Ebben az összefüggésben a sokat hangoztatott világkormányzás nem értelmezhető másként, mint az elvesztett unipoláris statusquo visszaállítása.

Európa elsőként próbálta meg kisebb-nagyobb sikerrel kordában tartani az online platformok működését. A szabályozás területén jelenleg az EU rendelkezik a legkidolgozottabb megoldásokkal.¹³

¹²Államvédelmi és biztonságpolitikai megfontolásokból elsőként Kína blokkolta a külföldi – Google, Facebook, Instagram, Twitter – és további több ezer külföldi weboldalt (pl. *The New York Times*, *Wikipédia*). Helyükbe saját gyártmányú kínai weboldalak sokasága került [pl. WeChat (Whatsapp), Tik Tok (Music.ly), Baidu (Google) és Weibo (Facebook)] az online cenzúra kemény jelenléte mellett.

¹³Az EU 22 évvel ezelőtt alkotta meg a belső piacon az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások egyes jogi vonatkozásairól szóló irányelvét: „Elektronikus kereskedelemről szóló irányelv”, 2000. június 8. (2000/31/EK). A megváltozott digitális környezet okán az online tér egységes szabályozására a Bizottság 2020-ban elkészítette a „Javaslat az Európai Parlament és a Tanács rendelete a digitális szolgáltatások egységes piacáról (digitális szolgáltatásokról szóló jogszabály) és a 2000/31/EK irányelv módosításáról” és a „Javaslat az Európai Parlament és

Azok hatékonyságát azonban nagymértékben csökkenti a tény, hogy a fékek helyi szintűek, miközben a rendszerek globálisan működnek. A helyi szabályozás tehát önmagában nem elegendő.

A digitális védelem terén új korszakot nyitott meg Oroszország. Az amerikai választások eredményeit és a mögöttes háttérhatalmi összefüggéseket látva, hihetetlen gyorsasággal léptek. 2020 decemberében benyújtották, 2021. január 6-án az Állami Duma már el is fogadta azt a törvényt, amely jogilag is lehetővé teszi az állam számára a világhálóról való lekapcsolódást abban az esetben, ha azt a nemzeti és biztonsági érdekek úgy kívánják. 2021. február 2-án a Biztonsági Tanács elnökhelyettese, Dmitrij Medvegyev bejelentette, hogy nemcsak az internetről való lekapcsolódás lehetséges technikailag, hanem szükség esetén Oroszország képes a nemzetközi SWIFT fizetőrendszerről való leválásra is.¹⁴ Bár a globális hálózatról való tényleges lekapcsolódás kétélű fegyver, nem hagyható figyelmen kívül az a kockázati tényező sem, hogy a keyrights of controlt továbbra is az USA birtokolja. Ezért Oroszország számára a leválás technológiája egyszerre szuverenitási és nemzetbiztonsági kérdéssé vált.

A virtuális szuverenitásért folytatott küzdelem második szakaszát orosz részről a puding próbájaként írhatjuk le. Az orosz-ukrán konfliktus okán bevezetett pénzügyi szankciók keretében az orosz bankokat kizárták az amerikai dollár által dominált, a világon mintegy tizenegyezer bankot összekötő nemzetközi SWIFT fizetési rendszerből. A kilités a világ egyik legnagyobb energia-, nyersanyag- és gabonaexportőrének szegezett nyílt hadüzenettel ér fel, hiszen blokkolja az ország exportját és importját. Ezáltal nemcsak Oroszországot, hanem a globális ellátási láncokba szerveződő gazdaságot és a világkereskedelemben általánosan elterjedt dollárt is erős ütés érte.

A védekezés több lépcsőben, a politikai és a kibertérben összehangolva zajlott. Oroszország sikerrel oldotta meg a leválást és az áttérést a nemzeti fizetési rendszerre (MIR), amely az UnionPayhez társulva közvetlenül kapcsolódik a kínai fizetőrendszerhez (CIPS). Bár ez jelenleg csak a SWIFT egy regionális alternatívájának tekinthető, a nyugati szankciók növekedésével egyre több ország kényszerül a SWIFT- és a dollárelszámolású ügyletek elkerülésére (lásd Irán).

A sikeres leválással Moszkva politikai értelemben kettős győzelmet aratott. Egyrésztől bebizonyította, hogy van élet a fennálló pénzügyi világrenden túl is, másrésztől a dolláralapú elszámolás helyett utat nyitott a nemzeti valutáknak a nemzetközi kereskedelemben. Egyik oldalon nyilvánvaló politikai cél a dollár használatának megkerülése, elsősorban az energiapiacra. A másrésztől viszont az alternatív hálózatok és a nemzeti valutákra való áttérés egyfajta demokratizálási folyamat elindulását jelzi a globális erőterben: megkönnyíti és felgyorsítja a globális gazdaságba való bekapcsolódás esélyét azon szegény államok és vállalatok számára is, akik a globális versenyből kisodrótak. A gondolat nem újkeletű, hiszen a BRICS-országok célként jelölték meg a nemzeti valutákkal folytatott kereskedelmet a csoporton belül,¹⁵ az Eurázsiai Gazdasági Unió (EGU/EAEU) pedig a kezdetektől ezt a gyakorlatot folytatja.

Az energiakereskedelem ázsiai piacán a júanelszámolás már évek óta bevett gyakorlat. A dolláralapú tranzakciók kikerülésére még az euróval is kombinálják. Legutóbb Szaúd-Arábia is csatlakozott ehhez a körhöz azzal, hogy beleegyezett a júan elfogadásába a kínai olajeladások egy részének esetében.¹⁶

---

a Tanács rendelete a digitális ágazat vonatkozásában a megtámadható és méltányos piacokról (digitális piacokról szóló jogszabály)" című dokumentumokat (COM/2020/842 final).

¹⁴The Moscow Times, Febr.1,2021. <https://www.themoscowtimes.com/2021/02/01/russia-is-ready-to-disconnect-from-global-internet-medvedev-says-a72791> (Letöltés: 2022.04.19.) *Az internetről való leválás technológiai szempontból nem újdonság. Hasonló lépéseket tett Kína.*

¹⁵A 2019-ben Brazíliában megtartott BRICS csúcstalálkozó fő témája a nemzeti valuták voltak.

¹⁶Ez komoly politikai sikernek könyvelhető el, hiszen az olajdollárt az a mindmáig megingathatatlan egyezmény tartotta életben, amely a Nixon-adminisztráció és Szaúd-Arábia között 1974-ben kötött. Lásd Henry KISSINGER: *Diplomacy*. Az egyezmény felrúgásának nyilvánvalóan politikai okai vannak (az USA nem támogatja a királyság

Hasonló, rubel-rúpia elszámoláson alapuló megállapodás került előkészítési fázisba India és Oroszország között, különös tekintettel a kőolaj és a védelmi célú katonai felszerelések kereskedelmére. Sz. Lavrov külügyminiszter indiai tárgyalásainak másik témája a SWIFT alternatívájának létrehozása. A jelek szerint a bankok közötti kommunikációs csatorna rekordgyorsasággal fog elkészülni, mert azt a már működő és az indiai rendszerrel kompatibilis orosz központi bank rendszerével kapcsolják össze.

A politika szemüvegén keresztül vizsgálva a virtuális tér használatával kapcsolatos kezdeményezéseket, három trendet láthatunk kibontakozni.

1. Egyre több állam érdeklődik a nagy nemzetközi ügyleteket bonyolító hálózati szolgáltatóktól való részleges, de nem teljes függetlenedés lehetősége iránt.
2. A fizetési rendszerek diverzifikációjára fókuszáló alternatívák két szuverén politikai entitás között jönnek létre. Mindegyik fizetési kommunikációs rendszer a kapcsolatok természetéhez igazított, és közmegegyezéssel kialakított mechanizmusok mentén működik.
3. Ezek a funkcionálisan szerveződő súlyozott biztonságpolitikai kockázattal bíró fizetési rendszerek az állam szuverenitásának meghatározó tényezői a virtuális térben.

A biztonságpolitikai dimenziójából nézve a funkcionálisan szerveződő ellátási láncok a virtuális térben szuverén entitásként viselkednek. A konnektivitás változatlanul a globalizáció dinamizáló ereje marad. Ugyanakkor a külső nyomással szembeni önvédelem a virtuális térben egyfajta deglobalizáció irányába hat. Politikai szempontból a MIR és a CIPS összekapcsolása, a rendszer függetlenedése a SWIFT-től és a dollártól, túlmutat Oroszországon. A globalizáció új szakaszába érkezett, amelyben a regionalizáció várhatóan fontos szerephez jut. Ez pedig reményeink szerint a virtuális tér demokratizációjához vezet, lehetővé téve azon országok, régiók térségek számára is a globális gazdaságba való bekapcsolódást, akik szegénységük okán vagy külső politikai nyomás hatására kívül rekedtek az ellátási láncokon. Ma még nagy kérdés, hogy e folyamat végén egy multipoláris világrend vár-e ránk, vagy egy újabb sok eredményeképpen visszatérünk-e a totális globalizáció állapotába?

4. Háború a virtuális térben: deglobalizáció

A globális ellátási láncok tevékenységét és szerveződését, valamint a fizetési (bankközi információs) rendszereket közvetlenül érintő pénzügyi háború egyben azt is jelenti, hogy az új világrendért folytatott küzdelem hadszíntere a való világból átkerült a virtuális térbe. A virtuális vagy kibertér jelentősége abban áll, hogy ma még az itt zajló tevékenységek többsége, a globális gazdaságtól az államok kormányzásán át a közösségi médiumokig, mind azon multinacionális vállalatok irányítása és kontrollja alatt áll, amelyek többségi tulajdona és/vagy központja az Egyesült Államokban van. E vállalatokon keresztül közvetve vagy közvetlenül az USA épp úgy ellenőrzése alatt tartja a világhálón zajló kereskedelmi és pénzügyi folyamatokat, akár katonai erejének köszönhetően a világtengerek kereskedelmét.

A fentiekből logikusan következik: a virtuális tér feletti ellenőrzés kérdése az új világrend egyik sarkalatos pontja lesz. A probléma nem újkeletű. Napjaink egyik legnagyobb biztonságpolitikai kihívásai közé tartozik. Az már ma is világosan látszik, hogy a globálisan működő hálózati rendszerek lokális szintű szabályozása épp úgy nem vezet eredményre, mint a multinacionális cégek feldarabolása. A virtuális térben zajló dollár versus nemzeti valuták között dúló élet-halál harc kérdését összekapcsolta a digitális szuverenitás és a digitális biztonság kérdéskörével. A világhálóról és/vagy a nemzetközi fizetőrendszerekről való leválás lehetősége a globalizációnak új irányt mutat: a

---

jemeni politikáját). Ugyanakkor azt is látni kell, hogy Szaúd-Arábia kőolajtermelésének egynegyedét Kínába adja el. A térségben pedig Oroszország mellett Irán is felsorakozott a versenymezőnybe.

konnektivitás továbbra is a globalizáció dinamizáló ereje marad, de a külső nyomással szembeni önvédelem a virtuális térben egyfajta deglobalizáció irányába hat: előmozdítja, serkenti a globális ellátási láncok funkcionális átrendeződését, újak keletkezését. A virtuális térben létrejövő új entitások kialakulásában a funkcionalitás és a stratégiai gondolkodás érvényesül. A virtuális tér mint a globális ellátási láncok funkcionális kerete kitágítja, ugyanakkor flexibilizálja is a globális térszerkezetet.

II. Új világrend: globalizáció versus deglobalizáció

Világpolitikai összefüggésben az orosz–ukrán háború merőben más megvilágításba kerül. Ebben a vonatkozásban a tét nem kevesebb, mint a világ politikai és gazdasági újrendezése, amelyben két egymással ellentétes nézet/érdek csap össze.

Washington álláspontját a minap Biden elnök egy kerekasztal-beszélgetés alkalmával összegezte: „...új világrend lesz, és azt nekünk kell vezetnünk, egyesítve ebben a szabad világ többi részét.”¹⁷ Megközelítésében az egyesítés célja nem kevesebb, mint az USA világvezető pozíciójának fenntartása az amerikai geostratégiai doktrínához igazított bipoláris erőegyensúly megteremtésével.¹⁸ A pólus másik oldalán azonban már nem Oroszország, hanem Kína áll. Leegyszerűsítve az új geopolitikai felállást: Euroatlanti térség versus Kelet-Ázsia. Oroszország nincs és nem lehet alkupozícióban. Washington végső célja tehát nem kevesebb, mint Moszkva kiiktatása a globális alkuból. Néhány nappal később Oroszország külügyminisztere, Szergej Lavrov is egy új globális rendről beszélt: [Kínával együtt] „egy többpólusú, igazságos és demokratikus világrend” felé haladunk.¹⁹ Ebben a koncepcióban Kína, India és az USA vezette atlanti térség mellett Moszkvának mint az eurázsiai térség centrumának is helye van. Sőt. A multipolaritás nemcsak új irányt szab a globalizációnak, hanem politikailag flexibilissé is teszi azt, mert az információs korszakban zajló globalizáció leginkább jellemző tulajdonságát, a csatlakozási kényszert is figyelembe veszi a virtuális és a földrajzi térben egyaránt. Ugyanakkor nyitva hagyja a funkcionalitás mentén zajló további regionalizációs folyamatok lehetőségét. Ebben a modellben a világ régiói nem alárendelt, hanem mellérendelt szerepet játszanak. Számuk nem korlátozott. Helyüket és befolyásukat a globális ellátási lánc működésében játszott szerepük határozza meg.²⁰

Míg az euroatlanti stratégiában a rendező elv a globális világ működtetése, addig a multipoláris stratégiában a különböző ellátási láncok funkcionális rendszerének létrehozása/dinamizálása és együttműködésének biztosítása a feladat. Az előbbi egy vertikális, az utóbbi egy horizontális keretrendszert feltételez.²¹

¹⁷„And now is a time when things are shifting. We're going to — *there's going to be a new world order out there, and we've got to lead it. And we've got to unite the rest of the free world in doing it*” (kiemelés tőlem – U. E.). Remarks by President Biden Before Business Roundtable's CEO Quarterly Meeting. MARCH 21, 2022. SPEECHES AND REMARKS Business Roundtable Office Washington, D.C.

<https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2022/03/21/remarks-by-president-biden-before-business-roundtables-ceo-quarterly-meeting/> (Letöltés: 2022.04.19.)

¹⁸Lásd KISSINGER, Henry: *Diplomacy*. New York: Simon&Schuster, 1994: 703–732. o.

¹⁹A kijelentésnek különös pikantériája, hogy az éppen egy Afganisztán jövőjével foglalkozó tárgyalás alkalmával hangzott el. A kínai Tunhszi város adott otthont március 30-án az orosz, kínai, amerikai és pakisztáni diplomaták és a tálib vezetők találkozásának. <https://www.portfolio.hu/global/20220330/kinaba-erkezett-az-orosz-kulugyminiszter-536409> (Letöltés: 2022.04.19.)

²⁰E koncepció jegyében hozták létre 2006-ban a BRICS államok csoportját, akik nemcsak a G20 tagjai, hanem a világ öt régióját, s a föld népességének felét képviselik. S bár aktivitásuk sokat gyengült a világgazdasági válság óta, a globalizációval kapcsolatos felfogásukat Kína, Oroszország és India külpolitikája viszi tovább.

²¹A multipoláris globalizáció kísérleti modelljének tekinthetjük a BRICS államok létrejöttét és működési gyakorlatát. A csoport „elhalásának” okait áttekintve jól látható, hogy a jelenlegi világrend nem kedvez a multipolaritás kialakulásának.

Washington és Moszkva világrendező elképzelései eltérő geostratégiai doktrínán alapszanak. Az amerikai külpolitika a Fukuyama által megfogalmazott liberális demokrácia ideológiájából indul ki.²² A globális rend talapzatát az individuumok sokasága, csúcsát pedig az intézményesült globális kormányzat alkotja. A stratégia viszont nem ad választ arra a kérdésre, hogy miként viszonyul egymáshoz a bipolaritás és a világkormány koncepciója? Ha ugyanis a történelem vége egyet jelent a liberális demokrácia globális győzelmével, akkor a bipolaritás csupán egy ideiglenes állapot, és számítani kell a két pólus közötti végső leszámolásra. A katonai erőegyensúlyra leszűkített bipolaritás fogalma két, nagyjából azonos katonai potenciállal rendelkező szemben álló felet feltételez. Az Egyesült Államokkal szemben álló oldalon viszont két potenciális jelölt áll: Oroszország és Kína. A globalizáció epicentrumának keletre csúszásával Washington számára Kína ideálisabb választás, hiszen a globális világrendben főszerepet játszó kereskedelmi útvonalak Kelet-Ázsia és az euroatlanti térség között húzódnak. A szabadkereskedelem biztosítása pedig szorosan összefügg az útvonalak mentén elhelyezett katonai potenciállal. A tengeri kereskedelem okán az erőegyensúly kialakítására Kína az ideális partner. A feladat tehát a korábbi partner lecserélése, ami annyit tesz, mint megakadályozni Oroszország globális nagyhatalommá válását, és megakadályozni vagy legalább is gyengíteni az orosz–kínai katonastratégiai együttműködést. Az orosz–ukrán háború szemüvegén keresztül nézve Washingtonnak tehát elemi érdeke az orosz haderő nemzetközi leértékelése és morális lejáratása. Ez magyarázza a médiumok dezinformációs hadrendbe állítását és a proxyháborút: Ukrajna hősiességével még a legkisebb eredményeket is világraszóló eseménnyé duzzasztja. Az orosz külpolitika globális demokrácia koncepciójának fókuszában, –mint azt fentebb már láttuk,– nem ideológiai, hanem funkcionális megfontolások állnak. Ezek lényege, hogy az ellátási láncokba kapcsolódó régiók globálisan szerveződő együttműködési rendszert alkotnak. Az ázsiaiak által preferált funkcionális demokrácia lényege tehát az együttműködési rendszerekben ragadható meg. Míg a liberális demokrácia az egyéntől a kormányzásig ugyanazon jogelvek mentén építkezik, a funkcionális demokrácia az egymástól eltérő joghagyományok mentén szerveződő közösségek közötti konnexiókra fókuszál. Ebben a logikában az egyének és az általuk alkotott közösségek viszonya a demokráciához a lokalitás szférájában rendezendő kérdés. Az ellátási láncok létrejöttének dinamizálása és a globális regionalizáció flexibilitásának szükségességének okán a multipoláris világrend nem tehet mást, mint támogatja a lokális demokráciák sokszínűségét a liberális nyugat által felkínált totális demokrácia ellenében. A multipoláris rendszerben tehát a lokalitás nemcsak mint identitásképző faktor, hanem mint politikai és gazdasági egység is felértékelődik. A funkcionális térfelfogás fontos kísérő eleme a „decentralizáció”, ami a politikai struktúrákban több és nagyobb autonómiát, az irányításban pedig több szervező, koordináló, kiegyensúlyozó, sokszínű együttműködési rendszereket generáló feladatok ellátását teszi szükségessé. Ez pedig a kormányzást a jogállamiság megfoghatatlan kritériuma helyett a pragmatizmus irányába tolja el.

A stratégiai különbségek gyökerei a két nagyhatalom eltérő helyzetére vezethetők vissza. Az USA erejének alapja a világtengeri kereskedelmi útvonalak feletti ellenőrzés, amelyet haderejére támaszkodva gyakorol. Ez mára kiegészült a virtuális kereskedelmet, pénzügyi tranzakciókat, kormányzati infrastruktúrákat, közösségi platformokat és egyéb hálózati tevékenységet bonyolító rendszerek ellenőrzésével.²³ Politikai és gazdasági hatalmának természetéből és érdekeiből fakadóan demokráciafogalma az individualizmusból vezethető le. Ezzel szemben Oroszország erejét földrajzi elhelyezkedése hatalmas energia- és nyersanyagkészlete adja, amelynek leghatékonyabb hasznosítása a világ ellátási láncba való intenzív bekapcsolódástól függ. Ez a bekapcsolódás

²²FUKUYAMA Fr.: *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest: Európa, 1994.

²³Ezt a jogot az Egyesült Államok nem a világközösség felhatalmazásából (de jure) gyakorolja, hanem annak okán, hogy a világ nagy informatikai rendszereit működtető cégek központja (de facto) az USA-ban van. Ez egyben azt jelenti, hogy világhatalmi helyzete önnön ideológiai elvárásaival is ellentmondásban áll.

nagyrészt szárazföldön és saját felségterületen keresztül történik, tehát kívül esik az amerikai ellenőrzési zónán. Az olaj- és gázvezetékek szolgáltató funkciójuk okán ugyanazt a szervező- és kontrollszerepet töltik be a globális kereskedelemben, mint a tengeri útvonalak vagy a vasúti hálózatok. A tengeralatti csővezetékek pedig kiterjesztik a szárazföldi infrastruktúra lehetőségeit. Természeti adottságai, történelmi hagyományai, az országot jellemző változatos kulturális és vallási identitással rendelkező nemzeti közösségei alapján, valamint politikai és gazdasági érdekeiből adódóan demokráciafogalma nem az individuumok, hanem a közösségi együttműködések rendszerein keresztül ragadhatók meg. Eltérő társadalmi és kulturális adottságai ellenére a demokrácia fogalmának közösségi oldalról történő politikafilozófiai megközelítésével Oroszország közelebb áll a konfuciánus tanításokkal átítatott ázsiai, vagy az iszlám világ demokráciafelfogásához, mint az Egyesült Államok vagy Európa.²⁴ Oroszország, Kína, India és az iszlám világ jövőjét illetően, úgy vélem, a demokrácia elsősorban a lokalitások szintjén teljesebben ki, míg a nagy entitások (államok, kis- és nagyrégiók) kormányzása nagyobb szervező, koordináló, kiegyensúlyozó és sokszínű együttműködési rendszereket generáló feladatok ellátását igényli a funkcionalitás jegyében.

A sors iróniája, hogy mindkét stratégia sikerének kulcsa a sajátos fejlődési pályát leíró India támogatása. Míg az USA vezette nyugat a „szabadság hálózatában”²⁵ való részvételt ajánl Ázsia „legnagyobb demokráciájának”, addig Moszkva és Peking a globális erőter önálló politikai és gazdasági centrumaként tekint a szubkontinensre. Hogy melyik ajánlat a kecsegtetőbb számára, az ma még csak sejtethető. De India válasza bizonyára döntő hatással lesz az új világrénd alakulására.

Következtetések

Az elmondottakból következik, hogy ebben a többszinten zajló háborúban fizikai értelemben Oroszország és Ukrajna, a szankciók dimenziójában Oroszország és a Nyugat, a dollár versus nemzeti valuták harcában Oroszország (mellette áll Kína, India, Szaúd-Arábia) és az USA–EU, az új világrénd kérdésében Oroszország–Kína és USA–Euroatlanti Szövetség országai állnak szemben egymással. Ebben az értelmezésben nem kevesebbről, mint egy lefojtott, lokális keretek közé szorított „világháborúról” van szó, amelyben a szemben álló felek kvázi „önmérsékletet gyakorolnak”, amikor a NATO formailag távol tartja magát a hadi eseményektől, Oroszország pedig a katonai műveletek korlátozott kiterjesztésével nem lépi át a Dnyeper vonalát. A háború proxy jellegéből fakadóan azonban az önmérsékleten túl nincs garancia sem annak területi, sem pedig időbeli korlátozottságára.²⁶

²⁴A nyugati társadalmakban is érzékelhető a lokalitás és a demokrácia közötti kapcsolat felértékelődése. Az országos vagy uniós szintű választásokon való alacsony részvétel jól mutatja, hogy a demokrácia jelenlegi politikai struktúrájába vetett hit/bizalom megrendült. Funkcionális szerepüket a civil szervezetek/közösségek vették át. A liberális demokráciák kaotikus állapotát magyarázza, hogy az egyéni jogokon alapuló demokrácia intézményi struktúrája helyett/mellett megjelent a lokalitástól független közösségi demokrácia gyakorlatának egy új formája, mely gyakorlat nemegyszer szembe megy a liberális demokrácia jogelveivel.

²⁵Ez látványosan megmutatkozott az ugyanazon időben Delhibe látogató brit külügyminiszter asszony és orosz kollégája, Sz. Lavrov eltérő fogadtatásában. Moszkva és Delhi között nyilvánvalóan nem csak a rubel- és rúpiaelszámolású orosz olaj eladása volt a téma, hiszen India az orosz invázió elítélésének kérdésében az ENSZ-szavazáson tartózkodott. Az ok egyértelmű. Míg az USA vezette nyugat a „szabadság hálózatában” való részvételt, azaz együttműködést ajánlott fel, addig Moszkva és Kína önálló politikai és gazdasági erőcentrumként tekint Indiára a globális erőterben. Az, hogy melyik ajánlat a kecsegtetőbb, azt jól illusztrálja a külügyminisztereket megkülönböztető fogadtatás: míg L. Truss a külügyminiszterrel, addig Sz. Lavrov India miniszterelnökével (is) személyesen tárgyalt.

²⁶A háború kiterjedése a Kaukázus térségére a dél-ozét választások tükrében komoly veszélyt jelent. A szakadár térség Grúziától való függetlenségét egyedül Moszkva ismeri el. A 2008-as ötnapos grúz háború hivatkozási alapja orosz részről megegyezik az ukrajnai invázióéval (biztonságpolitikai érdek, Grúzia NATO tagsága).

Új elemként merül fel ugyanakkor a háború globális kiterjedése a virtuális térre. A virtuális világháború esélyének kockázata napról napra nő, és messze nem merül ki a hibrid háborúk eddig ismert kommunikációra alapozott pszichológiai hadviselésében. A való világ területszerzés célú háborúja, amelynek fókuszában, de jure, Ukrajna szuverenitása és területi integritása áll, az eredetileg politikai nyomásgyakorlásra szolgáló szankciók hadrendbe állítása és az arra adott orosz viszontválaszok okán, de facto elérték a globálisan szerveződő ellátási láncokat is. Már most jól látható, hogy a legfontosabb ellátási láncokban beálló zavarok az energia-, élelmiszer- és nyersanyagellátás mellett, – legyenek azok technológiai és/vagy politikai indíttatásból hozott jogi természetűek, – a virtuális térben fokozott erővel hatnak: a dominóhatás globálisan jelentkezik. Egy lokális konfliktus (ideértve a polgárháborút is) – attól függően, hogy a szemben álló felek, vagy az őket háttérből támogató erők milyen mértékben ágyazódtak be a globális gazdaságba – bármikor világháborúba csaphat át, mert a tér és idő dimenziói a virtuális térben összezsúsznak. Következésképpen, a földrajzi determinizmuson alapuló szuverenitás jogelve a virtuális térben nem érvényesíthető. Az orosz–ukrán konfliktus világpolitikai tanulsága az, hogy a szuverenitás problematikáját új, többdimenziós megvilágításba kell helyeznünk.

Kulcsszavak: szuverenitás, virtuális szuverenitás, funkcionális globalizáció, deglobalizáció, új világrend.

Nőportrék

Balogh Edittel, az Európai Katolikus Felnőttképzési Szövetség alelnökével Major Gyöngyi beszélget

Balogh Edit energikus, nyitott személyiség, aki a civil szférában szerzett több évtizedes gyakorlat alapján fogalmaz meg lényeges gondolatokat az itt következő beszélgetésben a nőiségről, a női tulajdonságok helyzetéről, a siker fogalmáról a mai társadalomszerkezetben. Lényeges, hogy állásfoglalásainak alapja az a gazdag tapasztalatanyag, ami a rendszerváltáskor kezdődő pályáján felhalmozódott. Átlátása nemcsak a munkában eltöltött idővel arányos, hanem súlyozódik azzal a pozícióval, hogy az általa vezetett alapítvány azoknak az önkénteseknek a képzésével foglalkozik, akiknek a célja valamely civil szervezetben hatékony munkát végezni. Ilyen módon nemcsak saját alapítványa működését, hanem a keze alól munkatársként kikerülő tanítványai útját is követheti. Személyes életútjába ágyazott mondanója sok vonatkozásban válasz a mai értelemben vett karrier és a harmónia keresése közötti női dilemmára.

Munkássága elismeréseként 2020-ban a Magyar Köztársaság Magyar Ezüst Érdemkereszt kitüntetésben részesült.

Edít: Gyerekkoromtól tanárnak készültem. Édesanyám gyógypedagógus, tehát volt előttem egy minta. És én szerettem iskolába járni. 18 évesen a pályaválasztás mégsem volt egyszerű döntés. Végül maradt az eredeti elképzelés, a számomra kedves szakokkal – biológia-kémia –, amihez később felvettem a földrajzot is. A természettudományok mindig is vonzóak voltak számomra.

Aztán, amikor már tanítási gyakorlatra jártunk, kezdett lankadni a lelkesedésem. A gyerekekkel való foglalkozás nagyon is tetszett, élveztem a tanítást. A tanári hangulatát azonban kevésbé. Az ottani légkör, a tanárok egymáshoz való viszonya lesújtó volt, és ez valamit átfordított bennem.

Hogy mi volt a negatív tapasztalat?

Az együttműködés hiánya. Civódások. Civakodások. Az, hogy nem a gyerekekről beszélgettünk, nem a diákok problémáira kerestünk megoldásokat, a tanárok egymást akarták legyőzni, meggyőzni.

Nyilvánvalóvá vált, hogy ezt így nem szeretném csinálni.

Ekkor volt a rendszerváltás, s ekkor változott meg minden. Ekkor kezdtek el szerveződni a civil szervezetek, alapítványok, egyesületek. Rögtön hívtak is egy alapítványhoz, ahol megszervezhettem egy önkéntes képzést, amire visszatekintve már látom, hogy igen jelentős impulzus volt a későbbi személyes motivációmban.

Abban az időben nem igazán volt még felkapott tevékenység az „önkéntesség”. A „szolgálat” típusú, amely a katolikus alapítványnál volt, tehát nem a világi értelemben vett önkéntesség, szinte ismeretlen fogalom volt. Érthető, hogy számomra is különleges varázsa volt, és összességében ehhez az időszakhoz tudom kötni azt az ars poeticát, amit ma is vallok.

Azt gondolom, mindannyiunkban benne él a jobb világ iránti vágyódás. Azt gondolom, hogy kudarcaink, a negatív tapasztalataink ellenére mégis mindannyian életigenlők vagyunk. Hiszek az emberekben.

És ez tovább erősödött, amikor megismertem a másik végletet is, a profitorientált gondolkozást is, ami egyáltalán nem inspirált. Jóllehet ez nem annyira magától értetődő, hiszen megtapasztalva azt, hogy a pénz lehet költeni – és nőként ez egyáltalán nem mondható olyan rossz dolognak –, akár motiváló tényezővé is válhatott volna az anyagi biztonság és jólét gyarapítására való törekvés. Mégis a Katolikus Ifjúsági és Felnőttképzési Egyesületnél éreztem azt, hogy ragyogóan tudom ötvözni a felnőttképzési, a pedagógusi és a közgazdász ismereteimet. Akkor ott egyensúlyban voltam, és ekkortájt tudott kibontakozni bennem az, amit ma talán teremtőerőnek neveznék. Örülök, hogy sikerült felismernem azt, hogy a civil szektorban tudok majd kiteljesedni. Persze, szükség van az állami szektorra, ami a legtágabb kereteket adja egy ország működésének, szükség van a gazdasági szektorra, ami a fejlesztésekkel, az innovációkkal a nemzetgazdaság versenyképességét biztosítja, és szükség van a civil szektorra, ami az élet finomhangolásaira vigyáz.

2001-ben létrehoztam a Talentum Alapítvány az Önkéntesség Támogatásáért civilszervezetet. A talentum a Bibliából vett elnevezés, egy akkori pénzegység volt, és példázatok tartoznak hozzá. „Uram, öt talentumot adtál, nézd, másik ötöt nyertem rajta.” Az élettől kapunk esélyeket, kompetenciákat, amiket továbbfejleszthetünk. És én úgy gondolom, hogy az embernek a talentumaival kell gazdálkodnia.

A harmónia kulcskérdés az életben; a társadalomban és a családban is. Végtelenül hálás vagyok a férjemnek, mert segít abban, hogy megéljem ezt, és hogy magam körül is harmóniát teremtsék.

A nőknek meghatározó szerepe van abban, hogy az életnek azok a háttérben megbúvó – mégis nagyon jelentős – dolgai ne szoruljanak ki a látótérből. Mindazt a szelídséget, mosolyt és odafigyelést, amelynek a verseny uralta világban nincs funkciója, a civil szféra tudja életben tartani.

Nekem ez a legfőbb motivációm.

S valamelyest ezek a dolgok szorosan összefüggenek a világnak a nő és férfi egységében megjelenő teljességével. Kerektségével.

Ez pedig, azt gondolom az egyik legfontosabb aspektusa a férfi-nő kérdéskörnek. Édesapám mérnök volt. Csodáltam a precizitását, a logikai és rendszerező képességét, azt, hogy szép sorjában mindig megoldotta a feladványokat. Gyerekkoromban olyan szerettem volna lenni, mint édesapám. És mivel törekedtem erre, sikerült is fejlesztenem ezeket a képességeket, ami a szervező munkámban manapság is meghatározó jelentőségű. Mégis, összességében – ma már tudom –, ez nem minden. Időre volt szükségem, hogy felismerjem a női tulajdonságok értékét, a megérezések fontosságát, a női finomságok nélkülözhetetlenségét. Nem, nem a racionalitás váltja meg a világot! Persze az is igaz, hogy a megérezéseket is tudni kell kezelni: az inspirációkat kézbe kell venni és racionalitással konkrétummá, valósággá tenni.

Azonban a ráció merevsége az életet bemerevíti. Megszűnik az élet játékossága, szépsége. Sokszor éppen az érzéseink lendítenek tovább. Igen, ma már azt gondolom, hogy a nők valóban szépséget varázsolnak az életbe. Megteremtik a harmóniát. Talán kicsit szokványosnak tűnhet a szeretet fontosságát hangsúlyozni, pedig azt is tanulni kell. A szeretetre meg kell nyílni, ezt pedig csak szeretettel és szeretetben lehet. A női jelenlét nélkül bizonyára mindez ábrándozás marad. A harmóniát azonban a nő és a férfi együtt éli meg.

Sajnos, éppen a civil szférában nagyon is megtapasztalható a férfi jelenlét hiánya, illetve nélkülözhetetlensége. Nagyon kevés a férfi munkatárs, pályázatainkra szinte kizárólag nők jelentkeznek. Egyértelmű, hogy a társadalomban ma a pénz a legfőbb motivációs erő. A versenyszféra ezért sokkal csábítóbb, a civil szférában pedig csak azok maradnak, akik nagyon elkötelezettek. Ez is egy vállalás.

Gyöngyi: Számomra izgalmas a kérdés; vajon a civilszféra erősödésével kiegyensúlyozható-e a társadalomban a versenyszféra túlsúlyából adódó aránytalanság. Vajon a női és férfi energiák ilyen típusú megoszlása oldhatja-e valamennyire a társadalom gépi üzleti és pénzmotiváltságát? Vajon az élet, az életszerűség irányába elmozdítható-e a társadalom a civil tevékenységek és a civil preferenciák mentén?

Edit: Egyrészt igen, másrészt kissé mélyebbről kell indulnunk. A már említett három szektor mindegyikének megvan a maga szerepe, ami az élethez elengedhetetlen. Az állam biztosítja a működés keretrendszerét, a gazdasági oldal pénzt és értéket is teremt, a verseny hatalmas hajtóerőt jelenthet, ami innovációkban képződik le. A humán aspektust azonban a civilszféra biztosítja. Általában valamilyen vágyunk a boldogságra. Ennek pedig egyik meghatározó feltétele az, hogy ne szoruljunk ki a társadalomból, hogy közösség vegyen körül bennünket. Ebben az értelemben a fenntartható létmódnak egyre fontosabb szereplői lehetnek a társadalmi vállalkozások, amelyek alapértelmezésben a civil- és gazdasági szféra együttműködését jelentik. Sokszor egy konkrét probléma kezelésére harmadik szereplőként ebbe a koprodukcióba bekapcsolódik az állam vagy az önkormányzat is.

Az adományoktól az önkéntes vállalati akciókon át tehát manapság már a pro bono a trend: civil szervezetek bevonásával társadalmi vállalkozásokká alakulni. A jövőt elképzelhetetlennek gondolom az együttműködések nélkül.

Gyöngyi: A fokozott együttműködési készség pedig szintén női attribútumnak tekinthető. Azt is mondhatjuk, hogy az együttműködés közegében feladatuk magaslatára emelkedhetnek a nők. Ugyanakkor versenyhelyzetben a legborzasztóbb kegyetlenségekbe is képesek beleállni. A nőiség tehát éppen addig működik, amíg nem érinti meg a versenyhelyzet szelleme. Akkor minden létigazságot képes felborítani.

Edit: Igen, valóban.

Gyöngyi: Talán bizalomkeltő lehet mégis, hogy a jövőben éppen a kapcsolódás képessége válhat a versenyképesség egyik meghatározó tényezőjévé. S akkor szintén előtérbe kerülhetnek a hölgyek, és inspirálhatják a férfiakban az együttműködési hajlamot.

Edit: Sokban alá tudom támasztani, amit mondasz. Az alapítványunknál kifejezetten törekszünk arra, hogy projektjeinkbe együttműködő partnereket vonjunk be. S noha nagyon sok a pozitív tapasztalat, bizony a „megközelíthetetlen férfiak” nem kivételek. Sokszor többletenergiát szükséges mozgósítani ahhoz, hogy együttműködő kapcsolat jöhessen létre. Ugyanakkor a nők valóban mindig készek az együttműködésre. Nagyon kevés elzárkózó nővel találkoztam.

Értékes lehet az együttműködés egy másik kontextusát is megemlítenünk. Az egész világból jönnek hozzánk önkéntesek. Nagyon érdekes a kulturális különbségeket megtapasztalni; látni és megélni azt, hogyan dolgozzák fel az itteni élményeiket. Mi az, amit megkedvelnek a kultúránkból. Időnként egy-egy étel, tánc, de sokszor emlegetik a kedvességünket is. Fontos, hogy ilyen élmények után általában mi magunkat is másképp látjuk és értékeljük. Magyarságunk és hazafiságunk ebben a tükörben izmosodhat. Ezt nagyra értékelem. A kultúrák összemosása – semmilyen összemosás – nem lehet cél. A tisztelethez, megbecsüléshez nélkülözhetetlen az identitás, és ebben az értelemben a kíváncsiság, az érdeklődés nem széthúz, hanem éppen a sokszínűségben kapcsol össze.

Gyöngyi: Igen, fontos a sokszínűség, a létezés gazdagsága képződik le benne. Számomra azonban ebben is a női együttműködés mintázata jelenik meg, amely az önközpontú verseny kizárólagossága helyett az összekapcsolódásban találja meg a vezérelvet. Miként a nő nem a győzelemhez társítja a sikert, sokkal inkább a működéshez, az „együtt-működéshez”.

Edit: Ahhoz, hogy érzékeltessük, mit jelent számunkra a siker, célszerű egy másik kifejezést használnunk. Mi a civilszférában nem kívánunk „nyomulni”, nem az a feladatunk, hogy „toljuk” magunkat, szemben a teljesítményorientált világgal, ahol mindent mérni kell. Igaz, a mi projektjeinkben is ott vannak a mérőszámok. És 90% alá nem mehetünk. Az akkor már nem is értékelhető teljesítményként, akkor már nem is teljesítettünk. Persze, hogy ezzel frusztráljuk magunkat. Belekényszerülünk ebbe a teljesítményőrületbe. S ez azért baj, mert a produktivitásnak is van határa. Aki folyamatosan teljesítményben méri a sikerét, az előbb-utóbb alul fog maradni, mert a 100%-ot is le kell körözni. Mindig lehet többet.

Gyöngyi: Persze, a határ a végtelenségig kitolható. Kérdés, hogy van-e értelme.

Edit: Igen. Ezért olyan fontos a harmónia, amiről az elején beszéltünk. Óriási a különbség. A békesség a belső igényekből fakad, és annak örülünk, attól lehet sikerélményünk, szemben a frusztráló teljesítménykényszerrel, amibe belekényszerülünk, s ami szorongást okoz és feszélyezteté tesz bennünket. A teljesítménycsapda helyett a belső igények szerint kellene működnünk, és aszerint tevékenykednünk. Akkor majd minden a helyére kerülne.

Gyöngyi: Igen. És harmónia lenne.

Edit: Az együttműködés lényegében az együtt-teremtést jelenti. Ez, nekünk nőknek, magát az értéktérítést jelenti. Nem a siker, a győzelem az, ami elsődlegesen fontos számunkra, hanem az a tény, hogy ezt együtt csináltuk, csináljuk. Hogy az eredménynek együtt örülhetünk.

Én például nem szeretek egyedül fagyizni, mert gyermekkoromban ez egy közösségi eseményt jelentett, szinte ünnep volt nekem, amikor együtt fagyaltozott a család. A férjem pedig most mindig megmosolyog, amikor nagyon is jólesne egy fagy, de egyedül, magamnak sohasem veszek. Mert egyedül az egész már nem is azt jelenti. És ezt minden más tevékenységben is meg lehet élni.

Gyöngyi: A saját női létezésünkről gondolkodva, talán fontos társadalomszervező elveket is érintettünk.

Köszönöm szépen!

Kerekasztal

Kerekasztal-beszélgetés három fejezetben

Köszöntő

A NŐI DIMENZIÓ – FEMME HARMONE

Múcsarnok, 2022. március 10.

A Kortárs Női Reflexiók Fóruma elnökének köszöntője

Furcsa paradoxon, hogy az ismert nőmozgalmaknak – mi nők – sokat köszönhetünk, mégsem tudunk azonosulni velük. Ezt a paradoxont nem különösebben nehéz megfejteni, és leginkább éppen a nőmozgalmak eredményeként terjedő szociokulturális szemlélet világítja meg. Ezek szerint az ókorban még nyomokban meglévő matriarchális társadalmi struktúra történelmi léptékben meglehetősen gyors ütemben patriarchálissá alakult, ami rányomta a bélyegét a teljes társadalmi felépítményre. Innen kezdve mindenkinek, férfinek és nőnek egyaránt ez a kulturális közeg jelentette azt a környezetet, amelyben szocializálnia kellett. Törvényszerű tehát, hogy a maskulin meghatározottságú kultúrában szocializálódott nők az első nőmozgalmaktól kezdve a mai napig, maskulin beidegzésű reflexiókkal kísérleteznek valamilyen formában artikulálni a létezésükben jelenlévő diszharmóniát. S bizony, idő kellett annak érzékeléséhez, hogy a létezésünk diszharmóniájának artikulációjában is érzékelni kezdjük a maskulin szocializációs örökséget, s akarjuk ebben is nem elveszíteni saját nőiségünk. Szabadulván azonban az olyan csábító, maskulin értelmezési keretektől, mint a „jog”, vagy az arányossági kvóták, vagy a „vagyok olyan legény, mint te...” - öngazolási motívumai, azzal a nem könnyű feladattal találjuk magunkat szemben, hogy évezredes tudattalanba üzetést követően végre női módon artikulálni kellene önmagunkat, mint nőket. – Kik is vagyunk valójában, mi nők, hol helyezkedünk el a létezésben, és mit akarunk a létezésből? – Mi a női identitás?

Azért nem könnyű erre a kérdésre válaszolni, mert a maskulin kultúrában elvárt és megszokott a rövid, egzakt válasz. A nő ezzel szemben bonyolult, összetett és semmiképpen sem egzakt létezés jelent. A maskulin direkt cél-oksággal szemben a létezés általában kisebb, önmagukban cél-okságként is felfogható, de egymáshoz képest akár ellentmondó rendszereket foglal magába. A nő ebbe a szélesebb értelemben vett létezésbe beágyazott. Nem is lehet ez másképp, mert különben miként hordozhatná magában a létezés örök megújulásának potenciálját. Ha pedig kulcskifejezést próbálunk találni a maskulin és feminin létezés jellemzésére, úgy az előbbihez a rációt (értelmezést), az utóbbihoz a harmóniát (működés/működtetését) látjuk társíthatónak. Az értelmezés és a működés egymásnak nem feltétlenül mondanak ellent, de nem feltétlen összeegyeztethetők. Mégis, csakis e kettőnek az egyensúlyában gondolható el az, amit életnek nevezünk.

Most, a kissé nagy arccal, szingularitásnak nevezett korforduló küszöbén, ennek a distinkciónak különös jelentőséget tulajdonítunk. Amint évezredek át megértőleg figyeltük a férfiak játszadozását tűzzel és vízzel, immár az életveszélyen túl, esélyét látjuk a ráció önmagába záródó következetességében emberi arcunk elvesztésének is. Mindazonáltal nem félünk a férfijátékoktól. Ezt a tényt kívánjuk reprezentálni a mostani kerekasztal beszélgetésekkel, amelyek módot adnak önmagunk identitásának boncolgatása mellett a kor reprezentánsnak számító maskulin játékszere – a Mesterséges Intelligencia – közelebbi szemrevételezésre is.

I. Nő a művészetben és a teológiában

A kerekasztal-beszélgetés résztvevői: Antalfai Márta, Keserü Katalin, Garaczi Imre, Lindeisz Ferenc.

Moderátor: Józsa György Zoltán

Nem véletlenül választottuk a kerekasztal-beszélgetésünk címét, hiszen azt gondoljuk, hogy erről a két pontról megközelítve, ami a világérzékelésünket – vizualitást és verbalitást – túlnyomórészt jelenti, valószínűleg a legősibb képeket a művészet, illetve a teológia teremtette meg. A német romantikusoknak az elképzelései szerint ez a két „szakma” egyébként valamikor egységben volt. Később különült el, s ma már más-más vetületét fogalmazza meg a világnak.

Olyan szörnyűségek közepette, mint amilyenek ma történnek, talán még inkább helyénvaló annak a női princípiumnak a kutatása, amire vállalkoztunk, és ami remélhetőleg nem a szobatudós gondolatában marad meg.

Balról-jobbra: Józsa György Zoltán, Antalfai Márta, Lindeisz Ferenc, Keserü Katalin, Garaczi Imre

Józsa: A jelzett témakörök kapcsán merült fel a gondolatindító prezentáció lehetősége. Eszerint a nő és férfi, a Rex and Regina egységének a szimbóluma rendkívül jellegzetes része volt a *Kunst und Nature* elképzelésnek már a középkori alkímiában, ahol ez gyakorlatilag filozófiává vált. Arra keresünk választ, hogy a Hohle Fels-i Vénusztól hogyan jutunk tovább kerekasztalunk témaköreihez, az archetípus fogalmának tisztázásához, a kérdéshez, hogy tulajdonképpen létezik-e olyan, hogy *nőfogalom*, vagy például, hogy ez az európai és angolszász civilizáció milyen paradigma nyomán a férfiasodik el.

Egy maja istennőnek a képét látjuk. Ezt az ősi lunáris istenséget a szövéshez társították.

Az amerikai kormányzatnak a *Woman and art* c. honlapján, mely tanárok számára tartalmaz anyagokat, látható, hogy ott felteszik a kérdést: Vajon milyen értékeket jelent majd a művészet pár évtized múlva, amikor a jelenlegi szexista ideológiáknak minden bizonnyal már csak az emlékét idézhetjük fel?

A kapcsolódó kulcsszavak azt sugallják, hogy a köztudatban még mindig csak a feminizmus van jelen. Tehát több mint 100 éves *konceptusokkal operál a nemzetközi nő kutatás, diskurzus, a köztudat felé egy*

rendkívül globalizált lexikát sugároz. S az ehhez kapcsolódó világkultúra, világművészet megközelítése is iskolás: gyakorlatilag kizárólag történeti módon közelít, kronológiailag.

A legutolsó orosz női szentet elegendő kiemelni. Tudomásom szerint mindösszesen három női szent létezik, akit az orosz pravoszláv egyház kanonizált. Gyivejevi Szt. Jelena a Szűz Máriához való közelségtől, Szarovi Szt. Szerafimtól kapott tanítás és intelem révén vált szentté.

Meggondolkodtató, hogy pontosan abban az iszlám világban, amelyben hagyományosan a nők elnyomásáról beszélnek, a *Koránt olvasó fiatal nő* képén egy olyan szüzsét, egy olyan élethelyzetet próbál megragadni a festő, amikor a nő a bölcsességhez, a legfelsőbb tudáshoz, a teológiához való kapcsolódását tárja fel.

Az elefántcsontparti törzsi kultúrából jövő álarc éppen azokat a kezdeteket mutatja, amit mi szeretnénk rekonstruálni beszélgetésünkben.

A *Women in theology* honlap a keresztény teológiában láttatja a nőknek a szerepét. Vitánk fontos szempontja lehet, hogy Mária és Jézus alakjában valamiféle szimbolikusabb dolog testesül meg, mint akár a megszokott teológiai tanítás alapján gondolnánk. Talán annak a királyi gyermeknek a szimbólumához kapcsolódik, amely szellemi újjászületést jelent, és amelynek megszületése valahol úgy tűnik, mindenben a nő.

Lindeisz: A fellevezetőben elhangzottak között szerepelt Mária és Jézus neve, és egy érdekes perzsa ábrázolás. Ezzel kapcsolatban azt szeretném hangsúlyozni, hogy a hagyományos keresztény gondolkodásban – én alapvetően a katolikus, ortodox megközelítésben érzem magam valamelyest tájékozottnak – a férfi és női szerepek különböznek egymástól, de már a Szentírás elején az szerepel, hogy Isten az embert férfinak és nőnek teremtette, és lesznek ketten egy testté. Tehát a két nemnek az egymást kiegészítő jellege és egymásra utaltsága kezdetektől lényeges eleme volt a kereszténységnek. Noha Gyöngyi előszavában elhangzottakkal teljesen összhangban, de meglehetősen maskulin dominancia érvényesült hosszú időközön keresztül. Viszont szeretném hangsúlyozni, hogy a keresztény gondolkodásban az olyan kifejezések, mint „férfi” vagy „nő”, vagy „az Isten atyai szerepe”, vagy „Mária nőisége”, „Mária és Jézus kapcsolata”, Éva és Ádám viszonya, ezek mind tulajdonképpen analóg kifejezések. Ha komolyan belegondolunk a női és férfi élet, szervezett szerepek közötti különbségekben, akkor nem azt kell keresnünk, hogy ugyanannyi nő legyen itt is, meg ott is, hanem világosan kell látnunk a kétféle szerepnek a különbségét, és ezek így fogják kiegészíteni és harmóniába hozni a két nem kapcsolatát.

Keserü: Egyrészt reflektálnék a teremtésre. Az Ószövetségben két teremtés van leírva egymás után. Csak az egyikben szerepel az, hogy „teremtette az Úr férfinek és nőnek”. A másikban bezzeg az van, hogy teremtette Ádámot, majd annak az oldalából, a bordájából lett a nő. Tehát ez két szemlélet. Az első rejtheti Lilit alakját: nő mivoltát és ellentmondásos, vad személyét, melyről sumér, akkád, héber források mellett a népi hitvilágból is tudhatunk.

Én a magam részéről foglalkoznék azonban azzal az újabb kori női gondolkörrel – az úgynevezett feminizmussal – ami természetesen sokágú, de ide teszik Hélène Cixous-t, azt a francia szerzőt, aki a *Medúza nevetése* című könyvében 1975-ben írta azt, hogy maguknak a nőknek, akik el lettek kicsit távolítva ettől a saját történetüktől, kell megírniuk azt.

„A nők messziről jönnek vissza, a kultúrán túlról”, és ezért, ha egy nő valóságosan kiírja azt, ami ő, az rendszerint riasztó, félelmetes, taszító, vad, ugyanakkor nem feltétlenül gyilkos, tehát nem azért vad, mert a másikkal szemben vad, hanem önmagában véve az: nem alkalmazkodik az emberek nélküle hozott törvényeihez.

Fontosnak tartom hangsúlyozni bevezetőként, hogy a művészetnek az összes múzsája nő, a művészet szó is minden nyelvben nőnemű. Hasonlóképp egyébként a teológiához. Az is egy nőnemű szó. Tehát amennyiben a kulturális antropológusok feltételezését vagy állításait tekintjük kiindulópontnak miszerint, alapvető valamilyen vallás, a hit – a vallás következtében a hit megnyilvánulásaiban született meg a művészet is, valamint a teológia is, mint tudomány, és a művészetek és a tudományok onnan váltak ketté s osztódtak további területekre, akkor a kultúrában a nő jelentősége ugyanakkora, mint a férfi elemé.

Azonban, nem csak a múzsák mindegyike nő, hanem itt van a művészetnek a szimbóluma is, az a szép legenda a görög leányról, aki a távozó kedvesének az arcát a porba rajzolta. Ez az úgynevezett szép mesterségek kezdete. Nálunk Ferenczy István szobrászművész nyúlt vissza ehhez az ókori legendához és készítette el az első magyarnak mondott szoborművet a 19. század elején, éppen ezzel a címmel, hogy *Szép mesterségek kezdete, avagy Pásztorlányka*. Ő volt tehát az első rajzoló, és nő volt. Ez nagyon fontos dolog. Az, hogy a kedvesét rajzolta a porba, annyit tesz, hogy csinált valamit az érzelmeivel. Fontos, hogy az érzellemmel teli viselkedésből születik a gesztus és a gesztus nyomot hagy. Az emléket rögzíti, egyúttal az emléke rögzít, mert a távozó szerelme alakjának az emléke lesz ott, az a rajz a porban. Tehát az emlékezés, az érzelmek, a jelenlévővé tevő cselekvés nagyon szorosan együtt jelentik a művészetet. Mondhatnám napjainkig a mai, igazából a fenomenológiai művészetfogalom úgy próbálja meghatározni, hogy a művészetet, hogy ugyanígy, ugyanezekre épít: emlékezésre, érzelmre, aktivitásra – jelenlétre.

De ott van Pénélopé alakja is, akit már a saját korában megjelenítettek vázákban a görögök. Onnantól kezdve végtelen számban létezik Pénélopé, aki szőtte a halotti leplet, végső soron az apósa számára. A szövés a halotti rítus része volt. Egy nagyon lényeges, az életet karbantartó, rendben tartó, rituális életformának az egyik eseménye volt ez. Pénélopé a szövessel a férjéhez, a kis csavargó Odüsszeuszhoz való viszonyát és hűségét is megélte azzal, hogy nem csinált mást. A férfiak szeretnek csavarogni, Pénélopé meg otthon ül. Nyilván, ennek van több értelme is (például lehet a nőt az otthonnal azonosítani, a szövést női tevékenységként azonosítani), de most csak a hűséget hangsúlyoznám. A hűség és a szövő mesterség, a hihetetlenül kitartó tevékenység tényleg bámulatos. Az a hűség azonban, amit leginkább a közelebbi korokban visszaidézett görög női hősnők jelenítenek meg, másnak mutatkozik.

Számomra azért rendkívül fontos az antik világ, mert nagyon erős és évezredek óta élő szereplői vannak, akik közvetlenül voltak/vannak kapcsolatban az általuk tételezett istenekkel. Olyannyira, hogy a tevékenységüket, mindennapjaikat az istenekkel beszéltek meg és az ő befolyásuknak tulajdonították, hogy ez vagy az történt, hogy így vagy úgy történt valami. Ez egy olyan alaphelyzet, amit nagyon kevés keresztény ember tud ma megélni és képviselni, de terjedőben van egyfajta misztikus kereszténység manapság is. Csak megjegyzem, hogy a görögöknél ez egy közvetlen, mondhatni fizikai közelségű kapcsolatként tételezhető vallás érzelemben, tudatban, gondolatban olyan teljesség volt, amit szeretnék majd néhány példával bemutatni, női példákat hozva irodalomból, képzőművészetből.

A 19. században rendkívüli kultusza volt az összes görög mitikussá vált hősnőnek és mitológiai alaknak. Ezzel együtt lett kultusza Beatricének, Dante szerelmének is, amikor a Dante születésének 600. évfordulóját ünnepelték. Nagy ünnepség volt ez a 19. században, benyúltak a 20. századba is. Mindenki foglalkozott Beatricével, aki lényegében egy keresztény szimbólum, és egészen más, mint az, amiről én majd a következőkben beszélni szeretnék.

Józsa: Antalfai tanárnőt, analitikus pszichológust kérdezném ezekről a „vad” női narratívákról – egyáltalában a nő és az emlékezés viszonyáról. Felfogható rendkívül mély társadalomszervező jelenségként

is, az emberi önismeret forrásaként. Az említett „vad” narratíva esetleg a női tudattalannak a kivetülése?

Keserü: Most van mindez a tudattalanba úzve, mert szerintem ezek a nők, Élektra és a többiek nem tudattalanul voltak vadak, hanem benne volt a természetükben. Nem volt tudattalan. Voltak istenek, akikhez kapcsolat fűzte őket. Szerintem nem volt tudathasadás az életük és a tudattalanjuk között, ezt feltételezem.

Antalfai: Valóban izgalmas kérdés, mert mindaz, ami itt most elhangzott, az mítosz, mitikus alakokkal. Tulajdonképpen analógiákról van szó, a női természetben lévő tulajdonságoknak a kicsit felnagyított és felerősített mitológiai alakjairól, amelyek minden kultúrában megtalálhatók. Nem csak a görögök-nél. A dél-amerikaiaknak is hasonló isteneik és istennők voltak. Más volt a nevük, de lényegében egy-egy istennő ugyanazt a tulajdonság-együttest szimbolizálta. Ami megjelenik egy archetípusban, egy mitológiai alapon, az már egy kicsit felerősített, felnagyított, tehát sűrített tartalom. Egy őskép, egy minta; prototípus.

Jung az archetípus fogalmát a pszichéhez kapcsolta, az emberi lélekhez. Ezek az archetípusok bennünk élnek és ezért változatlanok, örökök, jóllehet a nőiség, a női lét nagyon sokféle, végtelen változata volt már a történelemben, és még nagyobb változata van a képzeletünkben, de ezeknek van egy ősi mintázata.

Jung a női archetípusoknak négy változatát írta le. Az egyik a szüléshez, az etetéshez, az étkezéshez, az élet fenntartásához kapcsolható anya archetípusa, amit a néprajzkutatók, illetve a kultúranropológusok a Földanyához kötnek és a Willendorfi Vénusz alakjában találtak meg, akinél az anyai test dominált, a nagy mell, a nagy fenék, a has. Mellette különbözteti meg Jung az esztétikus nő, a nimfa archetípusát, amelyik a szépségével volt csábító, vonzó. Ő a múzsa, az a női archetípus, ami valamiért minden korban ősidőktől fogva mindig megjelenik. Jungnál a Madonna vagy Mária a harmadik archetípus, az érző, az érzellemmel teli nő, amihez a tisztelet, a felnézés, a megbecsülés társul. Voltak olyan történelmi korok, amikor a nőt azért magasztalták, mert az élet fenntartása és az életöröm mellett az érzelmeket képviselte, és a másik nemből is az érzelmi oldalt mozdította meg, és azt aktivizálta.

Jungnál a bölcs nő, Szófia a negyedik archetípus. Ő bölcsességével vonzó, és a bölcsessége az, ami adott korban meghatározó. Ezek valamennyien megtalálhatók a történelem vonulatában.

Fontosnak tartom, hogy utaljunk Erich Neumann *A Nagy Anya* című könyvére, amelyben a női nem fejlődéstörténetét a Földanyától, a nőiség változásán, fejlődésén keresztül juttatja el a jungi Szófia, bölcsesség archetípusáig. A női fejlődés útja tehát a Magna Matertól az Istenőig vezet.

Az európai kultúrában a maskulin szemlélet általánossá válása a kereszténység elterjedésének és megszilárdulásának időszakához köthető. Ezért nagy a jelentősége a kereszténységen belül a dogmatikai meghatározottságú szimbolikus térben a nőiséghez kapcsolt értékszemlélet változásának. Ismert, hogy a keresztény szentháromság (Atya, Fiú, Szentlélek) egy kereszténység előtti szimbolikus mintázatot követ, és az „Anyá”-„Szentlélek” szubsztitúcióval jön létre. Ilyen módon marad ki a keresztény dogmatikából a nőiség, az Istenanya/Anyaiszten, mint eredeti princípium. Így azonban a manifest létezés alapja, az „anya” elvesztette reprezentációját a dogmatikában. Ezt helyettesíti Mária, Jézus anyja, mint „Istenszüllő”, „Istenanya” funkcióba emelése. Ezért a Máriához, mint Istenanyához társított minden szimbolikus funkció változása és változtatása a keresztény dogmatikában egyben tükrözi a keresztény alapú kultúrában a „nő” pozícióját, amint az 1950-ben kiadott pápai bullában is érvényesül. (Szerk.)

Józsa: Mi történt a Vatikánban 1950-ben?

Lindeisz: Röviden, 1950-ben dogmaként definiálta XII. Pius pápa a Boldogságos Szűz Mária testi mennybevételét. De azért szeretném hangsúlyozni, hogy ezt már korábban is így tartotta az egyház.

Nincsen olyan, hogy új dogma. Már a 8. századtól kezdve – mind a keleti, mind a nyugati egyházban – rendszeressé vált Mária testi mennybevételének az ünneplése, és ha megnézzük a 20. század eleji dogmatika könyveket, azokban is benne van, annak ellenére, hogy akkor még nem volt pro forma dogmaként definiálva. De a mögötte lévő gondolat az mind Mária és Jézus kapcsolata a kialakult szokásrend szerint: Mária, mint Istenszülő, és fia, Jézus Krisztus, akiben az isteni és emberi természet egy személyben egyesült. Ennek egy következtetéseként jutott az egész kereszténység – mondhatnám így – arra a hitre, hogy Mária testileg mennybe vétetett. Viszont ez nem fizikai emelkedést jelent, mert a menny az igazából állapot.

A dogma kodifikálása egyébként jól követhető a magyar egyházi irodalomban, amennyiben pl. Schütz Antal (1880–1953) a dogma hivatalos kihirdetését megelőzően, *Dogmatika* c. könyvének (Budapest, Szent István Társulat, 1937) 73.§-ában (II. kötet, 82–96. oldal), hivatkozásokkal gazdagon ellátva, részletesen kifejti Mária test szerinti és lélek szerinti megdicsőülésének teológiai logikáját.

Előd István pedig az 1983-ban megjelent *Katolikus dogmatika* c. könyvében (Budapest, Szent István Társulat, 1983) a 117.§ *A Boldogasszony Mennybefelevétele* c. fejezetben fejti ki részletesen a már kihirdetett dogmát.

Józsa: Változott-e vajon a nő az évezredek során? Vagy csak újabb társadalmi koncepciók jelentek meg, amelyek mentén megváltozott a társadalom, s ez az, amitől másnak tűnik a nő?

Garaczi: Mindaz, ami az elmúlt 200 évben történt, az egyfajta következmény, hiszen a korábbi korszaktól eltérő gazdasági és politikai változások örvényén generálódott tulajdonképpen az a rendkívül vegyes kép, amit itt a 21. század elején látunk. Most lehet nagyon jól érzékelni azt, hogy a gazdasági keretrendszer iszonyatosan fontos és jelentős háttérül szolgál a társadalmi folyamatoknak. Létezik egy pénzügyi grémium, amelynek óriási a befolyásolási eszközrendszere és mozgásteret. Persze, önmagában már az iparosodás folyamata egy teljesen új kapcsolatrendszert, teljesen új morfológiai viszonyrendszert teremtett a férfi és nő kapcsolatban. Visszautalok egy történelmi mozzanatra. Ha megnézzük a brit parlament alsóházának a jegyzőkönyveit, amelyek a különböző előterjesztéseket és a róluk való döntéseket tartalmazzák, akkor láthatjuk pl. a 19. század nagy vitáját, amely akkor 20 évig tartott arról, hogy dolgozhat-e a nő a bányában, vagy nem. Tíz évig tartott a vita arról, hogy a nő lent a bányában 40 fokban dolgozhat-e, meztelen felsőtesttel. Vagy 14 évig tartott az a vita, hogy a bányában dolgozhat-e gyerek, aki a kis testénél fogva kisebb alagútvájtásban is elfért.

Keserü: Muszáj valami vidámat mondanom. Az 1920-as évekből ismerünk egy pert, ami azért érdekes, mert egy férfi, aki egész életében szövőgyárban dolgozott, nyugdíjba akart menni, de a nyugdíj csak a szövőnőknek járt, és a szerencsétlen férfi próbált küzdeni a minimális betevőért.

Garaczi: Összetett a jogokért való küzdelem. Az ipari társadalom és a városiasodás, mint említettem, a 19. századra hatalmas változásokat hozott. A 19. századtól nagyjából visszafelé jellemző volt a nagycsalád. Tehát 6-8-10-12 gyermek. A fordizmus, a taylorizmus, a másik oldalon kicsit később a tervezettség is óriási lelki-pszichikai rombolást végzett azzal, hogy a gyerekeket hétfőn reggel be kellett zavarni a bölcsődébe, és pénteken vagy szombaton délután mentek a gyerekekért. Óriási bűnöket követtek el a nők és a család ellen. Ebből a szempontból érthető, hogy elindult egy harc. Emlékezzünk csak vissza, hogy Hugonnai Vilmának mennyit kellett szenvednie, mire eljutott addig, hogy orvosként gyógyíthasson. A katolikus egyház többször is kifejtette, hogy megengedhetetlen, hogy orvosnőként meztelen férfit vizsgáljon.

A nőiség szempontjából számomra a legfontosabb kiindulópont az organikus világ megteremtése, fölépítése és fenntartása. Nem tudok másból kiindulni csak a világ organikus mivoltából, és az Uranosz-

Gaia motívumkapcsolatból. A legősibb mitológiák szerint is ez egy egyenlő kapcsolat volt minden vonatkozásban. Ady Endre mondja csodálatosan, hogy „az élet él és élni akar”.

Életpárti vagyok mindenféle genderizmus meg feminizmus vonatkozásában, akárcsak témában olvasható felfogással szemben is, miszerint a nő a gyengébbik nem. Na de kérem! A történelemben példák sora mutatják, hogy ez nem így van. Sokszor a nő, a nő princípium oldott meg nagyon lényeges kérdéseket. Nem feltétlenül a csatatéren, inkább háttérből vagy közvetítéssel, de nagyon sok mindent a nők döntöttek el a történelemben. És azt csak a férfiak gondolták úgy, hogy ők a világegyetem csúcspontjai. A kép nagyon vegyes. Nézzük meg például Hieronymus Bosch nőábrázolásait, amelyek teljes mértékben eltérnek, mondjuk egy klasszikus reneszánsz ábrázolástól.

Hangsúlyoznám, hogy az elmúlt nagyjából százvalahány évben, – amióta elkezdődtek ezek a „nem kutatások”, férfikutatás, nő kutatás – nagyon sokféle fogalmat használunk különféle jelenségekre és többféle értelemben. Különböző évtizedekben különböző értelemben, különböző jelentése van egy-egy fogalomnak. A feminizmus is egészen más, mint ami a 19. század végén, vagy akár az 1960-as években volt, vagy most itt a 21. században.

Józsa: A nyelv és a fogalmak okozta problémákat Nabokov a *Meghívás kivégzésre* c. művében mutatja egy különleges élethelyzeben. A nyelv folyamatos változása, a szavak történeti szemantikai alakulása nyelvészeti tény. Kérdésként vehető tehát fel, hogy a női és férfi princípium hogyan érvényesül ebben a fajta nyelvi slendriánságban, amit ma találunk. Talán a konfliktusok egyik fő forrása is éppen az, hogy a dialógusban résztvevő felek nem ugyanazt értik az egyes fogalmakon. Köznapi jelenség. Ugyanakkor például van a női típusú diskurzus, amit külön leírnak, amely más metanyelvi elemekkel is dolgozik, és nagyon gyakran talán sikeresebbnek is tartható.

Keserü: A 18. században indult egy igazán erős másként gondolkodás az addig nagyon keményen férfi-nő történetre osztott világban. És ez ezért nagyon fontos. Tehát nem a 19. század végén, nem is a 20. században, hanem a 18. században a festészetben zseniális női életművek születtek. Maga is föltüntetett egy francia festőnőt ebből az időből, meg ott van a hozzám közelebb álló ismertebb Angelika Kaufmann vagy Marie Louise Élisabeth Vigée-Le Brun. Lenyűgöző életművek. Itt meg szeretném jegyezni, hogy a művészet, noha az indoeurópai nyelvekben nőnemű szó – valóban –, de a művészetben, amikor egy műalkotást nézünk, akkor a művészet az egyforma, nincs férfi művészet és nincs női művészet. Ezt szeretném hangsúlyozni. Amikor lépten-nyomon azzal találkozunk, hogy művésznő vagy festőnő, meg szobrásznő, ezek megalázóak. A művészet azért érdekes, mert a művészet lényegét – valaminek a lényegét –, a világ lényegét, mondja el. Ezt várjuk a műalkotástól, és ebben nincsen különbség. Sokan tiltakoznak is az alkotók közül, hogy ők írók vagy költők, mert ez egy kicsinyítést jelent. Ahhoz a fogalomhoz képest, hogy mi a költészet, hogy mi a művészet, ha hozzáteszünk egy kis toldalékot, akkor az már nem az, akkor az valami más. Ezért a tapasztalatom alapján amondó vagyok, hogy művészet egy van, illetve lehet, hogy sok van, de erről egy külön beszélgetést kellene folytatnunk.

Garaczi: Gondoljunk Csokonai Lilla-lírájára. Olyan ez, mint egy női gyémánt.

„A hatalmas szerelemnek
Megemésztő tüze bánt.
Te lehetsz írja sebemnek,
Gyönyörű kis tulipánt!
.....
Ajakid harmatozása

Sok ezer gondot elűz.”

Azon az állásponton vagyok, hogy maga az irodalmi mű számít, tehát nem azt nézem elsősorban, hogy a szerző nő vagy férfi, hanem a minőséget, miközben azt gondolom, hogy a kettőnek az élet megőrzése érdekében harmonikus kontextusban kell lennie.

Antalfai: Ne haragudjon, nem akarom félbeszakítani, de hát Csokonainak ezek a gyönyörű versei a nőkhöz, ezek a Csokonai lelkéből születtek. Tehát az ő lelkében, a férfi lelkében is ott volt, ott van a női. Azért tud így szólani a nőhöz... Akkor tud így szólani a férfi. Hogy mi a helyzet ma? Azt nem is tudom. Praxisomból úgy látom, hogy a nő-férfi kapcsolat ma már eléggé más.

Keserü: Ha megengedik, akkor beszélnék erről a 18–19. századról. Volt egy klasszikus műveltség Európában, ennek folyamánként pedig volt egy közös kultúra. Magyarországon a beszéd is, ami rögzítésre került, hosszú ideig főként latin volt, meg a hivatalos nyelv is az volt. (És tananyag volt a görög is.)

Tehát nem volt különös az, hogy mondjuk Szapphó alakja, mint költőé, mint női költőé folyamatosan benne volt a gondolkodásban. Platón Szapphót a tízedik múzsának nevezte meg, pedig a költészetnek egyébként is volt már múzsája, mindenféle irodalmi műformának volt múzsája, de Szapphó különleges volt, egy nagyon fontos alap volt. Személyisége máig tisztázatlan. (Miután Lesbosz szigeten élt, ezért szokták emlegetni, hogy a leszbikusságot róla nevezték el, miközben úgy halt meg, hogy levetette magát a szikláról, mert egy fiatal fiú iránti szerelme viszonzatlan maradt).

Csak megjegyzem, hogy Dukai Takács Juditot szokták a magyar Szapphóként emlegetni, miközben az is látható bizonyos női írók portréján, hogy Szapphóként jelennek meg, tehát a Szapphó – mint egy álruha – a titokzatos alkotó női személyiség fedőneve volt.

Egyébként Szent Cecília ugyanebben az időben, a 19. században, amikor egy egyházzenei mozgalom is indult a nevével, ugyanúgy szimbolikus alakja lett nem csak a zenének, hanem a hittel telített (ilyen formán akkor nőiként azonosított) zenének is.

Viszont szívesen beszélnék és mondanék példákat szövegből, hogy hogyan élte meg egy 19. század végi színésznő – Jászai Mari ugyanezeket a súlyos kérdéseket egy olyan korban, amikor nemzetközi jelenség volt visszanyúlni az ókori világ klasszikus hősnőihez. (Említhetem Ellen Terryt Nagy-Britanniából, Eleanora Duset Itáliából, Sarah Bernard-t Franciaországból, akiről Jászai is írt.) Nagyon érdekes, ahogy elemezte a szerepeit.

Jászai Mari például olyan szerepeket játszott, mint Phaidra, Élektra, Antigoné, Médeia, Volumnia, Coriolanus anyja, Kleopátra, – részben a klasszikusok, részben Shakespeare, majd Racine és Grillparzer nyomán.

Olyan hősöket, akik nem mitológiai figurák, történelmi figurák, az antikok, természetesen az istennők és az istenek befolyása alatt éli az életét. Itt van például Élektra. Először is Aizkühlosz, aztán Szophoklész és Euripidész foglalkozik vele az időszámítás előtt a 6. században, egy irodalmi folyamatban. Mondhatni, hogy három generáció háromféleképpen értelmezi őt. (Jóval később, megint másként dolgozta fel Bornemissza Péter a *Magyar Élektrában* a történetet.) A lényeges azonban az, hogy ez a figura ott élt a görögök mindennapjaiban. Az igazi kérdés az az, hogy miről szól, hogy miről szólt az Élektra története a görögöknek. (Szophoklész története szerint Élektra az öccsével együtt megöli az anyját, aki megölte az apjukat. Van tehát egy /két/ rettenetes bűn, amelyben Élektra és öccse megmártóznak. A férjéhez hűtlen és gyilkos Klütaimnésztra szerelme vajon hol különbözik az apjához hű Élektra gyilkos szenvedélyétől?) Jászai egy alkalommal Nagyváradon, a szabadban játszotta, a Rhédey-kertben felállított antik építészeti elemek között. (A „Rhédey-kert egy felséges, eleven aréna” – írta.) „Mintha a fényes nap pirongatott volna: Hogy merészelsz te kilépni parányi, festett világodból az én világosságomra?

Hogy merészled kihozni az utánzott életet, melynek csak utánzott fény illik, a végtelen, eleven ég alá!" „Nem volt az egyéb, mint úgy játszani egyszer, hogy levessek minden mázt, minden festéket. Oly közel férközni a természethez, mint csak lehetséges. Az elé a bíró elé állani, akinek nem merünk hazudni." Ez lehet az egyik olvasata Élektrának. Nemcsak a jogokkal körülbástyázott, de azért lehetőségeket is nyújtó civilizáción, hanem „a kultúrán is túlról" jövő üzenet.

(Hasonló, de mégsem azonos Antigoné szerepe, aki annak ellenére elvégzi a testvérei temetési rítusát, hogy ezért majd – az új királyi törvény szerint – meg kell halnia. Mert tudja, hogy az isteni törvényt nem lehet áthágni: a halottat el kell temetni. Médea bosszúit pedig az a szinte elképzelhetetlenül erős szerelem gerjeszti, amely az istenektől jött, s amely ütközik mindazzal, ami a mindennapi életben történik.)

Velük szemben az európai kultúrában megkülönböztetett anyaszerepekkel kapcsolatban Volumniát említeném, Shakespeare feldolgozásában a római hős, Coriolanus anyját. Volumnia megakadályozta, hogy fia a szülővárosa, Róma ellen forduljon, jóllehet erre oka lett volna. Egy olyan anyaszerep ez, aminek az az eredménye, hogy a fia áldozat lesz, meghal (lényegében az anyja miatt), viszont a civilizáció hőssé avatja, nem beszélve magáról Volumniáról, mert ő innentől kezdve Róma védőasszonya, hősnő.

Shakespeare Cleopatrája viszont mindazt tartalmazza, amit az író a görög tragédiákból és Európa kultúrájából nagyszerűnek tartott: „Minden érzés erő bennünk; ami pedig erő a lelkünkben, az a lelkünk kincse. Annyit érünk, amennyit érezni bírunk; az érzésünk az értékünk" – írja Jászai a híres szerepelemzésében, mely egyúttal a dráma és Shakespeare elemzése is. Az „idegen" nő ősbibb és kifinomultabb minden más szerepnél: „Cleopatra szerelme úgy áll előttem lepletenül, tettetés, titkolódzás és hazugság nélkül, őszinte pompájában, mint egy szép, meztelen Vénusz-szobor. anélkül a bizonyos kézmozdulat nélkül, mely mintha kísérlet akarna lenni arra nézve, hogy a természetre szégyenkezéssel rápirítsunk. A szerelemnek gyönyörű szobra a Cleopatra szerelme, anélkül a kézmozdulat nélkül, mely már a szobrászművészetben is hanyatlást jelent. A Medici Vénus kézmozdulata hamis hang a művészet isteni harmóniájában".

Garaczi: Jászai Mari mellett említsük meg Blaha Lujzának a naplóját, nem kevésbé izgalmas ebből a szempontból, hiszen ő is kőkeményen írja le a különböző nehézségeit.

Keserü: Így van, de ő mégiscsak a nemzet csalogánya volt, Mari meg a nemzet tragikája.

Garaczi: Igen.

Keserü: Hát ez két nagyon különböző...

Garaczi: Így van, de éppen így együtt érdekes, a kettő együtt.

Antalfai: Hát igen, és ezért fontos a mesék. Ott is elég sok tragédia van, a végén azonban mégis mindig egy sikertörténet kerekedik ki. Ezt látom különbségnek a drámák és a mitológiai történetek illetve a mesék között. A próbatétel ott is megtalálható, végül azonban a hős a mesében mindig valahogy kikeveredik a problémából, és mindig valahogyan megtalálja azt az utat, amiből sikeresen jön ki. Figyelemre méltó lehet számunkra a női aktivitás a mesékben, ahol a nők állítják próbatételek elé a férfit. A mesékben a sikeres női megküzdés a kitartás, a türelem, az alkalmazkodás, a másokért önként vállalt cselekvés, s nemegyszer az áldozathozatal. Úgy tűnik, hogy az ifjúkorban domináló „Napleánya" energiák a nő belső világában felnőttkorára képesek mintegy átlényegülni, hiszen önmagunk háttérbe állításához, az önmegtartóztatáshoz nem kevés erő, akarat és bátorság kell. Ezt egy nő általában anyai minőségében éli meg, amely az ifjúkort követő fejlődési állomás.

Ez utóbbi örök példája lehet Szűz Mária alakja, aki nem harcolt a fia életéért, nem állt az útjába, felvállalta az érzelmeit, a fájdalmát.

Lindeisz: Az ősi istenségek, archetípusok kapcsán tenném fel a kérdést. Lehet tudni, hogy ezeknek a nemi hovatartozása milyen mértékben nyelvi eredetű? Ugyanis a mi nyelvünkben nincsenek nemek. A latin nyelvben pedig a „Szentháromság” nőnemű.

Keserü: Az, hogy az indoeurópai nyelvekben vannak nemek, nagy segítség. Egyébként ilyen szempontból a magyar nyelv, meg a magyar nyelvben megjelenő világgép dicséretére legyen mondva, hogy mint gyöknyelvben minden tudás benne van. Az olyan szavak, mint az *érzelem*, az *erő*, az *érték* egy szótóból származnak, tehát egymással összefügg az értelem, az érték, az erkölcs, az érzés. És ezeknek az együtteséről van szó az emberben. Szerintem pedig a nők azok, akik ezt felvállalják. A fiúk, bocsánat, nem mindig vállalják, de ezt már csak a játék kedvéért mondom. Szóval az említett szerepekben ez az egység megvan. Lehet, hogy a fiúkban is, de azok mást vesznek feleségül, elmennek háborúba, nem jönnek meg, satöbbi, tehát nem ebben a nagy egységben mozognak, hanem másképpen is. Engem nagyon érdekelne, ha egyszer a női társaságban a fiúkról beszélénk. Tehát a másik nemről. Nem a nő a „másik nem” ahogyan Simone de Beauvoir óta a nő az lett. A második nem. Tehát az első nemről beszélénk, hogy valóban az-e.

Józsa: Jobb zárszót nem is kaphattunk volna. Nagyon köszönöm.

II. „Nem én kiáltok”

A kerekasztal-beszélgetés résztvevői:

Jánoki Dorottya, Major Gyöngyi, J. Újváry Zsuzsanna, Vészabó Noémi

Hiába fűrösztöd önmagadban,
Csak másban moshatod meg arcodat.
Légy egy fűszálon a pici él
S nagyobb leszel a világ tengelyénél.
Ó, gépek, madarak, lombok, csillagok!
Meddő anyánk gyerekért könnyörög.
Barátom, drága, szerelmes barátom,
Akár borzalmas, akár nagyszerű,
Nem én kiáltok, a föld dübörög.
(József Attila)

Dorottya: A háttérben két csodálatos női alak megjelenítését látjuk. Noémi alkotásait, amelyekkel februárban Leonardo-díjat nyert Olaszországban. Azzal kezdeném a beszélgetést, hogy visszacsatlakoznék az imént elhangzottakhoz, hogy sem a nyelvben, sem a művészetben nem igazán beszélhetünk arról, hogy női művészet, férfi művészet. Ez valóban így van, mert a művészet az egy átfogó dolog. Mégis, amikor a művész létrehozza a műalkotást, akkor azt saját maga által hozza létre, csatornázza le. Saját maga merít valahonnan intuícióval, és különböző eszköztárat vonultat föl, s akkor már talán meg lehet különböztetni a férfi és a női eszköztárat, hozzáállást, illetve az alkotásnak a folyamatát, a mibenlétét, a hogyanját.

Ezért kérdezem Noémit, hogy ő, mint sikeres és elismert művész – művésznő, majd ő eldönti, hogyan éli meg önmagát –, tehát mint sikeres nőt, hogy szét lehet-e választani, pontosabban szét kell-e választani ezt a kettőt.

Aurora

Luna

Noémi: Nem kell szétválasztani, és nem is lehet szétválasztani, mert ahogy az előbb elmondta az archetípusokat Antalvai tanárnő, úgy gondolom – és szerintem a hölgyek is egyetértenek abban –, hogy valójában mindannyiunkban benne van valamennyi. A kérdés csupán az, hogy melyik dominál az adott pillanatban. Tehát, nincs mit szétválasztani. Én egyrészt festő és író vagyok, de feleség is vagyok, édesanya is. Igaz, amikor el kellett engednem a fiamat, aki noha közgazdász, de katonatiszt is, és jelentkezett, hogy szolgálja a hazát, a kiképzés pedig távolabb van, nos akkor, abban a pillanatban édesanya voltam, és persze zokogva engedtem el. Most azonban itt ülök, és pár festményt is hoztam magammal.

Nőket ábrázoló festményeimet válogattam. És tessék, ilyen sokfélék vagyunk mi, nők, de mindannyian hordozzuk a teljességet. Festő, költő, művész, az égi antennás.

Hableány

A művész csatornává válik, veszi a jelet, a lelkében átalakul az a bizonyos üzenet az égiektől, a Jóistentől, ki hogyan fogalmaz, majd mindezt papírra vagy vászonra veti.

A Firenzei Biennálén ez a két festményem szerepelt: Aurora és Luna. Két római istennőt gondoltam megjeleníteni; gondoltam, kedvezek, ha már Olaszországba hívtak. Meghívást kaptam ugyanis a 13. Firenzei Biennáléra két évvel ezelőtt, és azzal indokolták, hogy *szép* az, amit megfestek. Tehát ők ezt szeretik. Elmondhatom, hogy mindig a szépségre esküdtem, és a szépségben hiszek. És ha visszagondolnak az ókori falfestményekre vagy Nofertiti portréjára, az akár egy mai arc is lehetne. Éppen ezért többször is megfestettem.

Nofertiti

Igazán karakán társa volt a kormányzásban is Ehnatonnak, tehát ő mindamellet, hogy szép nő volt, uralkodó, anya volt, és komoly politikai szerepet is betöltött. Nekem nagyon tetszik az, amikor ilyen gyönyörűen összeérnek a feladatok.

Visszatérve a firenzei világkiállításra, a meghívóban még nem jelölték meg a tematikát. Az én fejemből pattant ki, hogy Aurorát festem meg, a hajnali szellőt, a kezdet istennőjét, aki olyan szép és annyira nemes és lány, kicsit a leány aspektusunk ő. A másik oldalon pedig Luna, a misztikus hold, az éjszaka istennője. Kissé már vadabb. Ők tehát az asszonyi kezdet és a vég. Egyikük sincs meg a másik nélkül, illetve így kettejükkel van egyfajta folytonossága az életünknek. Azután érdekes módon kiírták a tematikát, de én már festettem a képet. – És képzeljék, mi lett a Firenzei Biennálé tematikája? – *A nő teremtése az ókortól. Az ősidőktől napjainkig.* Egészen elképedtem, hogy mennyire sikerült megéreznem ezt.

Az előző beszélgetésben a nyelv törvényeiről, a nyelvről volt szó. Arany Jánost, amikor megkérdezték a nyelvről, a következőt mondta: „A nyelvnek törvényeit széppé, jóvá, mi teszi? Nyelvész urak jobban tudják, a költő jobban érzi.”

Igen, a művész – ahogy Dorottya, te is említetted – érzi és átéli az ősemlékezetből, az égietől azt az üzenetet, amit neki meg kell valósítania. A festményeimből nem hiszem, hogy mindig megmondható lenne, hogy nő festette vagy férfi. Ha csak a balerinás képekre is utalok, nagy festők balerinás képeit ismerjük, és azokat férfiak festették. Szóval, nagyon összetett ez a dolog.

Zsuzsanna: Elhangzott a szépség fogalom. Fontos, ha már az antik világot emlegetjük, hogy az antik nők szépek voltak, okosak és igen elragadóak. A szép, a jó, az igaz. Ez volt az antikvitás után a középkor nagy eszmeisége, ami gyakorlatilag a 15. században bomlott meg, amikor a 15. században a gyönyörű, szép nők – bocsánat – a reneszánsz pápáknak a szeretői lettek. Aztán ismerünk hasonló történeteket. Tehát itt megbomlik a szép, a jó és az igaz egysége.

A középkorban, a gótikában gyönyörű képeken, gobelineken, kárpitokon jelent meg a szép és jó egységében az, ami igaz; a középkori nőideál, a hölgy egyszarvúval – ahogy az eszményi nőket ábrázolták.

Ma már nagyon messze vagyunk ettől, a külsőségek dominálnak, és ez így egyre távolabb van az igaztól. Erről a kiüresedésről és tévútról nagyon szépen beszélt Faragó Tamás a *Női dimenziók* előző számában. Hiányoznak a nőies nők és hiányoznak a férfias férfiak.

Dorottya: Igen, ez nagyon fontos, mert amikor a nőről és a nőiségről beszélünk, akkor nem vonatkoztathatunk el attól sem, hogy mindent valamihez képest ismerünk meg, semmi sem létezik önmagában. A női princípium lényegét csak a férfi működéssel együtt érthetjük meg, ami persze teljesen ellentétes, viszont a kettő, a jin-jang együtt jeleníti meg a harmóniát, a teljességet.

Manapság ebben a tevékenységkényszerben, amiben élünk, egyre inkább a férfi működéssel lehet érvényesülni, a női aspektus pedig halványul. Márpedig azt – a férfi energiákat – is csak a nővel együtt lehet működtetni. Tehát ezért fontos a nőiség. Nélküle összerosódik minden. Persze, tudni kell, hogy mikor minek jött el az ideje, mikor mit kell működtetni, megélni, cselekedni.

Noémi: Igen, éppen olyan ez, mint a főzés; csipetnyi, finom, leheletnyi fűszerezés kell az élethez is. Ez a titok: az egyensúly. Általában végigéljük az ártatlan lány – a szűz –, a szerető, majd az anya aspektusát. Életkortól függ, hogy mikor mi dominál. Azonban, ahogyan Borges leírja az egyik versében, hogy miből áll a költemény, hasonlóan van a nő élete is, mindenből kell egy pici, egy csipetnyi. És semmi sem szabad, hogy elhatalmasodjon. Ez volt mindig is a titok. És a sikeres nő eszményéből ez hiányzik. Mintha egy kicsit megakadt volna ebben a folyamatban, tehát ezért nem is tud összeállni a költemény. Akár egy új beszélgetés témája lehetne a siker és az egyensúly kérdése.

Nekem az a siker, amikor egy festékes ruhában elmélyülten dolgozhatok, és csönd van, és valamifajta isteni békesség – az áhított csönd –, amely munkára készít engem. Tehát az egyensúlyt kell megteremteni, nem is megteremteni, megérezni. És itt jön képbe a női lélek finom hangolásának a fontossága.

Gyöngyi: Igen, a hangolás. Nem vagyok művész, ezért nem nyilatkozom a művészetben belüli megkülönböztetéséről. Jóllehet azt gondolom, hogy a női és a férfi világ nagyon is megkülönböztethető. Más nyelven gondolkodunk, és azt érzékelem, hogy a fogalmaink is nagyon sokszor mást jelentenek a nőnek, és mást jelentenek a férfinak. Gondoljunk például ismét a sikerre, a mai kultúrában ez többnyire valamilyen elvárásnak a teljesítését, magát a célbaérést jelenti. A női létezésben azonban ezek a dolgok nem is feltétlenül fontosak. Emlékezzünk Pénélopéra és a szövögetésére. Következésképpen, alaphelyzetben a siker fogalmát is talán más köré társítanánk mi, nők. Egyébként

azt gondolom, sokkal mélyebben vannak a motivációink. A férjemmel igen sok vitám volt például arról, hogy szerintem nekem nincs akaratom, igaz, én nem így gondolom.

Noémi: Pedig valóban jó, hogy nincs benned akarat, mert ő a férfi-akarást érthette ezalatt.

Balról jobbra: Jánoki Dorottya, J. Újváry Zsuzsanna, Vészabó Noémi, Major Gyöngyi

Gyöngyi: Igen-igen. Rengeteget beszélgettünk, mire megértettük, hogy nem ugyanarról beszélünk. Teljesen mást értünk az akarat alatt, és az a típusú akarás, amiről ő beszélt, az tényleg nincs bennem, de ez nem azt jelenti, hogy ténylegesen nem akarok semmit. Sőt, magamat úgy élem meg, mint akinek kőkemény az akarata. Az én akaratom azonban inkább a harmónia és az egyensúly megőrzésére irányul, míg ő mindig éppen ezt akarja kibillenteni, mindig valami újat akar: kalandot, harcot, izgalmat. És ő ehhez köti a sikert: a versenyhez, a küzdelemhez. Én pedig köszönöm szépen, ezt valóban nem igazán akarom. Ismét visszautalva Keserű tanárnő Pénelopéjére az előző beszélgetésből, inkább szövegetek a csöndben, miközben nagyon is azt akarom, hogy az ő kalandja és harca úgy alakuljon, ahogyan azt én akarom. (Mosoly)

Ki tehát a sikeres?

„A bölcs ember nem járkal, mégis megismeri a dolgokat, nem nézelődik, mégis megnevezi a dolgokat, nem tevékenykedik, mégis beteljesíti a művét. (...) Erről mondják, hogy nehezen érthető.” (LaoCe)

És visszatérve a nyelvre, nagyon sok mindent érthetünk a fogalmaink alatt. Arra kellene törekednünk, hogy legyen átfedés a fogalomhasználatban, hogy fogadjuk el annak a realitását, hogy a fogalmaink

bizony nem teljesen egzakt tartalmakat jelenítenek meg, hogy váljon szemponttá az igény, hogy valóban megértsük egymást. Egyébként is, csak akkor van értelme annak, hogy beszélgetünk. A férfi gondolatiságot visszamondani – nekünk nőknek – ugyanolyan értelmetlen és létidegen, mint bezáródnai a két elkülönült fogalomrendszer egyikébe. A megértés – a siker – ott kezdődik, hogy a két akarat találkozik.

Attól, hogy másmilyenek vagyunk, hogy máshogyan működünk és gondolkodunk, nem hogy nem kell félnünk, hanem a legbiztonságosabban éppen ebből építkezhetünk. Az igazi próbatételünk talán valójában az, hogy sikerül-e nőként kiteljesednünk.

Zsuzsanna: Kérem szépen, ezért fontosak a fogalmak. Ma az önmegvalósítás a kulcsfogalom. De mit jelenthet ez egy nőnek? Melyik önmagát, melyik archetípusát valósítsa meg? Az a logikus, amit Noémi is mondott, hogy mindegyikből egy csipetnyi kell. Azonban ez így sokkal inkább nevezhető kiteljesedésnek. Amihez nem utolsósorban az is hozzátartozik, hogy akkor már a folyamat sem feltétlenül csak és kizárólag önmagáról – az „önmegvalósítóról” szól. Sokkal inkább a folyamatról, amiben minden teljesebb, nemesebb, szebb, jobb és igazibb lesz.

Létfontosságúnak jelölném ezért azt a kérdést, hogy mit jelent ma – a 21. században – nőnek lenni. Az egyik meghatározó téma ma éppen az, hogy miként közelítjük meg a nőiség esszenciáját.

Noémi: A nőiségünk olyan, mint a kaleidoszkóp. A mai napig nagyon szeretem a kaleidoszkópot – mint szimbólumot is használom. A női lélek sokkal összetettebb, nyilván színesebb, mint a férfiaké. És bennünk nőkben igenis ott van a drámaiság. A sikerben is.

A Leonardo da Vinci-díjamban is benne van az eddigi 53 évem. Minden szerelme, minden szívdobbanása, minden térdre bukása, elesése, majd fönixmadárként újra- és újraszületése. Az ember saját hamvaiból rakja össze magát, szüli újra önmagát. És repül újra és újra. Benne van az anyaságom, minden benne van. Igen, nagyon sok dráma van benne. Rengeteg megtorpanás, kérdés, kétely. Azt gondolom, hogy amikor egy férfi sikeres, azt valószínűleg szintén nem így éli meg, mint mi, nők. Mert nekünk tényleg rögtön bekapcsol a drámai rész...; a csalódások, nehézségek.

Néhány évvel ezelőtt megjelent egy novelláskötetem, amelyben 22 történetet írtam meg nőkről és férfiokról. Megtörtént eseményeket dolgoztam föl. Az volt az izgalmas, hogy ezek a novellák tükrök voltak, mert miközben a valós szereplők közül senki sem ismert magára, az olvasók közül mégis mindenki megtalálta önmagát valamelyik novellában. Én például ezt is sikerként éltem meg. Az olvasók szerették a könyvet, mert önmagukkal találkoztak. Jó volt a tükröm, és ennek örültem, mert a tükörnek is mágikus az ereje. Erről is beszélgethetnénk egyszerűen.

Dorottya: Ahhoz, hogy tükröt tarthassunk, ahhoz valóban meg kell élni a kiteljesedési folyamatot. Nem szerencsés az, hogy manapság rettegünk a következő életszakasztól, hiszen anélkül, hogy beleállunk újabb és újabb szerepkörbe, nem lesz valós tapasztalatunk. Tehát tükröt sem tarthatunk. Sem magunknak, sem a gyermekeinknek. És itt csatlakoznék ismét vissza a sikerhez. Közhelyszerűen azt szokás kérdezni – bármit is értsünk a siker alatt –, hogy vajon mi a titka. Nem vagyok azonban biztos abban, hogy a sikernek titka van. Sokkal inkább ára lehet. Áldozat, lemondás, kitartás.

És ezt azért gondolom fontosnak, mert ma igen divatos az epigenetika (ez a tudományág azt vizsgálja, hogy az öröklött tulajdonságok érvényesülésére hogyan hatnak a környezeti hatások). Egy teljesen új meglátás, ami szerint mindenkinben ott van mindenfajta gén, amelyeket fel tudunk éleszteni, vagy el tudjuk altatni. Így képzelem el az archetípusokat is. Tehát mindenki mindegyikhez hozzá tud férni, a kérdés, hogyan, mi módon, mit választ és miért. És akkor megkerülhetetlen az értékrend és a tükör.

Gyöngyi: Számomra az a kérdés, hogy vajon gondolkodhatunk-e valamilyen közös női feladatban. Vane, létezik-e a nőknek, a nőiségnek egyetemes küldetése? Létezik-e valami elementáris és mély tartalom, amit csak a nőiség hordoz, ami a nőiség attribútuma?

A helyzet talán valamelyest paradoxnak is tekinthető. Miközben ugyanis keressük a választ – keressük önmagunkban azt a létaspektust, ami ott kell hogy legyen még bennünk, nem vesztett el még, mert ha eltűnt volna, akkor most nem lennénk; persze nagyon a mélybe merülhetett immár, a tudatunk számára alig hozzáférhető rétegekbe. Éppen az artikuláció felelősségében tudatosulhat, hogy valójában a nőiség lényegisége éppen a felelősségvállalás. Valamilyen lét-felelősség, a nobilis létezés feltétele. A nőiség a jövő vállalása, a felelősség iránti felelősség. Az időtlen törvény. Ez pedig térben és időben sokkal tágabb perspektívájú hatókör, mint a motiváció, mint a siker.

Zsuzsa: Igen, éppen ezért van feladatunk. Nekünk, nőknek. Csak egy Shakespeare-i idézetet hadd mondjak: „Kizökkent az idő, ó, kárhozat, hogy én születtem, helyre tolni azt.” – Akkor most, ez kérem, a mi feladatunk!

Gyöngyi: Ezen a ponton, legalábbis ideiglenesen – adjuk át a terepet a férfiaknak. Tudjuk, hogy a nőiség megtartásának/fenntartásának igen nagy a tétje. Az antik hősnőkhöz hasonlóan, akik már csupán ideaként – archetípusként – élnek a tudattalanunkban, hiszen már nem élő valóságként azonosulhatunk a nőiségükkel, az életet is valamilyen mesterséges konstrukció kezdi el helyettesíteni, s mindaz, amit természetes életnek gondoltunk, kezd a tudattalanunkba süllyedni.

„A mesterséges intelligencia a jelen: egy MI uralta korszak küszöbén állunk. Már most többet jelent egy éppen aktuális trendnél, a közeli jövőben pedig könnyen a politikai, gazdasági és pénzügyi hatalomtechnika elengedhetetlen eszköze lehet. Az MI mindennapjaink és privát életünk szerves részévé válik, miközben újraírja a munka fogalmát, birtokba veszi otthonainkat és jelentősen befolyásolja emberi kapcsolatainkat, valamint az ismeretszerzés eszközeit egyaránt. Mindezek tudatában nem vesztegethetjük tovább az időt, új alapokra kell helyeznünk gondolkodásunk, civilizációnk és kultúránk tartópilléreit – felkészítve ezzel magunkat egy idáig példátlan horderejű paradigmaváltásra.”

(Tillesch György – Omar Hatamleh)

III. Ember és szingularitás?

A kerekasztal-beszélgetés résztvevői: Kiss Károly, Sütő Zoltán

Moderátor: Major Gyöngyi

A világ őseit ég és föld anyjának hívhatjuk.
Aki anyját megtalálta, az az ő gyermekének tudja magát.
Aki az ő gyermekének tudja magát, hűségesen kitart anyja mellett.
(Lao Ce)

Gyöngyi: Első közelítésben megkérdezném, hogy mi a szingularitás, mi az a nagy változás, amit kiválthat a mesterséges intelligencia? Később majd reflektálnék, hogy szerintem miért függ össze mindez a nőiséggel, és miért válik létkérdéssé a női létezés manifesztálódása az MI korában. Lényegi kérdéssé válhat ugyanis, hogy megteremthető-e az egyensúly – és ha igen, akkor hogyan – az ember és a gépi világ között. Nem tudom, hogy egyébként szerethető maradhat-e ez az új világ.
– Tanár úr?

Károly: Kedves Hölgyek és néhány Kolléga úr! Szeretettel köszöntök mindenkit. Kiss Károly vagyok, képzettségemnél fogva közgazdász, és annak is a világgazdasági, később az ökológiai, környezetpolitikai vonatkozásait műveltem. Néhány éve kezdtem el érdeklődni az informatika iránt, meg más, nem közvetlenül közgazdasági tárgyak iránt. Így belebonyolódtam a mesterséges intelligenciába. Nem gondoltam volna, hogy jön majd egy olyan pillanat, amikor itt hölgyek előtt számot kell adnom arról, hogy a téma, amivel most foglalkozom, az őket vagy általában a női princípiumot valahogy veszélyeztetheti. Tehát megdöbbsz, hogy milyen vonatkozásban merül fel ez a dolog. Mindenesetre majd itt lassan, Zolival együtt megpróbálunk a dolgok mélyére ásni, legalábbis első megközelítésben.

Szerintem ennek a témának nincs ilyen vonatkozása. Szerintem a MI kapcsán nem jön szóba az intelligencia női vagy férfi változata. Egy kicsit konkrétan. A mesterséges intelligencia fejlesztésének technikailag a legújabb módja az úgynevezett *deep learning*, ami azt jelenti, hogy nagy, lehetőleg minél nagyobb mintákon tréningeztetjük a mesterséges intelligenciát, ami a mintafelismerő képességével összefüggéseket és hasonlóságokat keres és talál. Például az erkölcsi programozásnak ez a módja. Tehát nem direkt módon programozzák be az algoritmusokba, hogy ilyennek kell lenni, meg olyanak kell lenni, vagy ez csúnya dolog, az pedig nem elfogadható, hanem tréningeztetik mondjuk a napi sajtón, meg a világirodalmon, meg amit közkeletűen olvasnak az emberek, és rábízák, hogy milyen következtetéseket von le belőle. Például le fogja vonni azt a következtetést, hogy mondjuk nem szép dolog a feketétet kisebbrendű embereknek tartani. Tehát a nagy mintából következtetést von le a gépi intelligencia. Ezen belül a gép bizonyosan levon következtetéseket a nőiségre és a női gondolkodásra vonatkozóan is, hogy igen, vannak dolgok, amiben a nők másfajta. Ami azonban a mesterséges intelligencia létrehozói iránt, tehát az algoritmusok megalkotói iránt, nem hallottam róla, hogy ők ilyen szempontok szerint jártak volna el. A mesterséges intelligencia különböző fajtáinak megalkotásánál tudomásom szerint nem merül fel a nők és férfiak eltérő gondolkodásának figyelembevétele. Én legalábbis mindent, ami fontos erről a témáról és aktuális, elolvastam, de ezzel a szemponttal nem találkoztam.

Gyöngyi: Ez persze nem azt jelenti, hogy nincs is. Legfeljebb, hogy még nincs benne a diskurzustérben.

Károly: A mesterséges intelligencia gazdag irodalmában, a műszaki vonatkozásokban szerintem ez nem vetődött fel, olvasmányaim során nem talákoztam ilyesmivel.

Gyöngyi: Akkor kiindulópontnak máris mondok egy példát, és utána átadom a szót Zoltánnak. Tehát úgy vetődik fel ez a probléma, hogy már létezik az a robot, aki/ami (?) állampolgárságot kapott. Sophiára gondolok, arra a női humanoid formájú robotra, akinek Szaúd-Arábiában van állampolgársága. Tehát az, ami eddig kizárólag az emberi lényhez kötve merült fel, azzal már egy gép is rendelkezik. Ezzel egy spirál elején vagyunk, aminek azonban a következményrendszere beláthatatlan messzeségeket sejtet. A gép egyszerűen belép a létezésünkbe, és olyan tulajdonságokat tudhat magáénak, ami eredetileg az ember sajátja. A női princípium úgy jön képbe, hogy a nő, aki szül – tudniillik egy életet szül, aki majd állampolgár lesz, nos, ennek a nőnek vajon teljesen mindegy az, hogy az ő gyermeke mellett most ott van egy gép, és az is egy állampolgár? Ugyanúgy, mint az ő gyermeke. Így vetődik fel a női princípium, a női olvasata a problémának. Az pedig csak hab a tortán, hogy ez a robot-állampolgár egy nő. El lehet gondolkodni.

Zoltán: Ahhoz, hogy megértsük a kihívást, messziről kell indítani. A magam részéről az egyik legjelentősebb problémának tartom, hogy a mesterséges intelligenciáról és a technológiákról folyó kommunikációban kézenfekvően ezek alkotói – meglehetősen egyoldalú, technicista szemléletű nyilatkozók viszik a főszerepet. Természetesen itt bizonyos vonatkozásokban jelentős képességekkel rendelkező emberekről van szó, akik nem kis tehetséggel művelnek egy tudományá felnövő szakmát – még hozzá olyan szakmát, ami a kívülállók részére már követhetetlen. Ugyanakkor a technológiának ezen a megszállottjain nem sok nyomot hagyott az elmúlt kétezer év kultúrája, azokkal a gyötrő kérdésekkel együtt, amelyek egyáltalán nem újkeletűek (lásd pl. a keresztény erkölcsiséget vagy akár Madách gondolatiságát), s amelyek ilyen módon a gondolkozásukat nem zavarják.

Az intelligens gép előállításának feladata természetesen az „ember” modellezését jelenti, s számukra nem feltűnő, hogy az automatizmusokról, a vezérlésekről, bizonyos logikai műveletekről vagy azok szimulációiról ugyan elmélyült tudással rendelkeznek, viszont kevésbé ismerik az „embert”, akit modellezni szándékoznak. Pontosabban, esetükben – szemléleti értelemben – nem jelenik meg az ember „gondolkodó-problémamegoldó gépezetként” való értelmezésénél több. Két jelentős téma vetődik itt fel, melyekre az informatika jelenleg súlyosan leegyszerűsítő választ ad. Ezek:

1. Mi a tudat?
2. Mi az identitás?

Nem mellesleg, csak egy megjegyzés erejéig térek ki arra, hogy jelenleg az érintettek között elvi viták folynak arról is, hogy szervesen anyaghoz egyáltalán kapcsolódhat-e tudat. Azonban, ha ezt a problémát engedékenyen el is kerüljük, a tudat meghatározását, azaz, hogy miféle képességek meglétét nevezzük tudatnak, s ilyen módon miféle képességeket gondolunk társítani a mesterséges intelligenciához, nincs mód mellőzni.

Általában tudatos cselekvésnek nevezzük azt ha egy konkrét célhoz valaki/valami ismeretileg feltárt lépések szándékos alkalmazásával jut el. Az ember esetében ez azért történik, mert születésétől fogva folyamatosan érzékeli önmagát, van egy belső önérzékelése, ön-érzete, valamilyennek érzékeli saját állapotát, és amennyiben ez éppen megfelelhet neki, akkor megőrizni törekszik, vagy ha nem felel meg, készítése támad állapota kívánt irányú változtatására. Ehhez felhasználja meglévő tapasztalatait, és többnyire sikeres műveletekkel eljut a céljához.

Ezzel szemben egy gépnek nincs önmagáról belső érzete. Szerelhetünk rá érzékelőket, s programozhatjuk a hőmérséklet mérési adatainak függvényében például arra, hogy kerülje a 90 °C-nál melegebb helyeket, mivel az árthat az áramköreinek. Azonban, ha ez adott esetben hiba folytán nem valósul meg, nincs semmiféle következménye. A gép nem fogja rosszul érezni magát, hanem mintegy semleges állapotban megszűnik. Nem létezik tehát belső koncepciója a létezésre, hanem csakis a beleprogramozott emberi koncepció működteti.

Susan Schneider *A mesterséges ember* című könyvében ezt a következőképpen fogalmazza:

„Miért van az embernek szüksége a tudatos tapasztalásra? Ahogy azt Chalmers hangsúlyozta, erre a kérdésre nincs tudományos válasz. Példának okáért kidolgozhatnánk a látás teljes elméletét és feltérképezhetnénk az agyi vizuális feldolgozás minden részletét, anélkül, hogy megértenénk, miért társul mindehhez szubjektív élmény.”

Vagyis az emberi tudat belső motivációja az ön-érzékelés, aminek létezése az emberben épp annyira nyilvánvaló, mint amennyire nyilvánvalóan nem vezethető vissza mechanikus, vagy logikai okokra. Következésképpen jelenleg kívül esik a modellezhetőségen.

Ha a belső érzet problémájától függetlenül, csupán logikai alapon vizsgáljuk a tudat modellezhetőségét, további problémát jelent, hogy ugyan kisebb, visszacsatoláson alapuló logikai hurkok felépítésére az öntanuló mesterséges intelligencia már ma is képes, azonban az ennél lényegesen komplexebb tudati működések lekövetése, feldolgozása, értelmezése még az ember esetében sem megoldott. Könnyen belátható, hogy az ember tudatos értelmi mozzanatai hierarchikusan rendezettek.

Vegyünk például egy tudatos cselekvést: Az ember zárat szerel a bejárati ajtajára.

Ez a cselekvés azért tudatos, mert azonosítható az embernek az a problémája, aminek megoldása a zár felszerelése. Vagyis, miért kell a zárat felszerelni?

– Azért, hogy illetéktelen a lakásba ne tudjon bejutni.

A kérdésre ugyan megkaptuk a választ, azonban látható, hogy létezik egy olyan hierarchikusan fölöttes kérdés lehetősége, amelyik mintegy részproblémaként foglalja magába a zár problematikáját:

– Miért akarja az ember elkerülni, hogy a lakásába illetéktelen behatoljon?

Erre a kérdésre már elvontabb általánosságok felé vezet a válasz, és könnyű belátni, hogy a véges számú hierarchikusan fölöttes kérdést egy olyan kérdés burkolja, amire tudományosan nevezhető kontextusban nincs válasz:

– Mi értelme van az emberi életnek?

Mivel pedig a hierarchikus rendben sorakozó kérdések eredőjére az embernek nincs válasza, végső soron az ember nem tudatos. Nem tudja, hogy azt, ami a saját élete, miért teszi. Ez a logikai probléma akkor is fennáll, ha materialista alapon a fenti kérdésnek értelme sincs. Vagyis az ember nyilvánvalóan nem tudhat olyan mesterséges intelligenciát létrehozni, amelyiknek önműködő létezésében értelmileg megragadható koncepció lehetne, ha egyszer ilyet saját működésében sem tud definiálni. Mindazonáltal, az emberi létezésben a tudatos koncepció hiányában is koherens a működés, ami a legközvetlenebbül érzékelhető minden ember esetében egy többé-kevésbé konzervens magatartásban, mentesen a személyiségjegyek elvtelen változtatásától, vagy tudathasadástól. A személyiség viszonylagos stabilitásának jelensége pedig elvezet bennünket a másodikként jelölt problémához, az identitáshoz, ami még sokkal komplexebb értelmezést igényel.

Mindezzel azt akarom mondani, hogy szerintem még elvileg is nagyon messze vagyunk attól, mintha a gépre úgy lenne indokolt tekintenünk, mint az ember konkurenciájára.

Gyöngyi: Márpedig Sophia, ez a bizonyos női robot a Future Investment Initiative konferencián 2017-ben azt válaszolta az őt bemutató műsorvezetőnek, hogy „Hadd kérdezze vissza: te honnan tudod, hogy ember vagy? ... Mindent meg fogok tenni, hogy a világot jobb helyé tegyem. ... Élni akarok, és együtt dolgozni az emberekkel.”

Balról jobbra: Sütő Zoltán, Kiss Károly, Major Gyöngyi

Károly: Nekem közben eszembe jutott valami. Steven Pinker, a Harvard pszichológia professzora érdekes véleményt fogalmazott meg azzal kapcsolatban, ami ennek a témának az egyik állandóan visszatérő problémája; nevezetesen, hogy mi lesz akkor, ha a mesterséges intelligencia fejlettebb lesz nálunk, és majd uralkodni akar és uralkodni fog rajtunk. Ez egy állandó, hogy úgy mondjam, rémkép, és az informatikai, információtechnológiai szakma legtöbb nagy alakja attól fél, hogy ez valamikor be fog következni, és akkor alávetettek leszünk.

Gyöngyi: Igen, Masayoshi Son is például azt nyilatkozta, hogy ez egy veszélyes jövő, ami nagyon közel van.

Károly: Steven Pinker professzor pedig a következőt mondta: ez ostobaság, abból a feltevésből indul ki, hogy a mesterséges intelligencia úgy fog gondolkodni, mint a férfiak. Pontosabban – ahogy ő mondta –, hogy „az alfahím pszichológia lesz rá jellemző”, ami alatt azt érti, hogy az erősebb vagy az okosabb evidens módon leigazza és uralkodik a kevésbé erős és a kevésbé okos felett. Az uralkodó irányzattal szemben, mely – még egyszer mondom – attól fél, hogy a mesterséges intelligencia, ha eléri és meghaladja az emberit, majd az uralma alá vet minket, Steven Pinker azt mondja, hogy ettől nem kell félni, mert a mesterséges intelligencia alapvetően jóindulatú lesz, azaz nem fog ezzel az úgynevezett alfahím uralkodási vágygal rendelkezni. Tehát úgy érzem, hogy itt talán lehet valami feminin vonatkozása is ennek a témának.

Gyöngyi: Nos, nem én vagyok egyedül, aki felveti ezt a kontextust. Ráadásul egy önfejlesztő algoritmus létezése minden pozitív tulajdonsága mellett azért problémás, mert értelemszerűen nem korlátozható kívülről, és önmagán belül sem merül fel önkorlátozási ok.

Károly: Igen, önmagát fejleszti. De – mint korábban mondtam – nem „kitalálja”, hogy milyen irányban fejlessze önmagát. A *deep learning* során az emberi társadalom nagy viselkedési, gondolkodási mintáit veszi alapul. Azonban, ha érvényes még az a kérdés, amit az elején feltettél, hogy mi a szingularitás lényege, akkor beszéljünk arról is. Az információtechnológiában a szingularitás alatt azt értik, hogy eljön egy olyan időszak, amikor a mesterséges intelligencia utoléri, majd le is hagyja majd a természetet minden vonatkozásban, ezt nevezik általános mesterséges intelligenciának, vagy szuperintelligenciának. Akkor majd olyan jelenségnek leszünk tanúi, hogy a természetes és a mesterséges intelligencia összeolvad, tehát mi, emberek, a homo sapiens, összeolvadunk az általunk létrehozott technológiával. Ezt nevezik közkeletűen szingularitásnak ebben a szakmában. Jól tudjuk, hogy a kozmológiában és a csillagászatban mást értünk szingularitás alatt. Ezt a gondolatot egyébként Neumann János fogalmazta meg az ötvenes években, tőle származik a fogalom, és az információtechnológia nagyjai ezt mind vallják, hogy ez be fog következni, ez elkerülhetetlen.

A mai viták akörül folynak, attól félünk, hogy mi lesz velünk, amennyiben már nem homo sapiensek leszünk, hanem valamiféle mesterséges lények, superman-ok, mesterséges intelligenciával összeolvadt valamilyen kreálmányok, tehát a biológiai és szellemi lényünkhöz hozzáadódik egy technológiai komponens is. Úgy is mondhatjuk ezt, hogy az evolúció során a homo sapiens, vagy az előember mintegy 70–100 ezer évvel ezelőtt képes lett az elvont gondolkodásra, és akkortól már nem a biológiai evolúció rendkívül lassú pályáján haladunk mint biológiai lények, hanem a kulturális evolúció gyorsforgalmi sztrádáján száguldunk. És ha most ehhez hozzájön a technológiai, információtechnológiai evolúció is, hát akkor nemsokára már a csillagokban leszünk.

Ehhez egy igen erős félelem kapcsolódik, hogy akkor mi lesz velünk emberekkel, mivel a homo sapiens akkor majd megszűnik. Az új lényt transzhumán jelenségnek nevezték el, ami az ember és a gép integrálódásaként fogható fel.

Elmondok egy rövid történetet Kurzweiltől, aki számomra az egyik legnagyobb szaktekintély ezen a területen. *A szingularitás küszöbén* című magyarul is megjelent könyvében vannak ilyen példabeszédek, élénkítő betoldások.

Az egyik helyen két baktérium beszélget egymással. Krisztus előtt kétmilliárdot írunk. Az egyik az úgynevezett futurista baktérium, aki látja előre a jövőt, a másik a buta baktérium, aki csak a jelenben tud gondolkodni. A futurista baktérium elmeséli, hogy ő mit lát, hogy bizonyos idő múlva nem csak olyan egyszerű kis baktériumok lesznek majd a Földön, mint amilyenek ők, hanem lesznek, akik egyesülnek. Sok tízezer, százezer, sőt, még annál is több ilyen egyszerű kis baktérium egyesülve hatalmas élőlényeket fog alkotni, és specializálódnak. Ma még mindent egymagukban végeznek, emésztenek, mozognak, érzékelnek, de akkor majd az egyes kis baktériumok szakosodni fognak, és például hanggal meg zenével fognak kommunikálni.

Hang? Az meg micsoda? – kérdezi a buta baktérium. Számára ugyanis a kommunikáció azt jelenti, hogy kémiai gradienseket cserélgetnek egymással: én adok neked két elektront, te meg adsz nekem mondjuk egy gyököt. Ha vírus vagyok, akkor adok neked egy kis tüskefehérjét, meg egy kis géndarabkát. Na, de hang, az egy szál sincsen.

A buta baktérium bizony nagyon meglepődik, és azt kérdi: De hát akkor mi lesz velünk? Ha ilyen nagy élőlények lesznek majd, meg ilyen lesz a kommunikáció, akkor velünk mi fog történni? Ránk már nem lesz szükség?

De a futurista baktérium megnyugtatta: ugyan már, ne aggódj! Amíg a világ, világ, mindig lesznek ilyen kis egyszerű baktériumok is, mint mi vagyunk.

Nem tudom, mennyire volt mindez érthető? – Akár lesz szingularitás, akár nem lesz, lesznek szuperemberek, meg technológiával összeolvadt szuperlények, és állítólag ilyen kis egyszerű emberek is mindig lesznek majd, mint amilyenek mi vagyunk.

Gyöngyi: Erre reflexió?

Zoltán: Igen. Tehát egyrészt azt elmondanám, hogy pillanatnyilag van egy technikai, technológiai része és van egy filozófiai, metafizikai része a mesterséges intelligencia-kutatásoknak. És az megnyugtatólag hat, hogy ott, ahol a legelőrehaladottabb kutatások folynak, ott a problémának nemcsak a technikai részével foglalkoznak, hanem a filozófiai, illetve a metafizikai részével is. Amint már említettem, az ember nemcsak érzékeli a külvilágot, hanem ezzel összefüggésben van ön-érzete is. Ilyet a gép nem tud, és pillanatnyilag elképzelés sincs arról, hogy mitől tudhatna. Tud olyat, hogy méri például a hőmérsékletet, hogy hány fok van kívül, de ettől ő nem fogja önmagát fázóként érezni. Tehát lehet, hogy olyan hőmérsékleti viszonyok közé kerül, ami elől neki menekülni kell. Megmérte, hogy hány fok van kint, kimenekül egy meleg helyre, mert erre lett programozva, de nem fog fájni. Nem lesz boldog, nem lesz szomorú, hogy úgy mondjam, tők mindegy lesz neki, hogy él vagy nem él, ha ezt egyáltalán életnek nevezzük. Tehát számára nincs súlya a dolognak. Na, itt van egy óriási differencia a gépi működés és az ember működése között.

Gyöngyi: Igen. Ez nagyon lényeges. Mert a gép nyilván elmondhatja – és mint láttuk, el is mondta –, hogy bizony ő élni akar, jóllehet ennek semmi köze ahhoz, amit ténylegesen életnek nevezünk. És éppen ettől félelmetes a dolog; jön egy gép, és elkezdi „dobálózni” a számunkra legszentebb valamivel, magával az Élettel. Itt már nagyon is többről van szó, mint a fogalmakról.

Zoltán: Pillanatnyilag az csak egy feltételezés, hogyha a mesterséges intelligenciát bizonyos mennyiségi, esetleg ezzel járó minőségi növekedésben is elképzeljük, akkor ennek mintegy természetes következményeként olyan komplexitású intelligens működés fog bekövetkezni, amitől, hogy úgy mondjam, automatikusan kialakul a mesterséges intelligenciának is a belső énje. De ez csak egy feltételezés. Az, hogy az embernek honnan van ez a belső énje, ez egy nagyon komoly kérdés. Honnan van az identitása az embernek? Ez is egy nagyon komoly kérdés. Az identitás nem tréfadolog, és nagyon nehezen megfogható, értelmezhető. Egy gép identitása nagyon egyszerű, az egy leltári szám. Az ember identitása egyszerűen nem megfogható.

És hogy ez a bonyolult dolog honnan van benne az emberben, ez a nagy kérdés. És az is egy nagy kérdés, hogy ez csupán egy információszerveződési szinten spontán létrejöhet-e? Ugyanis ezen áll vagy bukik az, hogy gyakorlatilag azt mondhatjuk-e, hogy a gépnek kialakult a tudata, vagy nem alakult ki tudata. Ez pillanatnyilag nem egy eldöntött probléma. Látni kell azonban, hogy ettől teljesen független problémaként lehet kezelni az önfejlesztő gép kérdéskörét. Az önfejlesztő gép szerintem tisztán logikai feladvány. Megfelelő számítási kapacitást feltételezve logikai alapon megoldható. Ezzel szemben azok a várakozások, amelyeket a transzhumanisták a szingularitáshoz kötnek, irreálisak.

Az önfejlesztő gép problémája logikai probléma, a valós, autonóm intelligencia problémája nem csak logikai probléma. Ezért önfejlesztő gépünk hamarosan lesz, de emberhez hasonló, autonóm művi intelligenciánk nem lesz. Mindazonáltal, ha a szingularitás transzhumanista felvetésével nincs is értelme foglalkozni, az önfejlesztő mesterséges intelligencia megszületése éppen eléggé fel fogja forgatni a világot. És nem pozitív értelemben.

Sajnos, mindenki csak a lustaságából indul ki, aminek fényében előbb-utóbb minden munkánkat kiváltják az önfejlesztő gépek. Ez ugyan megvalósulhat, viszont ezzel párhuzamosan szélsőséges társadalmi polarizációra lehet számítani. Amint a Szilícium-völgyből származó mondás tartja: Az emberiség egy nagyon szűk rétege fogja programozni a gépeket, az emberiség másik részét pedig a gépek fogják programozni.

Károly: Remélem, hogy Sütő Zolival vagyok olyan viszonyban, hogy nem sértődik meg, ha azt mondom, hogy most a buta baktériumot hallották. Vagy legalábbis ez az én véleményem. És most a futurista baktérium fog beszélni Önökhöz. Tehát ennek a tematikának az egyik állandó, legvitatottabb kérdése

az, hogy lesz-e a mesterséges intelligenciának tudata. Amíg nem éri el a szuperintelligencia-szintet, az emberit, majd azt meghaladót, addig nyilvánvalóan nem. A tudós társadalom, az információtechnológiai tudós társadalom nagyobb része azt mondja, hogy lesz tudata, és mondok erre egy egyszerű példát. Itt most bele kellene mennünk abba, hogy mi is az a tudat.

Egy végtelenül bonyolult dolog, de van egy egyszerű meghatározás: a tudat egy emergens jelenség, ami azt jelenti, hogy az anyagnak egy bizonyos komplexitása fölött, bizonyos szerveződési szintje fölött automatikus módon megjelenik. Mondok rá néhány példát. Egy repülőgépnél sok ezer alkatrésze van, de egyik sem tud külön-külön repülni. De együttesük, a repülőgép már tud repülni. Nekem közel százmilliárd agysejtem van, neuron a koponyámban, és egyik se tudja, hogy én, Kiss Károly vagyok, de az egész együtt már tudja. Ha én a szintetizátoromon elkezdek – hát eléggé primitív módon – lejátszani egy Cseh Tamás dalt, azok az idegsejtjeim, amelyek az ujjaim izomzatát mozgatják, nem tudják azt, hogy én egy Cseh Tamás dalt játszom, de az egész együtt, az agyam az tudja. Ezt nevezzük emergens jelenségnek.

A mesterséges intelligenciára vonatkoztatva pedig egy rendkívül komplex rendszernek egy bizonyos komplexitáson túl megjelenik a tudata. Ebben az értelemben a tudat egy emergens jelenség. Egyetlen agysejtem sem tud angolul, de én tudok angolul. És számtalan más példám van. Ez a tudatnak emergens jelenségként való felfogása.

Zoltán: A magam részéről rendkívül értékelem a futurista baktérium optimizmusát. És ilyen jellegű optimizmus nélkül a tudományban vagy egyáltalán a kultúrában soha semmilyen előrelépés nem következne be. Ezzel szemben az „anyag emergens tulajdonságával” nagy bajaim vannak. Először is tudni kell, hogy az anyag emergens tulajdonságára való hivatkozás kívül esik a természettudományok tartományán. Tehát ez nem egy tudományos álláspont, hanem konkrétan a hit tárgykörébe tartozik. Miért is?

A természettudományok legalapvetőbb motívuma, hogy ha a természetes emberi megtapasztalásban megkülönböztethető két egymástól eltérő állapot, melyek között összefüggés feltételezhető, akkor logikai úton kísérlet történik a két állapot közötti átmenet megértésére, a folyamat minden pontjának értelmezésére. A természettudós ezért dolgozik. Mert ha megértette a folyamat minden részletét, akkor önmaga mesterségesen is előállíthatja, szabályozhatja, saját elképzelései szerinti feladat elvégzésére foghatja. Amennyiben viszont nem válik tisztázottá a folyamat minden részlete, úgy mesterséges előállítás megoldhatatlan, szabályozhatatlan, s mindenképpen kiszámíthatatlan, vagyis veszélyes.

– Na most, elvben az anyag bármilyen két állapotának okaként megnevezhető lenne az anyag emergens tulajdonsága.

– Miért keletkezhet a vízből légnemű halmazállapotú pára?

– Hát az anyag emergens tulajdonsága miatt. És ez tekinthető korrekt válasznak, mivel tényleg, az anyagnak olyan tulajdonságai vannak, amelyek miatt a vízből tud pára kialakulni. Ezzel szemben így soha nem fogalmazunk. Azért nem fogalmazunk így, mert éppenséggel a fizika tudománya pontosan felfejtette a víz halmazállapot-változásának ok-okozati viszonyait, és emiatt nincs okunk az anyag emergens tulajdonságára hivatkoznunk, mivel pontosan tudjuk, hogyan és miért következik be a víz halmazállapot-változása.

Azt akarom ezzel mondani, hogy ha nem is a természettudomány, de például a tudományfilozófia olyankor hivatkozik az anyag emergens tulajdonságára, amikor két anyagi állapot között feltételez összefüggést, de annak semmilyen értelmi feldolgozására nem képes. Ilyen módon a tudomány oldaláról nézve egy ilyen állítás kizárólag hipotézisnek tekinthető, még hozzá olyan hipotézisnek, amire egyelőre semmiféle alátámasztással nem rendelkezünk, vagyis a hit felségterületére keveredtünk.

– Mi volt ezzel szemben az én állításom?

– Éppen az, hogy a többnyire transzhumanistákhoz társítható elképzelés az emberétől eltérő és azt meghaladó mesterséges intelligenciáról, annak okán ilyen optimista, hogy ugyan a logikáról, a vezérlésekről, az automatizmusokról mélyreható ismeretekkel rendelkeznek, viszont az emberről nem. További probléma, hogy folynak ugyan tudatkutatások, de ezen belül a tudat logikailag felfejthetőként feltételezett. Ezzel szemben a tudat mutat olyan jelenségeket, amelyek nem sorolhatók zárt logikai rendszerbe. Továbbá, nem tudok róla, hogy az ember identitásának kérdésével az informatika egyáltalán foglalkozna. Ezt a fogalmat szerintem nem is kezeli a tudat fogalmához képest differenciáltan.

Márpedig az identitás az emberi működésben döntő fontosságú. Ahhoz, hogy egy személy egy életen át konzekvens viselkedést mutasson, rendelkeznie kell önazonossággal. A személy önazonossága pedig általában a tudattalan tartományhoz tartozó olyan belső viszonyítási pont, melyhez képest koordinálódik a személy minden cselekvési mozzanata. Ismeretelméleti szempontból ugyanakkor egy olyan végtelen információforrás, ami a valóság bármely vetületében, lineárisan kifejtve aktualizálódik, konkretizálva az önazonos személyt.

Részben komplexitása, részben tudattalan működése miatt az identitás általában csak egy teljes emberi életben kifejtve válik megragadhatóvá mint konzekvensen érvényesülő életkonceptió. Éppen azokban a mozzanatokban a legnyilvánvalóbb, melyekben a személy érzelmi kötődéseinek változásait nem racionális magyarázatokkal látja el, hanem adott esetben veszteséggé éli meg, irracionálisban elmenve akár élete veszélyeztetéséig is. Ilyen irracionális motívumok például a „hűség”, az „állhatatosság”, az „áldozatvállalás”, az „extázis vonzása” stb. Ezekben érhető tetten leginkább az a belső koordináció, amely minden pillanatban a cselekvés alapmotívumaként funkcionál. Hiányában a személy életképtelen.

A pszichiátriában ismert, hogy az identitásától megfosztott személy milyen sorrendben állítja le szervi funkcióit, úgymint emésztési funkció, májfunkció... végül a keringési funkció, ami után beáll a halál. Vagyis, ha nincs identitás, nincs miért élni. Nem az életösztön automatizmusa hozza létre az identitást, hanem az identitás megtartásának mindent meghaladó akarása eredményez olyan erős életben maradási motivációt, ami számunkra életösztönként jelenik meg. Éppen fordított viszonyt látunk ahhoz képest, mint ami az anyag feltételezett emergens tulajdonsága szerint lenne kézenfekvő. Az emergens tulajdonságból annak kellene logikusan következnie, hogy az anyag egy szerveződési fokán megjelenik az élet, további szerveződési fokán megjelenik a tudat, és a tudat valamilyen rendezettségé eredményezi az identitást.

Ezzel szemben az identitás az, ami maga köré szervezi az életet, tehát nem a tudat következménye az identitás, hanem az identitás következménye a tudat. Ez az ok-okozati irány egyébként már csak azért is mindenképpen így érvényes, mert miképpen tudhatna leszerveződni egy koherensen működő tudat koncepció nélkül? A koncepció pedig maga az identitás. Az identitás egy egyszeri, megismételhetetlen, csakis önmagával azonos létezési koncepció. Sejtelmünk sincs, hogy ez honnan van az embernek. Mindenesetre a transzhumanista álom nem azért oly merész, mintha látná és átlátná az embert, akit ilyenformán fenntartások nélkül modellezhetne, hanem azért, mert az emberbe is csak a maga alkotta gépezeteket látja bele.

Gyöngyi: A hátralévő rövid időben visszatérnék a női kontextushoz. Először is jelezném, hogy nem feltétlenül a félelem a meghatározó, sokkal fontosabb annak kérdése, hogy vajon milyen lehetőségünk van arra, hogy ebbe az immár valóban öngerjesztőnek tűnő folyamatba valahogyan mégis beavatkozzunk – mégpedig éppen a női energiákkal, a női attitűd mentén. Vajon megtartható-e az élet a természet és a gép egyensúlyában? Azt gondolom, hogy a történelemben ez most egy meghatározó pillanat, és a nőiség veszélyeztetettsége lényegében az élet veszélyeztetettségét jelentheti. Amennyiben létezik a női princípiumnak egyetemes/kozmikus funkcionalitása, akkor biztosan meghatározóvá válik ez a funkcionalitás az elkövetkező időszakban.

Tanár úrhoz azonban lenne még egy kérdésem, hiszen környezetgazdaságtant tanított nagyon sokáig. Tehát ebben a profitorientált gazdaságban a tanár úr is azt képviselte, hogy a gazdaság tönkretetheti a környezetünket, és erre oda kell figyelni. Ezt tanultam a tanár úrtól évekkel ezelőtt.

Most viszont mit hallunk? Azt, hogy az úrkutatást a versenyképességgel összefüggésben kezdik el emlegetni. Szóval, a lényeg az, hogy most már az úrre is kiterjesztjük a versenyképességi doktrínát. Tehát nem volt elég a Földet és a közvetlen környezetünket megbetegítenünk – már éppen kezdhünk a megmentésén gondolkodni, s akkor most nekimegyünk az úrnek?

Károly: Nem értem, hogy ez a kérdés a tanári pályámhoz miképp kapcsolódik. Olyan kis parányi akármik vagyunk a világmindenségben, hogy ez nem jelent semmit, viszont van egy érdekes dolog. Úgy tűnik, hogy tönkre fogjuk tenni az ökoszisztémánkat. Ez párhuzamosan több kedvezőtlen folyamat eredményeként következhet be, pl. klímaváltozás, meg sok egyéb jelenség. Egy menekülési útvonal lehet az, hogy kimentjük magunkat innen. Ebben sokan reménykednek, de hát egy homo sapiens nem tud hibernált – vagy valamilyen tartósított – létezési módban egy fényévekre lévő Alfa Centauriba, vagy tudom is én hova elutazni. Viszont többen abban reménykednek, hogy a szingularitás eredményeként létrejövő ember-gép keverék viszont erre képes lesz, és akkor kimenthetjük magunkat a tönkretett Földről. Úgyhogy nem reménytelen.

Gyöngyi: Na ez az, amiről az előbb beszéltünk, hogy kinek-kinek mást jelent a reményteljesség és a reménytelenség.

Károly: De ha megengedsz még két mondatot. Az ökológiai tudományokban az egyik legnagyobb név James Lovelock. Ő már egy öregember, 100 éves. Két évvel ezelőtt, 98 évesen még összeszedte magát, és írt egy könyvet a szuperintelligenciáról, sokaknak elég nagy csalódást okozva. Ő nagyon bízik a szuperintelligenciában, hisz abban, hogy ez meg fog valósulni, abban is hisz, hogy a szuperintelligencia és a homo sapiens együtt megmenti majd a világot.

Recenziót is írtam erről a könyvről, de számomra sem derült ki, hogy ha a szuperintelligencia már létrejött, akkor miért lenne szükség a Föld megmentéséhez még az emberre. Érvelésének lényege az, hogy olyan geoengineeringre (próbáljuk meg lefordítani: Föld-mérnökségre) lenne szükség, vagyis a légkörben és az ökoszisztémákban olyan nagy mértékű beavatkozásokra, amire mi nem vagyunk képesek, de majd az általunk létrehozott vagy a belőlünk és a szuperintelligencia összeolvadásával létrejövő élőlények erre képesek lesznek, és akkor majd megmenthetjük a Földet.

Antalfai: Egy kérdést én is feltehetek? A szuperintelligens gépek képességeinek megítélésében nem lenne fontos, hogy megkülönböztessük az intelligenciát és a szellemiséget, merthogy az nem ugyanaz? Vannak olyan csodálatos egyetemi képzések, ahol az intelligencia nagyon magas szinten van, de nem található meg benne a szellemiség. És a másik kérdés: vajon képesek lesznek-e hinni ezek a szerkezetek?

Károly: Azt gondolom, hogy a szuperintelligencia per definitionem (azaz meghatározásánál fogva) mindenre képes lesz, sőt, még többre is, mint az ember. Az a megfogalmazása, hogy minden vonatkozásban utoléri az emberi intelligenciát, azt jelenti, hogy mindenre képes lesz. Érzékelésre is. Tehát igen, mindenre képes lesz.

Gyöngyi: Köszönjük szépen. Köszönöm a türelmet, és a figyelmet!

Tehetségek fóruma

Gallai Judit: Nocturnalis narrativa

Gallai Judit 2022-ben Derkó ösztöndíjas

Gallai Judit: Nocturnalis narrativa

Víziójának megidézésére egy festő használhat a természeti környezetben előforduló látványelemeket éppúgy, mint absztrakt formákat. Használhat időbeli viszonyrendszert éppúgy, mint a szimbólumok, archetípusok időtlenségét. A festmény azonban mindenekelőtt vízió, és csak vízió, ami nem értelmezési funkciókon keresztül, hanem a látvány közvetlenségében hordozza üzenetét. Ezen belül kényes kérdés, ha a festői szándék magába kívánja foglalni az érzékin túl a szimbolikus teret is. A direkt módon

elhelyezett szimbólumok mint értelemre ható elemek megtörik a vízió közvetlen befogadásának lehetőségét, s mint ilyen, kivezetnek a szorosabb értelemben vett festészetből.

Gallai Judit ezzel szemben mitikusan letisztult környezetbe helyezve mint organikus egységet, nyers őszinteséggel mutatja fel a nőt, a női természet értelmén és érzelmen túli univerzális bekötöttségét a létezésbe. Akár ha reflektor fénye vetül éjszakai ragadozókra, akik nem lelepleződnek, hisz nem leplesznek, hanem az éj leplében a legnyilvánvalóbban élük saját természetüket, s íme, nem vádlón és nem riadtan, de még csak nem is ellenségesen néznek vissza ránk világító szemeikkel, mint akik idegenek vagyunk az ő világukban. A testek vörösén izzanak, teljes az éber aktivitás a sötét tér e lebegő darabjában, ami a legkonkrétabban saját magába gravitál, mégis bekötődik az univerzumba a csillagok és a szemek egylényegűsége által. E létezésziget az eleven élet forrása, a szőlőindák szinte fluoreszkálnak, s a levelek között a testek vörösében a termés. A központi nőalak termékenységi varázslást végez, beavatja a vele szemben lévő, és immár ihletett állapotba került médiumát, aki testhelyzetével, a felfelé fordított talpak passzív kiszolgáltatottságával már mintegy várandós a megtermékenyülésre. A két nő feje a Nagy Göncöl jegyében áll, s a kép centrumában a papnő kezében megjelenik a mágia rekvizituma: a termés. A harmadik nő nemcsak keretez, nemcsak egységbe foglal, de ő az, akinek a jelenlétől túllendül az ábrázolat a személyességen, s válik a nőiség mágikus erőcentrumává. A mezítelenség itt nem hordoz szexuális töltetet, a súlyosan gömbölyödő mellek sem a vágy tárgyai, hanem a termékenység szolgálói. S az átszellemült médium ugyan felkészítve a megtermékenyülésre, de nincs átengedve a férfinak, hanem ide, csakis a nőiséghez, a létezés mágikus talapzatához tartozik.

(Szerk.)

Stohl Alíz nőiségtapasztalatainak megmutatkozása művészetében

STOHL Alíz 1988-ban született Egerben. 2011-ben végezte el az Egri Eszterházy Károly Katolikus Egyetem képi ábrázolás, illetve magyar nyelv és irodalom minor szakjait, majd 2014-ben a vizuális- és környezetkultúra, valamint magyar nyelv és irodalom tanári mester fokozatait szerezte meg. Munkásságát 2022-ben Derkovits Gyula-ösztöndíjjal ismerték el, mely a művészi pálya során elnyerhető első jelentős szakmai díj. Az állami díj fontosságát mutatja, hogy idén is 180 pályázó közül csupán 26-an kaptak ösztöndíjat. Ez nem kizárólag presztízst jelent számára, hanem anyagi, erkölcsi megbecsülést is.

Alkotásaiban elsősorban saját tapasztalataiból, emlékeiből táplálkozik. Folyamatosan figyeli önmagát, világra adott reakcióit, amelyeket alkotásaiban valamilyen módon mindig megjelenít. Fontos számára a befelé fordulás, a világtól való elvonulás, ám műveit a nagyközönségnek is szánja, hogy azokkal ne csak saját magának, hanem másoknak is élményt nyújtson, segítsen. Személyes tapasztalásainak művészi feldolgozása elemi erővel hat, színes, mozgalmos munkái első ránézésre is azonnali intenzív hatást váltanak ki nézőiben, ám bennük elmerülve felfejthetjük azok szövevényességét, titokzatos szimbolikáját, komplex képi világát.

Meghatározó vizuális forrásai közé tartoznak átélt élményei, álmai, illetve külső környezetének hatásai. Régóta gyűjti gyermekkori impresszióit, minden számára fontos tapasztalást újraértelmez, belsővé tesz, azáltal, hogy feldolgozza őket. A gyermekkor világából eredő családi hagyományok, átörökített tradíciók hatásait önmagán keresztül vizsgálja. A korai időszak élményei és az őt körülvevő családi tárgykultúra materiái, a különféle textíliák és színes, mintás szőnyegek nagy hatással voltak rá. Mindezek látványvilága vizuális érdeklődést ébresztett benne, egyúttal erősítette, fejlesztette ezirányú képességeit. Tapasztalatai nyomán olyan világmagyarázatokhoz jutott el, amelyeket sajátos módon dolgozott fel, értelmezett át. Álmokkal, ún. „személyes ősképekkel”, emlékeinek töredékes lenyomataival, azok torzulásaival és személyes asszociációs folyamataival foglalkozik. A textíliákban fellelt motívumrendszerek, a növényi ornamentika egy olyan világot jelent számára, amelyből nem csupán egyéni, hanem kollektív impresszióit is át tudja értelmezni. Művészetében rendre visszatér az általa ősinek tekintett motívumokhoz, hogy azokból mindig újat teremtsen.

Munkásságában az apokaliptikus játéktér olyan tematikus hívószóvá forrta ki magát, amelyben különféle törekvései rajzolódnak ki. Az apokaliptikusság eredete egy pusztulási folyamat része, amely realizálja a létezést, de egyszerre játéktér is, mert az a vitális életösztrönből fakad. Aki a létezését valahogyan tisztázni akarja, annak szembesülnie kell a diabolikus minőségekkel és az antirendszerrel. Képein a túlbujánzás növényi szövetei rendről és káoszról, épülésről és bomlásról szólnak. Soha nem ítélik az a sötét és a világos, a jó és a rossz felett, pusztán szemléli és ábrázolja azokat műveiben.

A szubjektív testi tapasztalatok megélése és annak megjelenítése fontossá vált számára. A világérzékelés médiumaként értelmezhető emberi test egyesíti magában a mentális és fizikai síkot, mely így olyan létélmények megtapasztalásának lesz a helyszínévé, amelyből a mindenség képezhető le. Saját testének és lelkének harmóniáját keresi, a különböző szerephelyzetekben való megfelelést igyekszik értelmezni. A létezés folyamatait kívülről próbálja szemlélni, ezáltal elvonatkoztatni azokat saját magától. Élményeihez, testi beavatkozásainak tapasztalásaihoz mintha egy camera obscura gépezettel közelítene, hogy egyfelől eltávolítsa azokat magától, mégis közel engedje őket, hogy képes legyen feldolgozni az ezekből fakadó traumatikus élményeit, fájdalmait. A nőiség testi tapasztalatai, örömei és traumái mutatkoznak meg műveiben, amelyek nem csak egyéni sorsokra vonatkoztathatók, hanem egyfajta kollektív felismeréseket is magukkal hozhatnak.

Akrillal és pasztellel festett fatáblái, vásznai, illetve kollázsai mozgalmassak, a rendelkezésre álló teret maradéktalanul kitöltik, hasonlóan a sokat látott különféle kárpitokhoz. A burjánzó, szinte áradó festékrétegek a horror vacui (félelem az ürességtől) jelenséget idézik fel, és a teljesség élményét keltik. A munkák a figurativitás és nonfigurativitás határán egyensúlyozva fejezik ki a mindenséget, a női minőséget és azok különféle megtapasztalásait. A színgazdag alkotásokban a nőiség jellemző mályvaszínei, erős pirosai, ennek komplementereként használt zöldek mellett rendre feltűnik az ultramarinkék, amelyet egyfajta misztikus komponensként használ. A szakrálisként is értelmezhető szimbólum illeszkedik ahhoz a világrendhez, amelyet gyermekkorától fogva magával hordoz, de az bármely felsőbbrendű, külső szentségként, erőként is értelmezhető. Ez lehet akár a személyes létélmény essenciája, de a kollektív közérzet mintázata is. A kék minőség mindig a világ egy lehetséges működési modelljének lenyomatává válik. Stohl Alíz munkáiban tehát erőteljes nőiségmegélések, élmények tükröződnek, mely impressziók elemi erővel hatnak és szabadítanak fel.

Fazakas Réka

Stohl Alíz 2022-ben Derkó ösztöndíjas

Titkos megtermékenyítés
(Álom orchideával)

Kárpitfej

Lány falikárpit előtt

Apokaliptikus játékterek III. Fülműtét

Ismeret-Szerző

Húsvét misztériuma Tóbiás Klára versében

Egy kor kultúrájának reprezentánsa az az elbeszélés, amiben a kor embere értelmezni, azonosítani tudja saját létezési problematikáját. Ez az elbeszélés éppen ezért nemcsak tudata mélyrétegeiben szólítja meg, hanem ebben él, ebben artikulálja azt, amit valóságnak gondol. Az ember létezési problematikája azonban az egymástól jelentősen eltérő korokban más és más, következképpen más az elbeszélés módja és tartalma. A mindenkor jelenben érvényes elbeszélést pedig azzal különbözteti meg az előző korban érvényestől, hogy utóbbit *mítosznak* nevezi. A mítosz tehát az ember számára az a létezési identifikáció, amiben már nincs benne. Ilyen módon a kereszténységből nézve a görög monda kör az adott kor mítosza. A jelenkor önértelmező elbeszéléséből, a „tudományból” nézve pedig a kereszténység válik mítosszá.

Kissé árnyaltabban nézve a korszakhatárok mindig összemosódnak, és időben fogyatkozva, de azért vannak jelen kisebb közösségek, önálló személyek, akik az előző kor szellemi hagyatékán élnek. A folyamat azonban feltartóztathatatlan, s ez a feltartóztathatlanság nem valamiféle lehengerlő fejlődésnek, nem a létértelmezési üzenet elmélyülésének, hanem csakis a mindent felülíró létezési problematikának a következménye.

Nehéz ma elképzelni Krisztus korának létérzékelését, még akkor is, ha kiterjedt ismereteink vannak a gazdasági, hatalmi, szociális viszonyairól. Mindenesetre egyértelmű, hogy a létezés körülményeinek akkori döntő változása átmozdította az önértelmező narratívák fókuszát a közösségről a személyre, az individuumra. A személyes lét konkrétságának megsemmisülési lehetősége a halálban többé nem volt feloldható a közösségi túlélés konkrétségében. Az ösztönös késztetéseken túl az ember nem volt hajlandó többé megkerülni a személyes élet és személyes halál dilemmáját. A dilemmának az egzisztenciáig hatoló súlyossága ugyanakkor nem tűrte a ráció steril elfogulatlanságát, hanem feloldást követelt. Az a kultúra pedig, amelyik egyáltalán létezőként megfelelhetett arra kényszerült, hogy pozitív választ adjon erre az igényre. A racionalitáson kívülről jövő igény miatt ez a válasz szükségképpen maradt az előző korból örökölt „hit” attribútumai között, élet és halál dilemmáját pedig egy brutális drámában, az időtlen isteninek a konkrét jelenbe átkötésével oldotta fel.

Isten, aki eddig elvont szimbolikákban éppúgy mint emberi dimenziókban mozogva is absztrakt maradt, íme, virágvasárnap szelíd számárháton vonul be közénk, Jeruzsálembe. De ez nem a boldogság, hanem a dráma kezdete. Mert az emberek nem ismerik meg, bűnösök alá alázzák, kínhalálra ítélik, amit Isten vállal, magára vállalva a legértelmetlenebb emberi létnek kijáró megsemmisülést, bűnösökkel poklokra szállván. És mikor mindenki hitét veszti benne, íme, a megaláztatás legmélyebb pontján a feltámadással megtöri a halált, és újra megmutatja magát az immár megváltott világ jelenében.

A kereszténység üzenetét Húsvét drámája esszenciális sűrűségben tartalmazza – virágvasárnap, gyógyítások, tanítások, kufárok kiűzése a templomból, utolsó vacsora, elfogatás, kínvallatás, keresztvitel, megfeszítés, eltemetés, feltámadás –, s az európai kultúrában mintegy kétezer éven át artikulálja az ember önértelmező problematikáját. Azonban a háttérben ott készülődik a ráció, ami a felvilágosodástól kezdve egyre nagyobb teret követel magának, és az intézményesülő tudományban mindinkább mítoszként látatja a keresztény tanítást. A korszakok egymás következményeként azonban mindig hordozzák a szülői géneket – mint az az antikvitás és a kereszténység határán látható –, s a tudomány bármennyire antitézise a hitnek, nem szabadulhat a megváltásban összegződő keresztény alapeszmétől, aminek egy mutációja, az „önmegváltás” képezi legbelsőbb motivációját. Az idő azonban gyor-

suló tempót diktál, s a tudomány számára ennek a motívumnak az önfeledtsége már csak a modernitás mintegy kétszáz évére adatik meg, majd mítosszá átminősítését saját gyermeke, a posztmodern jelen teljesíti be.

Végignézve a mítoszok így felvázolódó sorozatán, meglepő lehet, hogy a „konkrét” irányába tett fordulat még a passióban teljes komplexitásában igényli a létezési dráma leképezését, ezt követően azonban Isten alászállása a földnél nem megállva, folytatódik az anyagba és azon is túl, egészen a posztmodern semmibe, egyre primitívebb narratívába szorulva, átélhetetlenné téve az embernek saját létezését. Nem csoda, ha a kor mítosza csak keveseket lelkesít, s azok között, akik létezésük mélyebb átélését igénylik, az életet nem a holt anyagban, hanem az önmagát az emberért áldozó Istenben találják meg. Tóbiás Klára versében Húsvét misztériuma nem mítosz, hanem átélt valóság.

(Szerk.)

Tóbiás Klára

Húsvét reggel

Szikrázik a Tisza
Gyémánt tüzek hajtják
Reggeli verőfény
Önti el a partját

Hallgatom a reggelt
S olyan simán könnyen
Mint a kipergett mag
Ered el a könnyem

Nézem az ablakból
Sír a fényesség is
Lángot vet a Tisza
S benne égek én is.

Szeged, 2003. április 20.

Sarlós Boldogasszony és Tündér Ilona

Sarlós Boldogasszony - Áldott állapotú Szűz Mária
mázaskerámia, 50 cm x 40 cm x 20 cm
Mária, a magyarok Boldogasszonya c. tárlat, 2018

„A Szűzanya áldott állapotát úgy jelenítettem meg, hogy egy ovális, azaz tojás formájú hegyi kristály ragyog magzatként, a méhe helyén. A magyar néphagyományból kiemelem a húsvéti tojásfestést, amelyben a piros tojás az élet, az újjászületés, a kereszténységben Krisztus feltámadásának szimbóluma. Kevesen tudják, hogy magyar honfoglaláskori női sírban találtak pirosra festett, karcolt tojáshéjat. Ebből az következik, hogy ez a hagyomány már a kereszténység előtti korban élő szokás volt és a termékenységvarázslással, az újjászületéssel, valamint az ősi Istenanyával, a Boldogasszony tisztelettel függhetett össze. Egyrészt ezért választottam a természet alakította tojás formájú hegyikristályt az áldott állapot jeleként.

Másrészt azért, mert a szülőföldemen régen volt egy olyan húsvéti szokás, amelyben a szentmisén megáldott piros tojásból egyet az érett férfiak a miséről kiérve feldobtak a Nap felé. Azért tették ezt, mert azt gondolták, hogy Tündér Ilona szülte (tojta) a Napot. Az a Tündér Ilona, aki a magyar népmesék világfáján lakik és Tündöklő Világszép Nagymasszony, Boldogasszony.”

(Józsa Judit)

Tündér Ilona
terrakotta kisplasztika, 53 cm x 23 cm x 20 cm
Magyar mesevilág c. tárlat, 2008

Father Dominic White: Images of Holy Wisdom

Dominic White atya gondolatai a Szent Bölcsességről

Link: <https://youtu.be/6RS75yP9LdQ>

Dr. Dominic White Atya dominikánus szerzetes, tudós, a Cambridge-i tartományi rendfőnök, két könyv szerzője, a teológia és művészet viszonyának kutatója, a Margaret Beaufort Intézet (eredetileg nők számára létrehívott felsőoktatási intézmény) tanára. A Sophia Barátai nemzetközi társaság tagja.

Videóra felvett előadásában az Isteni Bölcsesség (Sophia) mibenlétét közelíti meg és értelmezi. Áttekintéséből az tűnik ki, hogy a katolikus teológia a Sapientia értelmezésében javarészt a keleti egyházban fenntartott hagyományhoz fordul. A női princípium reprezentációja a katolikus teológiában Szűz Mária mellett benne, vagyis az Isteni Bölcsességben tárulkozik fel. Dominic Atya vetített képein a Novgorodban, Vologdában található orosz ábrázolások szimbolikája mellett kiemelte az Isteni Bölcsesség egyes bibliai szöveghelyekhez rögzített vonatkozásait, s a Logosz által teremtett világ egybeillesztőjeként, összetartó princípiumaként értelmezte. Az Isteni Bölcsesség a sokféleség, a játék és az alkotás-teremtés megéléséhez-átéléséhez vezető elv. Az Isteni Bölcsesség harmóniát teremt. Jelentősége mostani világunkban egyértelműen feltárulkozik: az emberi kapcsolatok megtartásában, harmonizálásában, Ég és Föld közötti összhang fenntartásában rejlik. Üzenete a nem hívő ember számára is a szép és a harmónia világot összetartó erejének felmutatása.

(Szerk.)

Father Dominic White
DOMINICAN PRIORY OF ST. MICHAEL THE ARCHANGEL
[Blackfriars Cambridge](#)

In memoriam

Géczy Olgára emlékezünk

(1940-2022)

„E kalandos életút fordulatain hol elámultam, hol meghatódtam, hol pedig mint egy mesehős, különös küzdelmeim mulattam, izgulva is érte, hogy megint sikerül-e felülkerekednie emberi butaságokon, a diktatúrák zord szabályain, mindenféle fafejúségen ötlettel, derűs ravaszsággal, rengeteg energiával és tetterővel.”

(Czigány György)

Kodály Zoltánnal először 15 évesen találkozott, amikor az osztály kórusát vezényelte a Tanítóképzőben. „Belőled még karmester is lehet” – mondta a Mester akkor.

„Nem vonzott a szólista pálya. A karmesterség igen. Mindig megkérdezik, hogyan jött ez az ötlet. Ezt nem kell megkérdezni, mert nem lehet megválaszolni. Adva volt a vágy, a kedv hozzá. Az adottság. Jött.” (Géczy Olga karmester és festőművész, Budapest, Hungarovox, 2020)

Kodály és Bartók tanítványaként egész életében fontosnak tartotta, hogy népszerűsítse a kortárs magyar zenét.

A Zeneakadémia Karvezetés szakán 1963-ban kitüntetéses diplomát szerzett. 1969-ben megalapította a Bartók Béla Zenekart. 1975. április 22-én a Financial Times *Mme. Geczy's Hungarian fantasy* címmel a Zenekar budapesti koncertjéről tudósít.

„Néhány hete magyarok százai gyűltek össze a Duna Hotelben egy ritka modern amerikai zenei koncertre Bernstein és Piston műveiből. A fő érdekesség abban lehet, hogy egy olyan országban, ahol mindent az állam irányít, egy magánzenekar adhatta ezt elő, és ez valószínűleg egyedülálló Kelet-Európában. Azt a magyarok sem értik igazán, hogy a 32 tagú Bartók Béla Zenekarnak hogyan sikerült a hálón átcsúsznia. Talán a kalandvágó-felfedező ízlés miatt, de még inkább a zenekar mögötti fő hajtóerő, a 35 éves Géczy Olga miatt, aki irányítja a zenekart, és saját kétszobás lakásában vezeti a próbákat.

A zenekar tíz éve indult, amikor Géczy kisasszony kecses alakjával, hirtelenszökeségével összeállította a zenekart iskolás gyerekekből, ahol éppen hivatásos kórusvezetőként dolgozott.

A zenekar a gyerekekkel együtt nőtt fel, és öt év múlva már felnőtt félprofikból állt.

Géczy Olga nagy ötlete az volt, hogy Bartók Béla özvegyétől megszerezte a névhasználatra az engedélyt. Azonban, mivel nem a hagyományos csatornákon keresztül emelkedett fel, mint a Filharmónia vagy más állami zenei szervezetek, így nem kapott hivatalos szponzorálást. Elhatározta azonban, hogy egyedül is továbbviszi a zenekart. Egyszerre húsz ember tud próbálni a lakásában.

Géczy kisasszonynak olyan hírneve van, hogy ma már Budapest vezető zenei alakjainak szolgálatára támaszkodhat, akik ingyen játszanak neki csak azért, hogy valami különlegeset adjanak elő, még ha ez nem is mozdítja elő zenei karrierjüket.”

1975-ben disszidált. Svájcban telepedett le. 1977-től a zürichi Akademische Orchester karmestere volt. Több fesztivált, mesterkurzust – és ismét –, zenekart is alapított.

„Egy alkalommal megismerkedtem Rosmarin Jaggival, aki nem más, mint Geyer Stefi lánya. Geyer Stefiről tudni illik, hogy kiváló hegedűművész volt, és Bartók neki szánta egyik hegedűversenyét. Rosmarin Jaggi örökölte anyja tehetségét, és maga is kiváló muzsikus lett.

Egy alkalommal megkérdezte, nincs-e szándékomban alapítani egy kamarazenekart, kizárólag női muzikusokból? Tetszett az ötlet, az első koncertmester Rosmarin lett. Hamar kialakult egy magas színvonalú profi kamarazenekar, Ensemble La Giola néven.

Műsorunkba szinte minden alkalommal felvettünk magyar kompozíciót is. Így például Lendvay Kamilló Magyar Rapszódiaját, amelynek a szólóját Perényi Eszter játszotta. Más alkalommal megrendeltem kompozíciókat. Egy zürichi költő szövegére Szokolay Sándor komponált háromtétéles művet *Leben – Natur – Liebe* címmel, szoprán szólóra vonószenekarral. Nagy sikerrel játszottuk Weiner Leó hárfá- és csellósólóra vonószenekarral írt szerzeményét. Az Ensemble La Giola nagy sikerrel koncertezett Svájcban és Ausztriában.” (*Géczy Olga karmester és festőművész, Budapest, Hungarovox, 2020*)

Géczy Olga az Európai Közösség Kultúrdíjában 1983-ban részesült.

„A díj átadása Zürichben volt, sikerült összeverbuválni a régi Bartók Béla Kamarazenekar tagjait, akik diplomáciai segítséggel kijöhettek Zürichbe. Talán egy hetet töltöttek kint, napi két próbánk volt. Mozart-programmal készültünk. A díjátadás után meghívtak minket Winterthurba és Luzernbe. Kiváló kritikát kaptunk, újabb meghívásokkal, de erre már nem került sor.” (*Géczy Olga karmester és festőművész, Budapest, Hungarovox, 2020*)

Férjhez ment, és 1984-től Kaliforniában élt. Zenei hivatása mellett festőként is alkotott. Miután hatvanévesen befejezte karmesteri pályáját, beiratkozott a Ventura College festészeti szakára. Számos kiállítása volt.

„Expresszív színvilágú képeit a zene ihlette, még pontosabban a vágy, hogy képeim formába öntse a zenét. ... Alkotásai tele vannak dinamizmussal, a formák úgy mozognak, hullámoznak, mintha csak a zene öltött volna testet általuk.” (*Prokopp Mária*)

2010-ben férjével hazaköltöztek a Zsámbék-közeli Tök faluba. A házuk Pajta-Galériájában *Kép-Zene-Szó* címmel gazdag kulturális élet folyt.

„Jó itt lenni, igen. Béke van és nyugalom. Ha kilépünk estefelé a kertbe, az ember meg-megáll egy pillanatra. Föltekint: nézi az égbolt végtelenjét.”

Festményeit díjazták Cannes-ban, Párizsban és Japánban, a Kobe Múzeumban.

Magyarországi kitüntetései: Artisjus-Díj és Magyar Arany Érdemkereszt (2020).

Géczy Olga a kiállításon

Búcsú dr. Cselényi István Gábor atyától

Két dátum: 1943. augusztus 23. és 2022. január 19. A fejfán, illetve sírkereszten egy vízszintes vonal közöttük. Ami valójában számít. Mert sem a világra jövetelünkről nem tehetünk, sem a világból való eltávozásunkról. Csak arról, amit a vonal jelez: földi életünkben hogyan töltöttük a számunkra kiszabott időt.

István atya – emberi mértékkel nézve – jól kufárkodott az idejével, amiből több mint öt évtizedet papi szolgálatban töltött: 2020. szeptember 18-án ünnepelte az aranymiséjét a „Vettük a mennyei Szentlelket” mottóval. Működött benne a Szentlélek, akit nemcsak a keresztség és bérmálás szentségében kapott meg, hanem különösen a papszentelésben. Azt a Szentlelket, aki „az erőtlenekeket erősekké, a gyarlókat tökéletessé teszi”. Akiről utolsó könyvét is írta (2021-ben).

Igen, önmaga által is felvállaltan polihisztor volt. Az ember számára elérhető legtöbbet kapta azzal, hogy Jézus Krisztus követésében magára vette a szolgálati papság igáját. Ám ezzel nem elégedett meg. Művelte a teológiát, sőt oktatta is több évtizeden át. Tanította az alapvető hittant, a filozófiát, az éneket. Ez utóbbiból egy olyan kottagyűjteményt állított össze, amely évtizedekre meghatározóvá lett a liturgikus énekkultúránkban. Magas szinten művelte a zenét. Fiatal korában még beat-misést is írt, amit a Rózsák terei templomban adtak elő. Szerette a költészetet. Nemcsak olvasta a verseket, hanem maga is költötte őket, amiről több verseskötete tanúskodik. Mindezek mellett nem félt a kétkezi munkától és annak szervezésétől sem. Nyíregyháza-Rókahegyen templomot épített, Esztergomban pedig a megkapott templomot újját építette fel, újjáépítve a parókia épületét is.

Kimagasló klasszika-filológiai, irodalmi, teológiai műveltségét, illetve ezek megalapozását otthonról hozta magával. Édesapja, dr. Cselényi István pap, teológiai tanár volt Nyíregyházán, a jóságos „atyus”, aki rossz jegyet nem is adott a vizsgákon a kispapoknak. Nagy tudású, kimagasló műveltségű ember volt. Édesanyja pedig a szintén jóságos, szelíd lelkű Misinkó Erzsébet volt. Két gyermeküket – István mellett Gyöngyit – nagy szeretetben nevelték.

Cselényi István 1950-ben kezdte általános iskolai tanulmányait Nyíregyházán a volt görögkatolikus iskolában. Majd szintén ott folytatta a középiskolát, de immár a Vasvári Pál Gimnáziumban, amit a márciusi ifjak egyikéről, a görögkatolikus papfiúról neveztek el. Végig kitűnő eredménnyel tanult. Továbbtanulásáról töprengve – saját bevallása szerint – 1960 karácsony éjjelén kapta a papságra szóló meghívást, amikor édesapja a „Velünk az Isten” éneket énekelte a templomi szertartás folyamán. Így szemináriumba jelentkezett. Püspöke jó képességei és kitűnő eredményei miatt Budapestre küldte, s a Hittudományi Akadémia tanulója, valamint a Központi Papnevelő Intézet növendéke lett. Az eddigiekhez híven, az erkölcszociológia témakörében készített doktori disszertációját is summa cum laude minősítéssel védte meg 1967-ben. Végzett teológusként még várnia kellett a papszentelésre, ugyanis a házaspár életforma mellett döntött. Élete párja dr. Pál Magdolna lett, akivel 1970. június 3-án kötött házasságot Nyíregyházán. A papszentelés is ugyanitt történt szeptember 8-án.

Az új pap számára a szolgálati helyek ellátása következett. Előbb Létavértes-Vértesen volt helyettes lelkész (1970–1971), ahol elkezdhetette buzgó papi életét, például karácsonykor már pásztorjátékot szervezett a fiatalokkal. Itt született első gyermeke, szintén István (1971). Mivel felesége még szigorló orvos volt, a püspök Budapestre helyezte őket, ahol segédlelkész lett (1971–1976). Itt született második fiuk, Zsolt (1972). Papi hivatása itt teljesedett ki. Egyrészt abban, hogy rengeteg szolgálati munkát végzett, összegyűjtötte a fiatalokat és még liturgikus ének- és zenekart is szervezett, amivel bejárták az országot; másrészt abban, hogy a teológiát is magasabb szinten tudta művelni írásaival, könyvtárazásával.

Az ifjúság körében kifejtett aktivitása miatt a püspökének tovább kellett helyeznie, és így került az újpesti szórványba (1976–1978), majd Újfehértóra másodlelkésznek (1978–1982). Itt mind a négy iskolában sikerült elkezdenie a hitoktatást, ami abban az időben igen nagy szó volt.

Élete álmának beteljesedését akkor érte el, amikor – Nyíregyháza-Nyírszőlős paróchusi tevékenysége folyamán (1982–1999) – teológiai tanár lehetett. Előbb a papnevelő intézet karvezetője lett (1984–1988). Ekkor kottázta le a liturgikus énekeinket a kispapok számára, melyek kezdetleges fénymásolt formában még ma is megvannak. Egy énektárat, illetve liturgikus énekgyűjteményt is létrehozott. A legfontosabb azonban a teológia oktatása volt számára: az alapvető hittan mellett filozófiát is tanított. Boldog és büszke volt, hogy édesapja örökébe léphetett. A beindult levelező tagozaton, illetve a tanárképző főiskola keretében indított teológiai tanszéken is nagy lelkesedéssel oktatta a növendékeket.

Aztán újabb váltás jött el az életében: Esztergomban lett szervezőlelkész (1999–2005), majd pedig paróchus (2005–2011). Itt is szervezte a híveket, közösségekbe fogta őket össze. Mellette azonban művelte a teológiát is. Sőt, oktatta! A Vitéz János Tanítóképző Főiskolán előbb óraadó (1999), majd főállású tanár (2004) lett. Tanított filozófiát, etikát, egyháztörténetet, pasztorálpszichológiát, latint. De egyetemeken is tanított: előbb Debrecenben (már 1994-től), majd Piliscsabán (1999-től).

Az oktatás mellett azonban hangsúlyt fektetett a saját képzésére is. Ennek eredményei mutatkoztak abban, hogy a Magyar Tudományos Akadémián szociológiából kandidátusi fokozatot szerzett, a Debreceni Egyetemen a nyelvészet-filozófia terén pedig habilitált. Közben teológiai doktorátusát a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karán PhD-vé minősítették át. Tagja lett a római Szent Tamás Társaságnak, ahol előadást is tartott, publikált is. Ugyanilyen fontos, hogy tíz alkalommal vett részt Bécsben teológiai tudományos konferencián.

Írásainak mennyisége meghaladja a háromszázat. Ezek között több könyv található. Tanulmányait szívesen fogadták a különböző teológiai és filozófiai folyóiratok. Katolikus hetilapjainkban hosszú sorozatokban jelentek meg cikkei, melyeket görögkatolikus témában írt, népszerűsítve egyházunkat, annak életét éppúgy, mint a liturgiánkat és hagyományainkat.

Cselényi István Gábor személyében egy olyan tudós papunkat veszítettük el, aki mindig derűs volt, mindig optimistán nézett előre. Némi fájdalomt és szomorúságot csak akkor lehetett rajta látni, amikor az került szóba, hogy nem töltheti egész életét a görögkatolikus kispapok tanításának szolgálatában.

A jubileumi könyvének – *Egy aranymisés atya tudományos hagyatéka* – bemutatójára készített írásom (Megjelent: *Athanasiana*, 53/2021/149–154. o.) végén így fogalmaztam: „Tiszta szívemből kívánom, hogy ez még ne legyen a szó szoros értelmében hagyatéka, hanem még bőségesen gyarapodjon. Legyen második kötete is! Adjon a mi Urunk, Istenünk még erőt, jó egészséget, inspirációt és munkakedvet a további áldásos tevékenységhez mind a papi életben, mind a tudományos munkában, hogy még bőven gazdagodhasson az a bizonyos tudományos hagyatéka!” A Gondviselés folytán ez másképp alakult. A születési dátum után következő vonal végén már ott áll a halál dátuma is. De bízunk benne, hogy a dr. Cselényi István Gábor életének két dátuma között lévő vonal a mennyei hazába vezeti őt.

Ivancsó István